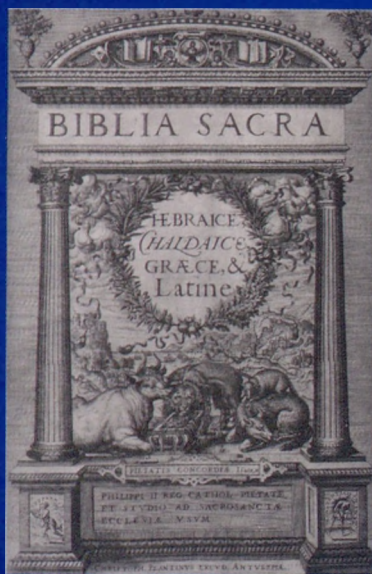

319.863

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

1112008

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

2008/11

PARTES POPULORUM MINORES ALIENIGENAE

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

GONDOLATOK A BIBLIA KÖRÜL

11
2008

319883

PARTES POPULORUM MINORES ALIENIGENAE

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

GONDOLATOK A BIBLIA KÖRÜL

Szombathely / 2008

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA**

Felelős szerkesztő / Responsible editor

MÓZER IBOLYA

Kiadja / Issued by

Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ

Történettudományi Intézet

University of West Hungary, Savaria Campus, Faculty of Arts,

Institute for History

Szombathely

Károlyi Gáspár tér 4.

H-9700 Hungary

A kötet kiadását a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria

Egyetemi Központ Tudományos Bizottsága

és a História Alapítvány támogatta

Tartalomjegyzék

Előszó	7
<i>Mózer Ibolya</i> : „...gazdagnak és szegénynek ... jelöljék meg a jobb karját...” Az újtestamentumi iratok társadalmi háttere	9
<i>Szabó Tamás József</i> : Bibliai fundamentalizmus a történelemben	37
<i>Polgár Marianna</i> : Bibliafordítók és magyar nyelvű bibliafordítások a késő reneszánsz korában	59
<i>Čierna L'ubica</i> : A Huszita Biblia és történelmi hatása	81
<i>Csapláros Andrea</i> : Steiermark kora keresztény időszaka a késő antik lelőhelyek alapján	103
<i>Vörös Ferenc</i> : Keresztény névkincs – Martyrologium Romanum	120
<i>Szabó Tamás József</i> : Ember, keresztény, orvos. Dr. Batthyány-Strattmann László portréja	144
<i>Vigh Kálmán</i> : Görög katolikus egyházi küzdelmek az USA-ban, a püspökség létrejötte	157
<i>Murber Ibolya</i> : A hivatásrendi, szociális, keresztény Németausztria 1933–1938	209

Előszó

A Magyar Bibliatársulat a magyarországi keresztény egyházak összefogására építve a 2008. évet a Biblia évének nyilvánította. A Biblia évének mottója: „Boldog, aki olvassa...” (Jelenések könyve 1,3), napjainkban is aktuális üzenet. A könyvek könyve, az egyetemes kultúrtörténet nagy műve, épp oly időszerű tartalmakat hordoz a ma emberének, mint az évszázadokkal korábban élőknek nyújtott. Számtalanszor kézbe véve és olvasva újabb és újabb szépségek és gondolatok megismerőivé válhatunk. A Szentírás nem vesztett sem aktualitásából, sem művészi szépségéből. A Biblia éve arra hívja fel mindannyiunk figyelmét, hogy vallástól függetlenül keressük és találjuk meg a Könyvben rejlő, ma is fontos utalásokat.

Ehhez az újrafelfedező szándékhoz kapcsolódik a Nyugat-magyarországi Egyetem Történettudományi Intézetének jelen kötete. A kiadványban szereplő tanulmányok két tematikus egységet ölelnek fel. Az első részben azok a tanulmányok szerepelnek, amelyek szorosabban illeszkednek a Biblia témájához. Így bemutatásra kerül az Újtestamentum társadalmi háttere, a bibliai fundamentalizmus kérdése. A bibliafordítások akár külön fejezetet is jelenthetnének, a fordítások során alkalmazott nyelvi fordulatok, szóképek a nemzeti nyelvek kép- és szimbólumrendszerét gazdagították és művelődéstörténeti hatásuk felbecsülhetetlen. Mind a Huszita Biblia, mind

a magyar nyelvű bibliafordítások részét képezik a korabeli európai gondolkodásnak és irodalomnak. Az első részt lezáró képek a nyomtatás korai időszakából származó becses értékű Bibliák fedőlapjait mutatják. A képekért külön köszönet illeti Dobri Mária nyugalmazott könyvtárost.

A kötetben nem választottuk külön, csak sorrendiségükben kerültebb hátrább azok a tanulmányok, amelyek inkább közvetve, a régészet, a nyelvészet, a vallás, a politika, a jámbor keresztény személy kapcsán kötődnek a Szentíráshoz. Olyan témák sorakoznak, mint Steiermark kora keresztény korszakának régészeti emlékei, a keresztény névkincs gyökerei és Batthyány-Strattmann László portréja. A kötetet záró tanulmányok: az amerikai görög katolikusok története, valamint az állam és az egyház összefonódása Németausztriában, erősen kapcsolódnak az új és a legújabb kor történelmi kérdéseikhez.

A tanulmányok mozaikok csupán a Biblia értelmezéséhez, a benne foglaltak megértéséhez, de mindenekelőtt tisztelet és főhajtás az emberiség legnagyobb szellemi vállalkozása előtt.

A Szerkesztő

Mózer Ibolya

„...gazdagnak és szegénynek ...jelöljék meg a jobb karját...”¹

Az újtestamentumi iratok társadalmi háttere

A címben szereplő töredékes idézet a *Jelenések könyvéből* származik, és a könyv bevezetője szerint szerzője az a János, aki látomásait Patmos szigetén kapta. A korszak, amelyre az idézet vonatkozik a Római Birodalom principatusi kora. A *Jelenések könyve* citált részének megelőző gondolatában egy diadalmas vadállat jelenik meg, aki a legfőbb Gonosz. Az utalás talán Nerora vonatkozik, aki a megjelölteket, a császárkultusz feladatait teljesítőket nem öli meg, megkülönböztetve őket a keresztényektől. Anélkül, hogy az eszkatológikus végkifejletet, a Bárány diadalának apokaliptikus értelmét elemezném, a címben szereplő: a gazdag és a szegény különbségtételére szeretném felhívni a figyelmet.

A római társadalom dichotómiája, tehát gazdag és szegény megkülönböztetése a legkülönbözőbb forrásokban kimutatható. Az ókori szerzők műveiben, irodalmi alkotásokban a római társadalom két egymástól jól elkülöníthető része jelenik meg. A vezető rétegek tekintélyes, tiszteletre méltó, erényes emberek honestioresként és a jelentéktelen, szegény, alacsony származású, rangra, állásra, tekintélyre, születésre nézve alantas, alsórendűek humiliioresként vagy tenuioresként szerepelnek.²

¹ Jel 13,16.

² A római társadalom elemző bemutatásának alapvető műve: Alföldy Géza: *Római*

Az újszövetségi könyvek is előszeretettel használják a gazdag – szegény fogalmakat a társadalom egyes csoportjainak megkülönböztetésére. Különösen a szinoptikus evangéliumokban fordul elő ez a társadalmi megkülönböztetés a maga szélsőséges formájában. Lukács evangéliumában a különbség a bíborban járó és naponta nagy lakomát rendező dúsgazdag ember és a kapuja előtt fekvő, Lázár képében megjelenő, fekélyekkel teli koldus között feszül.³

Bár a biblikus szövegek konkrétan nem térnek ki a keresztény gyülekezet tagjainak társadalmi helyzetére, általában csak a foglalkozások megjelöléséből tudunk következtetni társadalmi státuszukra. Ha a biblikus utalásokat és alkalmanként az ezt alátámasztó epigráfiai anyagot értelmezzük, akkor ennél a leegyszerűsített, kétpólusú modellnél egy jóval differenciáltabb társadalomkép tárul elénk.

A korai kereszténység néhány, az újtestamentumi könyvekben szereplő alakjának kiemelésével a fenti állítás igazolására törekszünk. Miközben tehát a differenciált társadalmi rétegek egy-egy képviselőjét kiragadjuk az általunk összegyűjtött prozopográfiai anyagból, két fontos megállapítást kívánunk tenni.

1. Téves az az állítás, hogy a kereszténység a társadalom perifériájára szorult emberek körében terjedt, akik szegények, jogfosztottak voltak.
2. A korai kereszténység idején kibontakozó érték váltás, amely a gazdagsággal és a szegénységgel kapcsolatban végbement, a római

---

társadalomtörténet. Budapest: Osiris, 2002. A szerző Róma történetének legkülönbözőbb korszakaiban a társadalom kétosztatúságát emeli ki. A újszövetségi könyvek társadalmi tagozódásához alapvető munka Sherwin-White, A. N.: *Roman society and Roman law in the New Testament*. Oxford: University Press, 1963.

³ Lk 16, 19–21.

társadalom korábbi dichotómiáját fellazította, és a két elkülönülő társadalmi csoport közé egyre nagyobb számban ékelődött be az a középréteg, amely már a Kr. u. 1. században is különösen fogékonyra vált a keresztény tanítások iránt.

Az Újszövetség nem a társadalom, a társadalmi rétegek helyzetének megváltoztatására irányult. Az evangéliumok nem forradalomra, osztályharcra buzdítottak, ellentétben Kautsky állításával.⁴ A szociális kérdések nem önálló problémaként jelentek meg, hanem egyetemes szintre emelkedve az emberiség üdvösségének részévé váltak. A gazdagság lehet előny, ha Isten szolgálatába állítják, ahogy ez a betániai Simon házában a drága illatos olajat Jézus fejére öntő asszony esetében történt;⁵ vagy Lévinél, a vámosnál, aki Jézust követve otthagya mindenét,⁶ vagy Zakeusnál a tehetős jerikói embernél, aki a vámosok vezetője volt.⁷ De lehetett akadály is, miként ezt a gazdag ifjú történetével kapcsolatban olvashatjuk. Az ifjú azt az utasítást kapta, hogy adja el mindenét, ha boldog akar lenni.⁸

A keresztény tanítások első terjesztői és hívei az impérium gazdaságilag fejlettebb területein tevékenykedtek. A mediterráneum keleti térségének provinciái – Judea, Achaia, Kis-Ázsia – a Római Birodalom gazdagabb területeihez tartoztak, lakói főként a kereskedelem és az ipar városi centrumaiban éltek. A Közel-Keleten a számban és jelentőségében is csekélyebb szegény vidéki lakosság a korai időszakban aligha vonzódott a krisztusi tanításokhoz.

⁴ Kautsky, K.: *A kereszténység eredete*. Budapest: Szikra, 1950. 310 skk.

⁵ Mt 26, 6–11.

⁶ Lk 5, 27–30.

⁷ Lk 19.

⁸ Mt 19, 16–22.

Keresztények a társadalom vezető rétegeiben

Gazdasági, politikai szempontból a társadalom vezető elitjeként említett honestiores tagjai voltak a princepszek közvetlen környezetét, családját alkotó emberek. Ezek közé a személyek közé tartozott Titus Flavius Clemens,⁹ a Flaviusok utolsó princepsének Domitianusnak az unokatestvére és egyben sógora.¹⁰ Az ókori szerzőknél csak a családi kapcsolatairól értesülünk; kiemelve, hogy Vespasianus unokájának, Flavia Domitillának volt a férje, és két fiút neveltek.¹¹ A mondai elemekkel erősen átszőtt zsidó hagyomány Flavius Clemens és Joseph ben Akiba rabbi találkozására, valamint a zsidók iránti lojalitására helyezi a hangsúlyt.¹² A keresztény hagyomány Péter apostol tanítványaként, Pál munkatársaként, Róma negyedik püspökeként, mint Kelemen ismeri.¹³ Tőle származtatják a Kr. u. 1. század egyik fontos szövegét, amely nem tartozik a kanonikus könyvek közé: a római Szent Kelemen Korinthusiakhoz írott levelét.¹⁴ A levél tartalmi és formai hasonlóságokat mutat Pál zsidókhoz írt levelével,¹⁵

⁹ Groag, E.–Stein, A.–Petersen, L. (eds.): *Prosopographia Imperii Romani Saec. I–III*, Berlin 1933– (a továbbiakban: PIR) III. 240.

¹⁰ Suetonius, Domitianus 15.

¹¹ Quintilianus, *Institutio Oratoria* IV.1.§ 2. <http://honeyl.public.iastate.edu/quintilian/4/intro.html#> (2009. január 5.)

¹² JewishEncyclopedia.com-Domitian <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=428&letter=D&searchhttp://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=428&letter=D&search=Titus%20Clemens> (2009. január 5.)

¹³ Fil 4,3.

¹⁴ Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*. Budapest: Szent István Társulat, 1980. 102.

¹⁵ Kelemen személyéről és a korinthusiakhoz írott levélről elsőként a korinthusi Dionüsziosz írt. Vö. Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 4, 23, 11.

ami egyértelművé teszi a két személy kapcsolatát. A levélben Kelemen a pártoskodás felszámolására kéri a korinthusiakat, és itt utal is Pál személyére.¹⁶ Kr. u. 95-ben Flavius Clemens magas hivatalt töltött be, consul ordinarius volt. Suetonius úgy ír róla, mint tétlen ember, ami a keresztény szemlélődéssel hozható összefüggésbe.¹⁷ Flavius Clemenst Kr. u. 96–97-ben száműzték a Fekete-tenger partjára.¹⁸ A császárkultusz megtagadása miatt vértanúként halt meg ezt követően, Kr. u. 97–102 között. A Domitianus-kori kegyetlenkedés az ókori szerzőknél is megtalálható,¹⁹ a korabeli keresztényüldözésről Eusebius is írt.²⁰

A princepszek családjában keresztény nők is voltak. Közülük a legismertebb: Flavia Domitilla, Vespasianus unokája, a fent említett Flavius Clemens felesége. Többször megvádolták a házaspárt, hogy istentagadók, sőt hogy a zsidó vallás hívei, ahogy erre Cassius Dio utalt.²¹ Eusebius Clemens nővérének lányaként említi Domitillát,²² akit aztán, mint keresztényt Pandateria szigetére száműztek.²³ A keresztény hagyomány szerint birtokainak egy részét keresztény temető céljaira adta át.²⁴

¹⁶ Római Szent Kelemen levele a korinthusiakhoz 47, 2–4. Vanyó i. m. 134.

¹⁷ Suetonius, Domitianus 15.

¹⁸ Fil 4,3.

¹⁹ Tacitus, Agricola 7–8; ifj. Plinius, Levelek 8,14.

²⁰ Eusebius, Historia Ecclesiastica 3, 17.

²¹ Cassius Dio, 67, 17, 2. A vád az atheotés: istentelenség, kegyeletsértés.

²² Eusebius, Historia Ecclesiastica 3, 18. Ez valószínűleg tévedés lehet, mert három Domitillát is említenek a források.

²³ Catholic Encyclopedia: Flavia Domitilla <http://www.newadvent.org/cathen/06098b.htm> (2009. január 5.)

²⁴ A Domitilla-katakomba Róma legnagyobb, legrégibb katakombája.

Ugyancsak az „istentagadás és a zsidósággal való rokonszenvezés” vádjával ítélték el Acilius Glabriot, a Kr. u. 91. évi *consult a consilium principis* tagját.²⁵ Minden bizonnyal a nála is szereplő vád, az istentagadás, a kereszténységre történő utalás Cassius Dio sajátos megfogalmazásában.²⁶ Stephanos, Domitianus feleségének, Domitia Longinának a *procuratora* szintén a domitianusi üldözés áldozatává vált.

Az Antoninusok korában tovább nőtt az uralkodók közvetlen környezetében élő keresztények száma.²⁷ Commodus házához tartozott a keresztény Karpophoros, aki Callixtus, a későbbi pápa gazdag ura volt. A Karpophoros alapította bank nagy hírnévre tett szert. A gazda Callixtusra bízta a pénzügyintézet vezetését, amely aztán csődbe ment. A császár barátnője, Marcia Aurelia mentette meg Callixtus életét.²⁸

Az előkelő Euelpistos Kappadokiából került a császári házba,²⁹ és Justinos vértanúársaként fejezte be életét.

Kandaké etióp királynő udvari tisztjét, főkincstárnokát is megérintették a keresztény tanítások, amikor Gáza felé tartott, és az Őszö-

²⁵ PIR I. 62. Azonos a Iuvenalis, 4, 94-ben említett Aciliusszal.

²⁶ Vö. Chadwick, H.: *A korai egyház*. Budapest: Osiris Kiadó. 1999. 23.

²⁷ Fil 4, 22.

²⁸ Mommsen, Th. et. al. (eds.): *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1863– (a továbbiakban CIL) 10. 5918. Marcia Aurelia Ceionia Demetrias, Marcus Aurelius Sabinianus lánya. Vö. Cassius Dio, 73, 4.

²⁹ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Liberianus és társaik vértanúsága. In Vanyó László (szerk.): *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*. Budapest: Szent István Társulat, 1984. „A” változat: 35–37. „B” változat: 37–41. „C” változat: 41–44.

vetséget olvasta, Fülöp apostol megkeresztelte.³⁰ Tamás hívei között többen az indiai király rokonai és tisztjei közül kerültek ki.³¹

A császárkori római társadalom első rendjében, ha nem is tartoztak a princeps házához, találunk megnevezett keresztényeket. Az ordo senatorius tagja volt Lucius Sergius Paulus: a ciprusi proconsul, akit Szent Pál első missziós útja során Kr. u. 46–47-ben megtérített.³² A szenátori rangú provincia: Cypros, Aphrodité kultuszáról volt ismert. A proconsul magához hívatta az igehirdetőket: Barnabást, János Márkot, Pált és kérte őket, hogy adják elő tanításukat. Sergius családja egyébként a piszidiai Antiochia ismert családja volt. A feliratok tanulsága szerint később a család több tagja keresztény lett. Sergius cursus honoruma alapján a provinciai lovagrendből kiemelkedő férfiú tipikus útját járta be, aki Claudius alatt a Tiberis partjainak és medrének felügyelője lett,³³ tudományokban jártas, okos férfiú volt.³⁴

Több szenátori rangú személy is csatlakozott Pálhoz római tartózkodásakor. Amikor Pál Rómából Hispaniába indult, többen kísérték, nemcsak nők, hanem magas rangú, előkelő emberek is, Démétrios szenátor, Dionysios és Balbus lovagok.³⁵

Az ordo senatoriusból származott a tekintélyben és tudásban ki-

³⁰ ApCsel 8, 27. Kandake talán nem tulajdonnév, hanem cím, legtöbbször az anyakirályné címe. Vö. Thiede, C. P.: *Péter apostol nyomában. A titkos Péter akták*. Budapest: Trivium Kiadó, 2005. 234.

³¹ Tamás-akták 62, 82.

³² ApCsel 13, 4–12.

³³ CIL VI 31545.

³⁴ ApCsel 13, 7.

³⁵ Péter-akták 1, 3.

emelkedő Apollonios vértanú.³⁶ Megtérítésében nagy szerepe lehetett Justinosnak. Eusebius Apollonios vértanúságával kapcsolatban arról ír, hogy ekkor számtalan gazdag és származás tekintetében is a legkiválóbbak közül való egész családjával és házával kereszténnyé lett.³⁷

Az első tanítványok társadalmi helyzete

A kereszténység nem csupán az első két rendet érintette meg az impériumban. Már a kezdeti időben a nem előkelő, de vagyonosabb társadalmi rétegek felé is fordult. Ehhez a középső réteghez tartoztak a kistermelők, a kézművesek, a kereskedők, a halászok, a hajósok, az adóbérlők, a vámszedők. A galileai halászok az árutermelők jellegzetes társadalmi csoportját alkották, akik sózott hal-kereskedelemmel foglalkoztak, és nem tekinthetjük őket szegényeknek. A szegényebbek közül Jézus tanításai iránt nem annyira a rabszolgák, mint a colonusok, a libertinusok érdeklődtek.

A kereszténység a nagy városokban, a kereskedelmi-kézműipari központokban terjedt: így Ephesosban, Smyrnában, Pergamonban, Thyatirában, Sardeisben, Philadelphiában, Laodikeiában. A galileai parasztok kevéssé voltak fogékonyak a keresztény tanítások iránt.

A középrétegekből származtak az első tanítványok, az apostolok és az evangélisták is. A hagyomány szerint az apostolok eredetileg vagyonosabb emberek lehettek.³⁸ Péter/Simon és testvére, András,

³⁶ Szent Apolló vértanúsága. Vanyó i. m. 1984. 57–74.

³⁷ Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 5, 21.

³⁸ Mt 19, 27. Celsus 178-ban készült vitairata *Aléthés Logos* (Igaz Szó) címmel.

mint galileai halászok is megfelelő anyagi háttérrel rendelkező családból származtak.³⁹

Galilea a tanítványok és a keresztény tanítások szülőhelye volt. A termékeny terület alkalmas volt mezőgazdasági művelésre; a szőlő, az olajfa, a búza egyaránt megtermett. Olajfáiról gazdag termést takarítottak be, ez volt az egyik fontos exportcikk. A területén fekvő Genezáreti tó nyugati partján jelentős települések voltak. A tó halban rendkívül gazdag volt, mintegy 24, étkezésre alkalmas halfajta biztosította a lakosság és a távolabbi területeken élők ellátását. Így a halászat még a mezőgazdasági tevékenységet is felülmúlta, és mint a kereskedelem egyik legfontosabb cikke, növelte a térség gazdasági erejét.

A vidék egyik fontos városa volt Betsaida,⁴⁰ több apostol felnövekedésének helyszíne, itt nevelkedett: Péter/Simon és András,⁴¹ valamint Fülöp és Zebedeus fiai: Jakab és az ifjabb János apostol és evangélista, az „a tanítvány, akit Jézus szeretett.”⁴² A települést nagy Heródes legkisebb fia, Herodes Philippos Kr. e. 3-ban városi rangra emelte.⁴³ A város két részből állt, és a jelentős kereskedelmi álló-

---

az ellenkezőjét állítja. A citált rész Origenés cáfolatában maradt fenn: „Jézus tíz vagy tizenegy alantas embert gyűjtött maga köré, a leggonoszabb adószedőket és csónakosokat...” *Contra Celsum* 1,62.

³⁹ Mt 4, 18–20; Mk 16,16–18. Pszeudo-Clemens, *Homiliai* 12,6. Árváknak említi őket, akik inségben nőttek fel.

⁴⁰ Plinius, *Naturalis Historia* 5, 21.

⁴¹ Jn 1, 44.

⁴² Jn 13, 23; 19, 26; 21, 20.

⁴³ Josephus, *A zsidók története* 18, 2, 1; Josephus, *A zsidó háború* 2, 9, 1. Talán ekkor kapta az Augustus iránti tiszteletből a Julias nevet.

másokat összekötő Via Maris közelében feküdt.⁴⁴ A Damaszkusból induló és a Földközi-tenger mentén Egyiptomig futó Via Maris az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalnak számított. Az itt talált régészeti leletek is arról tanúskodnak, hogy a környék lakói nem voltak szegények, a lakosság jelentős jövedelemre tett szert a halászatból és a halfeldolgozásból.⁴⁵

A tóparti települések közül Magdala (Tarichea) a kereszténység korai időszakában meghatározó településnek számított. A helység neve: tornyot, halfigyelő tornyot jelent, utal a település legfontosabb tevékenységére. A Genezáreti tóból származó halakat a helyi mesterek pácolták, és így vált a tó „termése” exportcikké.⁴⁶ Jézus tanítványai közül többen: Péter, András, János és Jakab, valamint apjuk Zebedeus, a halászatból és a halfeldolgozásból élő középosztálybeli vállalkozóknak tekinthetők, több hajójuk és alkalmazottjuk volt, gyakran megfordultak Magdalában.⁴⁷

Péter és társai Betsaidából Kapernaumba költözve vagyonukat tovább gyarapíthatták. Kapernaum, ahol római helyőrség is állomásozott,⁴⁸ még jelentősebb településnek számított, mint Betsaida. A halászat itt is jövedelmező vállalkozásnak minősült, erre utal egy helyen Lukács evangéliuma is: Péter és társai annyi halat fogtak, hogy nem bírta a háló és szakadozni kezdett.⁴⁹ Péter megfelelő gazdasági

⁴⁴ A két részre utal a két név: Bet-Saida= vadászház és Bet-Saijadah= halászház. Vö. Thiede i. m. 20.

⁴⁵ Vö. Strickert, F.: *Bethsaida. Home of the Apostles*. Collegeville, 1998. 56–57.

⁴⁶ Suetonius, Titus 4; Strabón, *Geographika* 16, 764; Kroll, G.: A Genezáreti tónál. <http://www.felfedezesek.hu/index.php?content=forum> (2009. január 5.)

⁴⁷ Mk 4, 36.

⁴⁸ Lk 7, 5.

⁴⁹ Lk 5, 6.

háttérrel rendelkezett, nemcsak neki volt saját háza, de anyósának is, ahová Jézus betért. Ez arra utal, hogy a város vagyonos embereinek számítottak.⁵⁰ Kapernaum közelében feküdt a nagy vámállomás, itt szedték be a halfogás utáni illetéket és a kereskedelmi vámokat.⁵¹ Itt tartózkodott Máté/Lévi, amikor Jézussal találkozott.⁵² Kapernaum kettős határterület volt Antipász és Philipposz között; nem véletlen, hogy az itt működő vámhivatal nagy forgalmat bonyolított le.

Máté /Lévit/, Alphaios fiát, a vámost Jézus a pénzváltó asztaltól hívta magához,⁵³ aki egyébként jártas volt a zsidó tudományokban, ugyancsak gazdag embernek számított.⁵⁴ Evangéliuma a zsidó háború idején keletkezett, a 60-as évek második felében, a 70-es évek elején. A szerző galileai zsidó-keresztény lehetett.

Márk az evangélisták közül, mint Péter tolmácsa szerepel. Péter Márkot fiának nevezi, mert ő keresztelte meg,⁵⁵ valószínűleg azonos Mária fiával, Jánossal, akinek a házába ment Péter, mikor kiszabadult.⁵⁶ Feltételezhető, hogy a Pál missziós útjai során felbukkanó Márk azonos Péter korábbi tolmácsával.

A kereszténység követői, ahogy a tanítványok másik csoportja is igazolja, az értelmiségből került ki, mögöttük nyilvánvaló gazdasági erőt kell feltételeznünk. Lukács evangélista is az értelmiséget képviseli.

⁵⁰ Mk 1, 29. A házzal kapcsolatos rekonstrukciós rajzokra utal Thiede i. m. 42. lj.

⁵¹ Wuellner, W. H.: *The Meaning of „Fishers of Men”*. Westminster 1967. 23–24, 43–44.

⁵² Mt 9, 8; Mk 2, 14; Lk 5, 27.

⁵³ Mt 9, 9; 10, 3.

⁵⁴ Alexandriai Kelemen, Melyik gazdag üdvözül 13. Vö. Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest: Szent István Társulat, 1980. 388.

⁵⁵ 1Pt 5, 13.

⁵⁶ ApCsel 12, 12.

selte a tanítványok között. Választékos, irodalmi stílusú evangéliumot készített, a művelt Keletnek írt. Antiochiai pogány-keresztény orvosként működött.⁵⁷ Nem ismerte Jézust, nem volt szemtanú. Pál kísérője és munkatársa lehetett. Pál halála után visszatért Szíriába.

Fülöp apostol Betsaidából származott.⁵⁸ Megélhetését ő is a hal-kereskedelemből biztosította. Fülöp apostol mellett a Názáretből való Bertalan szerepel, akiről alig tudható valami. Még a neve is bizonytalan, János evangéliumában a Natanaél név szerepel Fülöp neve mellett.⁵⁹

Az apostolok sorában a „kisebb” Jakobot, Alfeus fiát kilencedik helyen említik az evangéliumok, aki valószínűleg a Genezáreti tónál halászott.⁶⁰

Tamás apostolról csak keveset tudunk a kanonikus szövegekből, János evangéliuma foglalkozik vele a legterjedelmesebben.⁶¹ Foglalkozására nézve: kézműves, ácsmester. Kiválóan jártas volt az eke, a járom, a szekér, a hajó, az evező, az árboc készítésében, Jézus eladta az indiai király szolgálatába.⁶²

András, Péter testvére volt, akivel együtt halászatból éltek, és ezt otthagyva váltak Jézus követőivé. Ő vitte testvérét, Pétert Jézushoz.⁶³ András a Fekete-tenger déli részén, Arménia és Achaia területén, valamint a szkíták körében végzett térítő tevékenységet.⁶⁴

⁵⁷ Kol 4,14.

⁵⁸ Jn 1, 44; 12, 21.

⁵⁹ Jn 1, 45.

⁶⁰ Mk 3, 18; Mt 10, 3; Lk 614; ApCsel 1, 13.

⁶¹ Jn 20, 24–30.

⁶² Tamás-akták 2,3.

⁶³ Jn 1, 35–42.

⁶⁴ Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 3, 1.

Barnabás, aki ciprusi földbirtokos lehetett, eladta földjét és az apostolok lába elé tette az eladott föld árát.⁶⁵

Tádé az apostolok névsorában a tizenegyedik,⁶⁶ talán Jakab fia vagy testvére lehetett.⁶⁷ Márk evangéliumában Júdás Tádéként olvashatunk róla. Az utolsó apostolok személyéről, foglalkozásáról nagyon kevés információval rendelkezünk.⁶⁸

Pál észak-galileai farizeus családból származott, az apja sátorkészítő,⁶⁹ kereskedő volt, a rómaiak hadiszállítója. A római hódítás után a család a kis-ázsiai Tarsusba költözött, ahol a vagyonuk mellé római polgárjogot szereztek.⁷⁰ Tarsus Kilikia provincia gazdasági és politikai központjának számított, itt volt a helytartó székhelye. A Cydnus folyó partján fekvő város anyagiakban és szellemiekben is bővelkedett. Számtalan tudóst adott a világnak, s nem csoda, hogy Athénhoz és az egyiptomi Alexandriához hasonlították.⁷¹ A lemnosi Philostratos a csodatevő Apollonios életrajzában kiemelte a városban eluralkodott gazdagságot, fényűzést, és nagyozolást.⁷² Pál szülei ennek a gazdag városnak jelentős lakói lehettek, mivel római polgárjoggal rendelkeztek, így Pál „beleszületett” a polgárjogi statusba. Miután Pál nővére Jeruzsálembé ment férjhez, Pál itt folytatta tanul-

⁶⁵ ApCsel 4, 36–37.

⁶⁶ Lk 6, 14; Jn 14, 22.

⁶⁷ ApCsel 1, 13.

⁶⁸ Máténál és Márknál Kananeus Simonról, Júdás Lebbaeusról, Júdás Tádéről, Lukácsnál Zelóta Simonról, illetve Júdás Jacobiról olvashatunk.

⁶⁹ ApCsel 18, 3.

⁷⁰ ApCsel 22, 28.

⁷¹ Strabón, *Geógraphika* 14, 5.

⁷² Philostratos, Apollonios 1, 7. Vö. Ranovics, A. B.: *A Római Birodalom keleti tartományai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956. 127.

mányait, rabbinikus műveltsége alapján beszélt héberül, arameusul, görögül.⁷³ Pál gazdagságát igazolja az az eset is, hogy ki tudta fizetni négy ifjú rituális tisztulásának költségeit.⁷⁴

Keresztények a középosztályból

Az újtestamentumi könyvekben az első tanítványokon kívül több olyan vagyonos ember szerepel névvel vagy név nélkül, akik a keresztény tanítások iránt fogékonyak voltak. Pál második térítő útja (Kr. u. 50–52) során Korinthosban, másfél éves tartózkodása alatt több magas rangú tisztségviselő tért meg. A megtértek között volt Erastus: a város oikonomosza (kincstárnok), aki később Pál hűséges kíséretőrsa lett.⁷⁵ Az 1929-ben végzett ásátások során feltárt epigráfiai anyag az adott személy valóságos létezésére utal, aki az aedilisi tisztségért cserébe utat építtetett a városnak.⁷⁶

Korinthosban Pál találkozott Aquilával és Priscillával, akiket Claudius kiűzött Rómából.⁷⁷ A pontusi házaspár tehetségesnek számított,

⁷³ Johnson, P.: *A kereszténység története*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2001. 52.

⁷⁴ ApCsel 21, 24.

⁷⁵ Róm 16, 23; 2 Tim 4, 20.

⁷⁶ „Erastus pro aedilitate S P stavit.” <http://www.abu.nb.ca/courses/Pauline/images/Erastus.htm> (2009 január 5.)

⁷⁷ ApCsel 18, 2; Suetonius, Claudius 25. A keresztények kiűzésének időpontjáról két eltérő adattal találkozunk: Cassius Dio, 60, 6, 6. szerint ez Kr.u. 41-ben, Orosius, Historia 7, 6. szerint Kr.u. 49-ben történt. Eusebius, Historia Ecclesiastica 2, 19. Bruce F. F.: Christianity Under Claudius. *Bulletin of the John Rylands Library*, 44. 1962. 310.

Erastus pro aedilitate S P Stavit
(Erastus a saját költségén állította az aedilisi hivatalért)

kézművesek (sátorkészítők) voltak,⁷⁸ akik rendelkeztek egy házzal Rómában és eggyel Ephesosban is, ahova be tudták fogadni a keresztényeket.

Az ephesosi keresztényeknek prédikált Apolló az „ékesen szóló és az Írásokban jártas ember,” az Imperium Romanum második legfontosabb városából, Alexandriából származott, és Pál apostol munkatársaként találkozunk vele az Apostolok Cselekedeteiben.⁷⁹

Jézus és az apostolok tanítványai között számtalan gazdag, vagyonos ember található. Volt közöttük katona, így Jézus hívévé vált az a Heródes Antipas seregében szolgáló tiszt, aki Kapernaumban zsinagógát építtetett a helybeli zsidóknak; szolgáját Jézus meggyógyította.⁸⁰ A zsinagóga művészi kivitelezésű építészeti alkotás képét mutatja, amelynek építése jelentős költséggel járhatott.

⁷⁸ Schneider, C.: *Geistgeschichte des antiken Christentums*. II. München, 1954. 165.

⁷⁹ ApCsel 18, 24–28.

⁸⁰ Mt 8, 5–13; Lk 7, 1–10.

A zsinagóga romjai Kapernaumban

Ugyanebből a társadalmi rétegből való volt az a Cornelius nevű itáliai centurio, aki egész háza népével Péter híve lett Caesareában.⁸¹ A százados háza Caesarea Maritimában állt.⁸² Kegyes és istenfélő volt mindenki a közvetlen környezetében.⁸³ A körülmetéletlen, tehát nem zsidó Cornelius azt a megbízást kapta, hogy hozza el Pétert Joppé-

⁸¹ ApCsel 10; Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 2, 3.

⁸² Heródes építtette, jelentős kikötőváros volt a Földközi-tenger partján Joppe és Dor között.

⁸³ ApCsel 10, 1.

ból.⁸⁴ A feladat kockázatos vállalkozásnak minősült, hiszen az ekkor még messianisztikus mozgalomként kezelt kereszténység vezetőjét kivégezték. Péter, aki előtt Cornelius, mint isten követe előtt térdre borult, megkeresztelte őt és egész háza népét.

Mindenképpen a vagyonosok közé tartozott Nikodémus, a farizeusok egyik vezetője, a zsidó tanács tagja, aki 100 mérő mirha- és áloé-keveréket hozott Jézus holttestére.⁸⁵ A holttestre kent mintegy 32 kg illatszer óriási mennyiségnek számított, csak gazdag ember engedhette meg magának ekkora mennyiségű illatszer megvásárlását.

Nicodémus archón ugyanannak a vagyonosabb rétegnek a tagja lehetett, mint Arimateai József, a zsidó főtanács tagja. Az Arimateából származó József, aki Jézus tanítványa volt,⁸⁶ engedélyt kért Jézus sírba tételére.⁸⁷

Az újtestamentumi könyvek többször beszélnek a zsidó főtanács egyes tagjairól, a helyi zsinagógák vezetőiről, akik a korai kereszténység híveivé váltak. Így találkozunk Jairusszal, egy tekintélyes polgárral, a kapernaumi zsinagóga vezetőjével, aki lánya feltámasztását kérte Jézustól.⁸⁸ Hasonló volt a helyzet Crispus, a korinthusi zsinagóga elöljárója esetében, aki egész háza népével hitt Krisztus-

⁸⁴ ApCsel 11, 3. Vö. Thiede, C. P.: Kornelius szócikk. In *Das Grosse Bibellexikon*. 2. Bd. Wuppertal–Giessen–Zürich, 1999. 822–823.

⁸⁵ Jn 3,1.; 19, 39, 1.

⁸⁶ Az ókori Arimatea, a mai Rentis, Jeruzsálemtől 35 km-re ÉNy-ra fekszik.

⁸⁷ Mt 27, 57; Mk 15, 43; Lk 23, 50; Jn 19, 38.

⁸⁸ Mk 5, 21; Mt 9, 18; Lk 8, 40.

ban.⁸⁹ Jézus számtalanszor vendégeskedett vezető farizeus tanácsosoknál.⁹⁰

A birodalom keleti felében a kézművesség, a kereskedelem és a pénzügyletek hagyományosan anyagi biztonságot nyújtó foglalkozások voltak. A korai kereszténység idején a sokszor névtelen újtestamentumi szereplők között számtalan kereskedő, pénzügyletekkel foglalkozó, vámos, egyéni vállalkozó, kézműves, szőlősgazda található.

Jézus hívei közül a föníciaiak és a kis-ázsiaiak főként kézművesek voltak. Pál hívei közé tartozott egy Lydia nevű biborárusnő is, aki Thyatira városában élt.⁹¹ Az apostolok számtalan esetben kaptak szállást egy-egy vagyonosnak mondható embernél. Pál a korinthosi tartózkodása idején egy sátorkészítő műhelyében maradt.⁹² Gaius, akit Pál keresztelt meg, Pálnak és a közösségnek házigazdája volt.⁹³ A megkereszteltek között volt Artémón hajósmester is.⁹⁴

Jövedelmező foglalkozásnak számított a fémművesség, művelői között is számos kereszténnyel találkozunk. Alexandros, a rézműves is keresztény gyülekezethez tartozott, bár kezdetben Pál ellenfele volt.⁹⁵ Ugyancsak az apostol kíséretjeként ismerjük azt a Hermogenes rézművest, aki Antiochia és Iconium között ismerkedett meg a keresztény tanításokkal, majd Péter megkeresztelte.⁹⁶ Pál legjelen-

⁸⁹ ApCsel 18, 8.

⁹⁰ A vízkórós esetében is ez történt. Lk 14, 1.

⁹¹ ApCsel 16, 14.

⁹² ApCsel 18, 1–3.

⁹³ Róm 16, 23.

⁹⁴ Pál-akták 10.

⁹⁵ 2Tim 4, 14–15.

⁹⁶ Didaché, 12.

tősebb tanítványa, a pontusi Markion hajótulajdonos is igen gazdag lehetett, mert 200 000 sestertiust hagyott a római egyházközö- ségre.⁹⁷

Az evangéliumokban számtalanszor fordul elő a növekvő vagyon, a kölcsönügyletek szorgalmazása.⁹⁸ Galilea és Jeruzsálem környéké- ről a források főként vámosokat, vámszedőket, katonákat említene- k a keresztény hívők között.⁹⁹ Jerichóban Zakeus, a vámszedők elől- járója (architelónés) Jézus híve lett.¹⁰⁰

Sok esetben a szövegek nem jelölik az adott személy nevét vagy foglalkozását, csak a gazdagságra utalnak. Máté egy gazdag fiúról ír, aki azt a tanácsot kapta az Úrtól, hogy adja el mindenét, hogy bol- dog legyen.¹⁰¹ Lykomédés, a jómódú ephesosi stratégos béna fele- ségének meggyógyítását kérte Jánostól, akinek híve lett.¹⁰² János az ephesosi utazása előtt egy milétoszi „nagyon gazdag ember”, Kleibios házában szállt meg.¹⁰³

A gazdag nők közül is többen váltak a korai keresztény tanítá- sok követőjévé. A Beroiában Pálhoz csatlakozó előkelők között sok asszony is volt,¹⁰⁴ Thesszalónikiben is több gazdag asszony csatla- kozott Pálhoz.¹⁰⁵ Béthaniában a leprás Simonnak egy asszony illatos

⁹⁷ Vö. Johnson, P.: *A kereszténység története*. Budapest: Európa Könyvki- adó, 2001. 65.

⁹⁸ Mt 5,42; Lk 6, 33–34.

⁹⁹ Mt 9, 10.

¹⁰⁰ Lk 19, 1.

¹⁰¹ Mt 19, 16–22.

¹⁰² János akták 19.

¹⁰³ János akták 18.

¹⁰⁴ ApCsel 17, 12.

¹⁰⁵ ApCsel 17, 4.

olajat öntött a fejére, amit a tanítványok mérhetetlen pazarlásnak tartottak.¹⁰⁶ Az illatszer és fertőtlenítőszerként is használt nárdus olaj nagy értéket képviselt. Lázár béthaniai házában Mária egy mérő mennyiségű, 300 dénárba becsült nárdus olajjal kente meg Jézus lábát, ami könnyelműségnek minősült.¹⁰⁷

A Kr. u. 2. században a keresztény gyülekezetekben számtalan tehető személy, sőt egész társadalmi csoportok megtalálhatóak voltak. Pál szellemi utódai, a paulinus keresztények sem a szegények köréből kerültek ki. Mind műveltség, mind vagyon tekintetében a társadalom középső rétegeihez tartoztak. Sok szellemi hasonlóság fedezhető fel az epikureizmus hívei és a paulinusok között.¹⁰⁸

Megváltozott szemlélet a szegénységgel kapcsolatban

Az Újszövetség a társadalmi különbségtételt csak általánosságban veszi figyelembe. A főcímben kiemelt *Jelenések könyvéből* való részben is összefoglalóan említik a szegényeket. A principatus első századában a keresztény tanítások leginkább a nagyobb vagy kisebb vagyonnal rendelkezőket, tehát döntően nem a szegényeket érintette meg. Az apostolok és az evangélisták által javasolt, valamint a maguk által is követett út, a vagyonról, a korábbi vállalkozásról, foglalkozásról való lemondás éppen a fenti megállapítást igazolja. A Kr. u. 2. század második felére a birodalmi társadalomban végbement erőteljes

¹⁰⁶ Mt 26, 6–13.

¹⁰⁷ Jn 12, 1–6.

¹⁰⁸ Az epikureusok és a paulinusok közötti hasonlóságra részletesen is kitér Robertson, A.: *A kereszténység eredete*. Budapest: Gondolat, 1973. 181–184.

polarizálódás, a fokozódó pauperizálódás egyértelművé tette, hogy a társadalom válságba jutott. Megváltozott a szegénységgel, a szegényekkel kapcsolatos állásfoglalás. A fokozódó deklasszálódás következtében a humiliores, a szegények egyre nagyobb számot tettek ki a birodalomban a gazdagokhoz képest. Érdemes felfigyelni arra, hogy a már korábban privilégiumnak számító polgárjog is devalválódott.¹⁰⁹ A korábban valamennyi polgárt megillető jogok összessége, a Kr. u. 2. század végére már csak a honestiorest illette meg, így például az a jog, hogy peres ügyekben a helytartótól a császárig fellebbezhettek. Dekadencia, kétségbeesés jellemezte a társadalmat. A régi tekintélyektől elfordultak. Már elvesztette értelmét az evangélistáknál szereplő „boldogok a szegények”¹¹⁰-gondolat. Alapvetően megváltozott az ókori szerzőknél is a szegények megítélésével kapcsolatos idilli kép. A köztársaság korában író idősebb Cato a kétkezi munkát igénylő paraszti életet példaértékűnek tartotta.¹¹¹ A köztársaság végén, a principatus korai időszakában a munkával kapcsolatos emberi tevékenység eszményítése még valamelyest utolérhető. Mögötte a múlttisztelet, a természet-közelség nosztalgiája húzódott meg. Livius a társadalom szegény és gazdag rétegeinek idilli egymásrautaltságát emelte ki Menenius Agrippa meséjében.¹¹² A szegénység a természettől való állapot, amely egyesek életét végérvényesen meghatározza. A szatíraíró Iuvenalisnál a szegénység már

¹⁰⁹ Vö. Garnsey, P.: *Social status and legal privilege in the Roman Empire*. Oxford, 1970.

¹¹⁰ Lk 6, 20; Mt 5. 3.

¹¹¹ Cato, *De agricultura*, előszó. Az általa felvázolt kép már Cato korában is idealizált volt. Vö. Cicero, *Tusculumi beszélgetések* 2, 20. (Fabricius Luscinus); Livius, 3, 26 (Cincinatus).

¹¹² Livius, 2, 32, 8 skk.

sorsszerűen nehezedik rá az alantas emberekre. A szegénység nála szánni való, nyomorult, megalázó dolog, a lakomákon a szegény csak rossz ételt és italt kap.¹¹³ Végzettszerűen nyomasztja az embert a szegénység, társadalmi felemelkedésre nincs remény.¹¹⁴

A Kr. u. 2. század végére alapvetően megváltozott a szegénységről alkotott kép. A szegénység elutasítása összefüggött azzal, hogy városi „csöcseléknek” tekintették őket, félve az állandóan ismétlődő zavargásaiktól. A szegénység társadalmi eszménnyé válása az Antoninusok kora után így már elképzelhetetlen.

Már az Újszövetség egyes könyvei is elismerik a szegénység által kiváltott negatív társadalmi jelenségeket. A gyülekezeteken belül fellelhető társadalmi feszültségekről több helyen is értesülhetünk. Ezzel függ össze a szegénység állapotával való megbékélésre való felhívás, a jótékonykodás, mint erkölcsi kötelesség: „...aki tisztséget kapott, töltsse be tisztségét, aki tanító, tanítson, aki a buzdítás ajándékát kapta, buzdítson, aki jótékonykodik, tegye egyszerűségben, aki előljáró, legyen gondos...”¹¹⁵

Aelius Aristeides, az Antoninusok utolsó uralkodóinak rétora Róma dicső múltját bemutató ünnepi beszédében tagadja a szegénységgel együttjáró szenvedést. A szegények és gazdagok kölcsönös hasznosságát és a társadalom egészét biztosító összetartozását dicsőíti. A régi nosztalgikus kép újrafogalmazása propagandisztikus célt szolgálhatott. Látja a már nem csupán felszín alatt meghúzódó feszültségeket, és a múlt eszményeinek felidézésével ennek felszámolására törekszik. A régi életmód újra felfedezett szépségével, az állam rendjé-

¹¹³ Iuvenalis, 5, 51–52; 84–85; 111–112.

¹¹⁴ Iuvenalis 3, 164–167.

¹¹⁵ Róm 12, 7. Vö. 1Kor 7, 20 skk.; 2Kor 8, 14; Gal 6, 10.

nek megteremtésével hirdette; a szegény és gazdag mindent magába foglaló harmóniáját fogalmazta meg. Az egyenlőség: a jelentéktelen és a hatalmas, a nemes és a nemtelen, a híres és a névtelen, a szegény és gazdag között, az állam nyugalmanak alapja.¹¹⁶

A valóságban néhányan a felszabadított rabszolgák és a városi szegényekből felemelkedtek; gazdaggá válva kérkedtek vagyonukkal. A hagyományos értékrend idején, az archaikus korban törvény tiltotta, később pedig egyetlen dolognak számított a gazdagsággal való kérkedés. De már az Antoninusok korából ismerünk olyan példákat, ahol egyesek gyors meggazdagodása elégedetlenséget váltott ki. A bithyniai Prusa városában a városi szegények a gazdag földbirtokosok, az újjgazdagok ellen léptek fel. A feldühödött emberek kövel dobálták meg, és felgyújtották a gabonaüzérkedők, a gazdagok házait.¹¹⁷ Az eseményeket leíró Dion Chrysostomosnak is nagy (400 000 denarius értékű) földbirtoka volt, de Prusában voltak ennél nagyobb földdel rendelkező emberek is.¹¹⁸ Dión Chrysostomos talán éppen az említett események miatt eszményítette a szegénységgel járó egyszerű és természetes életet.¹¹⁹

A szegénység és a nincstelenség fogalma fokozatosan megváltozott. A hellenisztikus korban még az volt a gazdag, aki saját vagyonából meg tudott élni, és nem szorult kétékezi munkára. „Tisztes dolog a vidám szegénység” idézi Seneca az Epikurostól származó gondolatot, de ki is bővíti: „Nem az a szegény, akinek kevés a va-

¹¹⁶ Aelius Aristeides, Eis Rómén 26.

¹¹⁷ Dión Chrysostomos, Or. 45, 11. A szerző a város leggazdagabbjaihoz tartozott. A „csöcselék” megpróbálta az ő házát is felgyújtani. Szerencséjére a szűk helyre szorított tömeget szétkergették.

¹¹⁸ Dión Chrysostomos, Or. 46, 5 skk.

¹¹⁹ Dión Chrysostomos, Or. 7, 11.

gyona, hanem az, aki többet kíván.¹²⁰ Martialis szerint nem nevezheti magát szegénynek, akinek nincs semmije.¹²¹ Iuvenalis mindenkit szegénynek tart, aki évente kevesebb, mint 20.000 sestertiuszal rendelkezik.¹²² Catullusnál Furius szegénységének bizonyítéka, hogy nincs rabszolgája és pénzes ládája.¹²³

Jelentős szemléletváltás figyelhető meg már a Kr. u. 1. század végén: a vagyonról való lemondás helyett a vagyonnal való szociális bánásmód jelenik meg. A gazdag adományokra szükség volt, csak a kapzsiság megvetendő.¹²⁴ A Kr. u. 2. században a szegénység már a társadalom számos tagja által megélt valóság volt. Így érthető, hogy a filozófus császár, Marcus Aurelius is kiemeli az anyjától örökölt jótékonyságot és a pazarlástól való tartózkodást, eszményítve a szerény, egyszerű életmódot.¹²⁵

A birodalom válsága a társadalmi különbségek fokozódásában is megnyilvánult. Gyakori éhínségek, megélhetési gondok tették elviselhetetlenné főként a nagyvárosi életet. A városi szegények a nehezebb munkalehetőségek és a magasabb megélhetési költségek miatt kerültek a társadalom periferiájára. A munkanélküliségből fakadó tétlenség, a túlszűfolt városok lakóinak helyzetét a betegségek vagy a koldusbotra jutás fenyegette, ez ismét felszínre hozta a vidéki élet iránti nosztalgiát.¹²⁶

¹²⁰ Seneca, Erkölcsei levelek 2, 6.

¹²¹ Martialis, I, 32, 8.

¹²² Iuvenalis, Szatírák 9, 140.

¹²³ Catullus, 23, 1.

¹²⁴ Vö. Theissen, G.: *Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása*. Budapest: Kálvin Kiadó, 2001. 138–139.

¹²⁵ Marcus Aurelius, I. 3; VI. 30.

¹²⁶ Dión Chrysostomos, Or. 7, 36.

Az euergetizmus már nem tartozott az állam és a gazdagok célkitűzései közé, inkább csak közösségek és nem egyének irányába tettek jótékonykodási, könyörületeségi lépéseket. Az adományok gyűjtése a korai keresztény közösségekben is gyakori volt.¹²⁷

A szegénység társadalmi megítélésében a pogány szerzők többször vetik fel azt a kérdést, hogy szabad-e és mely szegényeknek szabad segíteni. A szegénység és a jámborság összetartozó fogalmaknak számítottak.¹²⁸ A korabeli római társadalom nem nyújtott alternatívát a szegénység keresztény fogalmához társítható erények gyakorlásához. A birodalom távoli provinciáinak szegényei egyetlen választ tudtak adni a fennálló helyzetben, elhatárolódni a társadalomtól, ez volt a kereszténység válasza is. Ez a program olvasható a *Jelenések könyvében*, ahol a szerző kivonulást javasol a világból.¹²⁹ Jakab apostol is azt tanácsolta, hogyha tiszta akar maradni az ember, ezt csak úgy érheti el, ha távol marad ettől a világtól.¹³⁰ A világból való kivonulás formája, a szegénység önkéntes vállalása.¹³¹ A Kr. u. 2–3. század fordulóján alapvetően nem változott, csak némiképp módosult a kereszténységhez kapcsolódó társadalmi háttér, nem szűnt meg a gazdagok által támogatott vallás lenni, de a szegényebbek közül egyre többen váltak az új hit követőivé. A keresztény társadalom összetétele ekkor is nagy vonásokban a gazdag és szegény kettős állapotot mutatta, de a differenciálódás erősödésével a különböző vagyoni helyzetűek és a legkülönbözőbb foglalkozást űzők egy kö-

¹²⁷ Mt 6,2; ApCsel 10, 1.

¹²⁸ Mt 11, 5; Lk 16, 19 skk.

¹²⁹ Jel 18, 4.

¹³⁰ Jak 1, 27.

¹³¹ ApCsel 2,44; Róm 15, 25; 2 Kor 9, 12; Gal 2, 10.

zösséget alkottak. Tertullianus a hívők közösségére utalva a boltsokat, a katonákat, a kereskedőket, a földműveseket, a tudósokat, mind egy világban őket említette.¹³² A lyoni első vértanúkról írt a nagyműveltségű Ireneus, aki maga elkerülte a többi vértanú sorsát, nagy szerepet játszott a kisázsiai keresztény közösségből a galliai Lugdunumba áttelepült görög kereskedők hitéletében.¹³³ Eleutheroshoz írott munkájában a legváltozatosabb etnikumú és „foglalkozású” mártírokról tett említést: Photius, Vettius Epagatus, az előkelő férfi, Sanctus diaconus, Martinus neofita, a pergamoni Attalos, kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó, aki anyagilag is támogatta a helyi gyülekezetet. Blandina rabszolga, Biblis nemes asszony, a frígiai Alexander és Pontius. Az észak-afrikai Scilliumból származó vértanúk, akiknek kihallgatása Kr. u. 180-ban lehetett, mind a hatan római polgárok voltak, az acta nem beszél a kínvallatásukról.¹³⁴

Rómában jelentős gondolkodók is szerepet játszottak a helyi keresztény gyülekezet alapításában. Justinus, keresztény filozófiai iskolája, amely a Myrtinus fürdő közelében volt, számos gondolkodót vonzott. A vértanúvá lett gondolkodó Rusticus, római helytartó előtt

¹³² Tertullianus, *Apologeticum* 42, 1.

¹³³ Tours-i Gergely Ireneusról, az első lyoni vértanúkról írott munkájában, mint vértanúról olvashatunk. A Jeromos-féle martirológiumban is szó van vértanúságáról. Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 5, 24. A lyoni vértanúakták szerzőivel, talán a Polykaros acta redaktorával is kapcsolatban lehetett, feltehető, hogy hozzá írta: *Az apostoli igehirdetés feltárása* című művét.

¹³⁴ A scilliumi vértanúk: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Secunda, Vestia, akiket P. Vigellius Saturninus africai proconsul karthágói palotájában tartóztattak le. In Vanyó 1984. 55–56. A proconsul esetleg azonos azzal a Saturninus nevű előljáróval, aki élete végén megbánta, hogy vétkezett a keresztényekkel szemben. Erről írt Tertullianus, *Ad Scapulam* 3, 4.

bátran vallotta, hogy „mindenféle tudományt megpróbált elsajátítani, a keresztények igaz tanítását fogadta el.”¹³⁵ Justinos tanítványa volt Rómában a szír Tatianosnak, aki maga is rétor, filozófus volt. Mestere vértanúsága után Antiochiában és Kis-Ázsiában tanított.

A Kr. u. 2. századi pogány filozófus Kelszosz a kereszténységet mint szociális köteléket értelmezte, és kiemelte a hívek szoros összetartozását. A keresztényellenes szellemiségű Kelszossal – aki azt írta, hogy az új vallás alapítója egy ács jegyesétől származik¹³⁶ – szemben Origenés vitairatot készített.

A korai kereszténységre vonatkozó apostoli atyák írásai közül a sokszínű társadalmi rétegek kölcsönös egymásrautaltságát emeli ki Hermász Pásztor. A több részből álló irat szerzőjeként azt a Hermaszt jelölik meg, aki Rómában zsidó-keresztény családból származott.¹³⁷ Egy példázat kapcsán beszél az Isten szolgálóiról, a szegényekre és a gazdagokra utalva. „...a két fa Isten szolgálit jelképezi... A szőlő az amely a termést meghozza, a szilfa pedig termés nélküli fa. Ha a szőlő nem futna fel a szilfára, ...nem tudna sok termést hozni, de még ha teremne is, elrothadna, mert nem a fán függeszkedik; ámha a szőlő felkapaszkodik a szilfára, gyümölcsöt hoz még a szilfa is. [...] Hasonlóan tesznek a szegények is, akik a gazdagokért imádkoznak az Úrhoz, ezzel gyarapítják azok vagyonát, a gazdagok pedig ismételten segíteni fogják a szegényeket a szükségeseikkel, és

¹³⁵ Szent Justinos, Kharitón, Kharitó, Euelpistos, Hierax, Liberianus és társaik vértanúsága „A” változat. In Vanyó 1984. 35–36. Justinos aktája három szövegváltozatban maradt fenn. Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 4, 16, 7–8. Justinos vértanúhalálát összefüggésbe hozta Crescens gonosz mesterkedéseivel.

¹³⁶ Mt 13, 55.

¹³⁷ Róm 16, 17. Személyét és családját illetően Vö. Audet, J.-P.: *Affinités litterariers et doctrinales du Manuel du Discipline*, *Revue Biblique*, 60. 1953. 43–82.

ezáltal ők lélekben töltekeznek. Ezzel mindketten egy igaz cselekedetnek a részesei lesznek.”¹³⁸

A keresztény tanítások egyetemessége értelmében már nincs és nem is lehet kiemelt társadalmi réteg a befogadók körében. Bármely vagyoni helyzetben lévő, bármely munkát végző fontos lehet a közösség számára. Akár az ifjú keresztényeknek is javasolt kétékezi munkával járó mesterségek üzői, akár a bőkezű adományokat nyújtó, gazdag rétegek helyet találnak a hívek közösségében.

¹³⁸ Hermász Pásztor, Példázatok (II) 51.

Szabó Tamás József

Bibliai fundamentalizmus a történelemben

Az írásbeliség

Az emberiség történelmében viszonylag késői jelenség a tények, adatok és főleg az elvont fogalmak írásba foglalása. A törzsi, családi alapú társadalmakban megvolt az a közösségi háttér, amely kezeskedett a szóbeli információk hitelességéért és továbbadásáért. Az állammá szerveződés és a hozzá kapcsolódó adminisztráció mindinkább szükségessé tette az írásbeli rögzítést, és így kialakultak a különféle írásformák. A kép- és a szótagírást lassan felváltotta a betűírás. A leírt szó egyre fontosabbá vált annak ellenére, hogy még évszázadokon keresztül az emberiségnek csak töredéke tudott írni-olvasni. Az írásbeliség természetesen nem csak az adminisztráció, hanem az irodalom területén is tért hódított.

Az írott művek között kiemelkedő helyet foglal el a Biblia, a könyvek könyve. A bibliai alapú vallások számára ennek az írásnak az adja meg a tekintélyét, hogy szerzőjének Istent tartják. „A Szentírás szerzője maga Isten” – olvassuk a Katolikus Egyház Katekizmusának 105. pontjában. A II. Helvét hitvallás 1. pontja ezt ekképpen fogalmazza meg: „Hisszük és valljuk, hogy a szent próféták és apostolok mindkét szövetségbeli kánoni iratai, Istennek tulajdon igaz beszéde, és azok kellő hitelessége önmaguktól van, nem emberektől. Mert

magá az Isten szólott az atyákhoz, a prófétákhoz és az apostolokhoz, és hozzánk is szól még mindig a szent iratok által.” Az Ágostai hitvallás nem tartalmaz külön tanítást a Szentírásról és annak szerzőségéről, csak az Előszóban találunk utalást rá: „Hogy Császári Felséged akaratának eleget tegyünk, átnyújtjuk igehirdetőink és a magunk hitvallását a vallás kérdésében: így tanítottak nálunk mindeddig a Szentírás, Isten tiszta igéje, alapján.”

Ha magát a Bibliát kérdezzük meg erről, az egyik gyakran idézett részt Pál apostolnak Timóteushoz írt második levelében találjuk: „Minden Írás, amit az Isten sugalmazott, jól használható a tanításra, az érvelésre, a feddésre, s az igaz életre való nevelésre, hogy az Isten embere tökéletes legyen és minden jóra kész legyen.”¹ Az itt említett sugalmazás alapján a keresztény vallások azt tanítják, hogy a Biblia elsődleges szerzője Isten, a másodlagos szerzők pedig azok az emberek, akik az isteni sugalmazást meghallva, a kinyilatkoztatást írásban rögzítették. Péter apostol második levelében erről ezt olvassuk: „Így a prófétai jóvendöléseket még jobban hisszük. Jól teszitek, ha figyeltek rájuk, mint sötétben világító lámpásra, amíg a nappal fel nem virrad, és a hajnalcsillag fel nem ragyog a szívetekben. Először is azt értsétek meg, hogy az Írásnak egyetlen jóvendölése sem származik önkényes értelmezésből. Hisz sohasem keletkezett jóvendölés emberi akaratból, hanem mindig csak a Szentlélektől sugalmazva beszéltek – Isten megbízottaiként – a szent emberek.”²

¹ 2Tim 3,16–17.

² 1Pt 1,19-21.

A fundamentalizmus fogalma

A kifejezés a latin *fundamentum* = *alap* szóból származik, és valószínűleg értelemben azt a törekvést jelenti, amelynek a célja az adott eszmerendszer alapjaihoz való visszatérés. Ez a lépés többféle útra vezetheti a kezdeményezőket: vagy megmaradnak az adott egyházi kereteken belül, és úgy törekednek a megújításra, vagy abból kiszakadva új keretek között próbálják megvalósítani az általuk jónak tartott programot. Így ennek a fundamentalizmusnak egyaránt lehet pozitív és negatív hatása. Persze az éremnek ez esetben is két oldala van, mert amit az egyik oldalon negatívumként értékelnek, az a másik oldalon pozitív fejleménynek minősülhet. Gondoljunk pl. a reformáció korabeli katolikus és protestáns megítélésére.

Írásomban történelmi példákat kívánok bemutatni, amelyek a Bibliához való oda- vagy visszafordulást illusztrálják. Legfőbb célom, hogy árnyaltabb képet adjak ennek a fogalomnak a tartalmáról, és hogy az nem merül ki abban, ami még szakmai körökben is elterjedt, vagyis a Biblia mindenhatóságát, tévedhetetlenségét hirdető amerikai keresztény protestáns irányzat. Ennek a háttérében az az 1910 és 1915 között 12 kötetben kiadott 90 esszé áll, amely *Az alapok: tanúságtétel az igazságról* címet viseli,³ és a Los Angeles-i Bibliikus Intézet jelentette meg. Ezeknek az esszéknek az volt a céljuk, hogy meghatározzák az ortodox protestáns hittartalmakat, és azokat megvédjék a rájuk veszélyesnek ítélt, főleg liberális és modernista nézetekkel szemben. A kiadás jelentős részben Reuben Archer Torrey munkája volt.⁴

³ The Fundamentals: A Testimony to the Truth.

⁴ Szövegét lásd: <http://www.geocities.com/Athens/Parthenon/6528/fundcont.htm> (2008. 11. 13. 11:29)

Számos példa fogja azt bizonyítani, hogy a fundamentalizmus szó hallatán nem szabad rögtön valami negatív jelenségre gondolni. Ezt a szót abban az értelemben is alkalmazni kell, ahogyan azt pl. Raj Tamás főrabbi fogalmazta meg: „A fundamentum alapot jelent, s ez az alap nem a mi (bármilyen erős) hitünk kell legyen, hanem – legalábbis a Szentírás talaján álló világvallások számára – az nem lehet más, mint a Biblia szent és pontosan értelmezett szövege. Ha eltérünk ettől, ha csak a vallási szabályok szövevényét, ha csak a külsőségeket tekintjük fontosaknak, ha a magunk hitét másokra akarjuk erőszakolni, ha a magunk vélt igazát tüzzel-vassal szeretnénk megvalósítani, akkor vagyunk mai értelemben vett fundamentalisták. Sajnos erre a gondolkodásmódra minden egyes vallás körében találunk példát...”⁵ A főrabbi véleménye azt is kifejezi, hogy ebben a tekintetben főleg bibliaértelmezési kérdéssel állunk szemben.

Biblikus fundamentalizmus a zsidóságban

Ismert tény, hogy a zsidó vallásban a legalapvetőbb tanításokat a Tóra, vagyis Mózes öt könyve tartalmazza. Isten a szövetség könyvét kőtáblán adta át Mózesnek: „Az Úr így szólt Mózeshez: »Jöjj fel hozzám a hegyre, és maradj itt. Átadom neked a kőtáblákat a törvénnyel és a parancsokkal, amelyeket oktatásukra írtam.« ... Miután befejezte szavait, amelyeket a Sínai-hegyen Mózeshez intézett, átadta neki a bizonyosság két tábláját, a kőtáblákat, amelyekre Isten ujjai írtak.”⁶ Az aranyborjú megsemmisítése után a Kiv 32,16 újból megerősíti,

⁵ Raj Tamás: A fundamentalizmusról. *Evangélikus élet*, 2006. 39.

⁶ Kiv 24,12; 31,18.

hogy a kőtáblák Istentől származnak: „Isten maga készítette a táblákat, az írás Isten írása volt, bele volt vésvé a táblákba.” Az Isten által a kőtáblába való vésés nézetem szerint két dolgot fejez ki: egyfelől az isteni szerzőséget, másfelől a szövetség tartósságát, örök érvényét, azt, hogy abból minden egyszer s mindenkorra érvényben marad.

Ennek megfelelően találunk a zsidóság körében is olyan irányzatot, amelynek képviselői eszerint éltek és cselekedtek. Az egyik példát a szadducesok szolgáltatják. Ők Josephus Flavius tanúsága szerint a Tóra betű szerinti magyarázatát művelték.⁷ A *Magyar Zsidó Lexikon* pedig nem kevesebbet állít, mint hogy a szadduceusok: „A Tóra minden szavát szószerint való értelmében magyarázták és még akkor is ragaszkodtak ehhez a betűkultuszhoz, ha ezzel magával a tórai szellemmel jutottak is ellentétben”.⁸

A Biblia szó szerinti értelmezésének egy további példája az imaszíj, a tefillin használata a rabbinista gyakorlatban. A szíjat a reggeli imához minden zsidó férfinak kellett viselnie. A szíjak két kis doboz felerősítésére szolgáltak, amelyek a mózesi törvény négy részletét tartalmazták. A *Magyar Zsidó Lexikon* erről a következőket írja: „Az egyik tefillint a balkarra szíjazzák, a másikat a homlokra veszik fel. Alkalmazásának törvényszerű kötelességét a Bibliának ebből a verséből fejtették ki »Legyen neked jelvényül a kezeden és emlékeztetésül szemeid között« (Móz. II. 13. 9). Továbbá ebből a versből: »Kösd azokat (Isten ígéit) jelvényül kezedre és legyenek emlékeztetőül (tótáfósz) szemeid között (Móz. V. 10.).«⁹

⁷ Josephus Flavius: A zsidók története XIII. 10. § 6.

⁸ Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, 2000. 819–820.

⁹ Újvári i. m. 887.

Példák a Katolikus Egyházból

A kereszténység születésekor a Názáreti Jézus tanítását az apostolok az első időben szóban adták tovább. Az isteni üzenet hosszú távú megőrzése szükségessé tette azok írásba foglalását. Az Újszövetséget olvasva is találunk utalásokat az Írás, az ószövetségi Írások tekintélyének elismerésére. Jézus megkísértésének történetében, amelyről Máté és Lukács számol be, Jézus a sátán mindhárom kísértését ezzel utasítja vissza: „Írva vagyon...”.¹⁰ Jézus tehát az Írás tekintélyére hivatkozva szállt szembe a kísértővel. Máténál a második, Lukácsnál pedig a harmadik kísértésben – paradox módon – maga a sátán is azzal érvel, hogy „írva van”.¹¹ Természetesen ez esetben az Írások szándékosan elferdített értelmezésével állunk szemben.

Jézus nyilvános működése során több alkalommal rámutat az Írás tekintélyére. A hegyi beszédként ismert tanításában így figyelmezteti hallgatóit: „Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni. Bizony mondom nektek, míg ég és föld el nem múlik, egy i betű vagy egy vesszőcske sem vész el a törvényből, hanem minden beteljesedik. Aki tehát csak egyet is eltöröl e legkisebb parancsok közül, és úgy tanítja az embereket, azt igen kicsinek fogják hívni a mennyek országában. Aki viszont megtartja őket, az nagy lesz a mennyek országában.”¹² Amikor egyszer valaki megkérdezte, hogyan nyerhet örök életet, ő így válaszolt: „A törvényben mi van megírva? Mint

¹⁰ Mt 4,1-11; Lk 4,1-13.

¹¹ Mt 4,6; Lk 4,10-11.

¹² Mt 5,17-19.

olvasod?”¹³ Jézus egész tanításából azonban tudjuk, hogy számára nem a betű, hanem annak szelleme, belső üzenete volt a fontos. Pál apostol ezt így fogalmazza meg a 2. Korinthusi levélben: „Ő [ti. Isten] tett arra alkalmassá, hogy az Újszövetség szolgái legyünk, nem a betűé, hanem a léleké. Hiszen a betű öl, a lélek pedig éltet.”¹⁴

Az Apostolok Cselekedetei első könyvében Mátyás apostol megválasztásának szükségességét Péter apostol az Írásra hivatkozva indokolja: „Benne van ugyanis a zsoltárok könyvében: [...] Tiszttségét [ti. Karióti Júdásét] kapja meg más. Kell tehát, hogy azok közül, akik mindig velünk tartottak, amikor a mi Urunk, Jézus közöttünk járt-kelt, kezdve János keresztségétől egészen mennybevétele napjáig, valaki velünk együtt tanúskodjék feltámadásáról.”¹⁵ Mind Jézus, mind az apostolok működésében jelentős szerepet játszott az Írás beteljesülése, illetve beteljesítése. Ez a szemlélet azt jelenti, hogy egyes események azért történnek meg, vagy azért kell megtörténniük, mert benne vannak az Írásban, mert ez Isten előre elhatározott üdvösségterve.

Az emmauszi tanítványok története szolgált erre példát, akik Jézus halála után hazafelé tartottak. A Feltámadott csatlakozott hozzájuk, de ők nem ismerték fel. Amikor csalódottságukat fejezték ki, hogy a Názáreti Jézus nem váltotta be reményeiket, ő így válaszolt nekik: „»Ó ti balgák, milyen nehezen tudjátok elhinni, amit a próféták jövendöltek. Vajon nem ezeket kellett elszenvednie a Messiásnak, hogy bemehessen dicsőségébe?« Aztán Mózesen elkezdve az

¹³ Lk 10,26.

¹⁴ 2Kor 3,6.

¹⁵ ApCsel 1,20–22.

összes prófétánál megmagyarázta nekik, amit az Írásokban róla írtak.¹⁶

Az újszövetségi iratok az első században születtek meg. Ugyanakkor láttuk, hogy maga Jézus és az ő nyomán az apostolok és az egyház is tekintélyként hivatkoztak az ószövetségi írásokra. Ezért az Egyház fontosnak tartotta annak megállapítását, mely írások isteni sugalmazásúak, vagyis, melyek azok, amelyek hamisítatlanul tartalmazzák az isteni kinyilatkoztatást, és melyek azok, amelyek nem tartoznak ebbe a körbe. Így került sort az ó- és újszövetségi kánon megalkotására, vagyis a sugalmazott könyvek jegyzékének összeállítására még a második század vége előtt.¹⁷ Ez azonban még nem tartalmazta az összes mai kánoni könyvet. Nyugaton a 4. század végére, Keleten pedig csak a 7. század vége felé zárult le a kánon. Az újszövetség első teljes kánonja Szent Atanáz alexandriai püspöktől maradt ránk 367-ből.¹⁸ Caesareai Euszebiosznak az egyház történetéről írt könyvében, az Órigenésről szóló részben is megtaláljuk az ó- és az újszövetségi könyvek felsorolását.¹⁹

A sugalmazott iratok körének rögzítése kiemelkedően fontos volt az Egyház számára a gnoszticizmussal folytatott harcban. A gnoszticizmus a késő ókori szinkretizmus egyik megjelenési formája, amely egy keleti dualisztikus felfogás alapján állva zsidó és keresztény elemeket kevert, és eredményesen szólította meg korának embereit. A közelebbi vizsgálódás során egyetlen központi téma kristályoso-

¹⁶ Lk 24,25–27.

¹⁷ Vö. Jedin, H.: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Bd I. Freiburg–Basel–Wien, 1985. 228.

¹⁸ Rahner, K.–Vorgrimler, H.: *Teológiai küsszótár*. Budapest, 1980. 365–366.

¹⁹ Eusebius, *Historia Ecclesiastica* VI. 25.

dik ki, amely köré az eszmék csoportosulnak: Hogyan találja meg az ember az igazi ismeretet, amely megvilágítja a jó és a rossz, a világ és az emberi létezés rejtélyét? Az alábbi kérdések megválaszolása teszi szabaddá az embert: kik voltunk, mivé lettünk, hol voltunk, hová lettünk kitesztva, hová igyekszünk, mitől leszünk szabadok, mi a születés és mi az újjászületés?

Sikerük legfőbb titka az volt, hogy olyan keresztény hagyományra hivatkoztak, amely szerintük tartalmazza az igazi gnóvizst, s amelyet titkos módon hagyományoztak át. Állításuk Mk 4,33-34-re támaszkodott: „Sok hasonló példabeszédben hirdette nekik a tanítást, hogy megértsék. Példabeszéd nélkül nem tanított. Mikor tanítványaival magukra maradtak, mindent megmagyarázott nekik.” Íme a titkos hagyomány létezésének szentírási igazolása! Ebből a titkos forrásból a gnosztikus iratok tömkelege eredt, s mindegyikük az apostolokra, a titkos hagyományok hordozóira hivatkozva igazolta mondanivalóját.

Különösen markánsan jelenik meg a biblikus fundamentalizmus a kisázsiai származású gnosztikus író, Markion tanításában. Ő a 2. században lépett fel, és az ószövetségi Szentírás szó szerinti értelmezéséből kiindulva tagadta annak isteni sugalmazottságát. Az *Antitézisek* című könyvében kimutatta az Ószövetség és az Újszövetség közötti ellentmondásokat, és szentírás-magyarázata gyakorlatilag az ószövetség Istene elleni vádbeszéddé vált. Az Újszövetséget is megtisztította „az oda nem illő elemektől”, főleg az Ószövetségre való hivatkozásoktól, mert azok szerinte a zsidókeresztények által tett betoldások voltak.²⁰ Markionnak napjainkban is vannak követői, akik magukat „Markion csoport”-nak nevezik. Az Ószövetséget a zsidó

²⁰ Vö. Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest, 1980. 81–84.

nép ősmítosának, nemzeti kultúrája részének tekintve csak az Újszövetséget ismerik el Isten igéjének.²¹

A gnosztikusok elleni küzdelemben hatékony fegyvernek bizonyult a Biblia Tertullianus ókeresztény író kezében (160k.–240k.). A *Krisztus testéről* és a *Test feltámadásáról* írt két rövid írásában a Szentírásból vett bőséges idézetekkel cáfolja a gnosztikusok tanításának két tételét: nevezetesen azt, hogy Krisztusnak csak látszatteste volt, illetve azt, hogy a halottak nem támadnak fel.²² A Szentírásról azt tanította, hogy a hiteles Írások az Egyház birtokában vannak, csak az Egyház tud az Írások valódi jelentéséről ítéletet mondani, és ezáltal a hit tartalmát megállapítani.²³ Ez a kijelentés az Írásokat önkényesen értelmező eretnekmozgalmak ellen irányult.

Az Írás iránti megkülönböztetett tisztelet egyik legismertebb példája Órigenész (185k.–232) alexandriai író volt. Számos műve között csaknem hatszáz, az ószövetséggel foglalkozó homíliája maradt ránk. Ezekben keresi az Írások mélyebb értelmét, amely szerinte csak azok számára nyílik meg, akik azt állhatatos imádsággal kérik. Több homíliájában és kommentárjában a Szentírás naponkénti olvasására buzdít.²⁴ Ezt a cél szolgálta szövegkritikai munkája is, amelyben az Ószövetség hat szövegváltozatát egymás mellé állítva próbálta az eredeti szöveget rekonstruálni (hexapla). Ő maga is állandóan a Szentírást olvasta, és szinte bárhol fejből tudta idézni.²⁵

Külön figyelmet érdemel a kora keresztény remeték és szerzete-

²¹ Lásd: <http://www.udk.hu/markion-csoport/74-a-markion-csoport-bemutakozasa.html>. (2008. 11. 02. 16:35)

²² Vö. Jedin i. m. 227.

²³ Uo. 288.

²⁴ Uo. 270–271.

²⁵ Vö. Vanyó László: *Ókeresztény írók lexikona*. Budapest, 2004. 375.

sek lelkeségének bibliaközpontúsága. Miután életformájuk következtében fizikailag kiszakadtak az egyház látható közösségéből, egyetlen kötelék volt, amely őket az Egyházhoz kapcsolta, illetve ami őket a lelki élet útján vezette: Isten kinyilatkoztatott szava, amelyet a Szentírás tartalmazott. Egy Remete Szent Antaltól feljegyzett bölcs mondas így szól: „bármit tegyél vagy mondj is, a szent Írásokból bizonyítsd”.²⁶ A remeték munka közbeni elmélkedése nem állt másból, mint szentírási szövegek, különösen is az 50., a bűnbánati zsoltár ismételtetéséből. Ezt jegyezték fel például Lukiosz atyáról is.²⁷ Ezzel – többek között – azt akarták megelőzni, hogy a munkához kötődjenek, inkább a számukra legfőbb tevékenységet, a lelki „munkát” tudják végezni.²⁸ Az Írás szavainak ismételtetésének legfőbb célja azonban az volt, hogy ezáltal Isten szava mélyebben beleivódjon a lelkükbe, és bensőségebb kapcsolatba kerüljenek Krisztussal, Isten élő Igéjével.

A szerzetesek számára az első közösséget Pakhomiosz hozta létre a felső-egyiptomi Tabennisi közelében a IV. század húszas éveiben. A pakhomiánus szerzetesek állandó törekvése az volt, hogy életüket a Szentíráshoz igazítsák. Ezért Pakhomiosz megkövetelte az olvasni tudást és azt, hogy a szerzetesi életre jelentkező a Bibliából néhány zsoltárt és más verset is fejből tudjon.²⁹ A pakhomioszi regulát sem tekintik másnak a szakemberek, mint ami a „Szentírás magyarázata és hozzáigazítása a kolostori élet konkrét követelményeihez”.³⁰

²⁶ Baán István (ford., szerk.): *A szent öregek könyve*. Budapest, 2001. 28.

²⁷ Baán i. m. 191.

²⁸ Regnault, L.: *Így éltek a 4. századi egyiptomi szerzetesek*. Budapest, 2004. 111.

²⁹ Ruppert, F. OSB: *A pakhomiánus szerzetesség és a kolostori engedelmisség kezdetei*. Pannonhalma, 2001. 105.

³⁰ Ruppert i. m. 107.

Nursiai Szent Benedek regulájának alapjául is a Szentírás szolgál. Úgy tűnik, Benedek azt a mintát követte, amit egy Nagy Szent Baszileiosznak tulajdonított levében olvashatunk: „Ezek a szavak tőlem származnak, de isteni forrásból merítettem őket. Nem új tanítást adok neked, hanem azt, amit magam az atyáktól tanultam.”³¹ Benedek az előszóban fogalmazta meg a Regula célját. Ebben a viszonylag rövid, 50 versre beosztott részben nem kevesebb, mint 80 szentírási helyre lehet ráismerni – nagy részüket szó szerint is idézi Benedek. Ő vezette be a szerzetesi életbe a zsolozsmát, ezt is biblikusan alapozta meg, sőt az Írás szó szerinti értelmezésével tette. A Regula 16. pontjának ez a címe: „Miként kell az istenszolgálatot napközben elvégezni?” A kérdésre ezt a választ adja: „Úgy, ahogy a próféta mondja: »Napjában hétszer mondok dicséretet neked« (Zsolt 118,164). Ezt a megszentelt hetes számot akkor töltjük be, ha a reggeli dicséret, a prima, a tercia, a szexta, a nona, a vesperás és a kompletórium idején köteles szolgálatunkat elvégezzük. „A zsolozsma szövegeinek legnagyobb részét a Szentírásból veszi: zsolotárokat, ó- és újszövetségi olvasmányokat. A bibliai könyveket „isteni tekintéllyel bíró könyvek”-nek nevezi.³² A zsolozsma egyes részeit pedig „könyv nélkül”, azaz fejből kell imádkozni.³³ Ezzel a rendelkezésével Benedek a már korábban említett ősi szerzetesi hagyományt őrizte meg.

A hit tartalmának tisztázása szempontjából a kappadókiai atyák, Nagy Szent Baszileiosz, Naszianszoszi Gergely és Nüsszai Gergely

³¹ *Die Benediktsregel*. Der vollständige Text der Regel übersetzt und erklärt von Georg Holzherr Abt von Einsiedeln. Zürich–Einsiedeln–Köln, 1980. 29–30.

³² Regula Sancti Benedicti (a továbbiakban: RB) 9,8.

³³ RB 9,10.

kétféle szentírás-magyarázati módszert alkalmaztak. Az aszketikus, vagyis lelkiségi írásaikban rendszerint az allegorikus elvet, míg polemikus írásaikban a Szentírás szó szerinti értelmezését követték.³⁴

A következő példa a képrombolás korából való. A VIII. század elejére a Bizánci Birodalomban mozgalom indult az eléggé általánossá vált túlzó kép- és szobortisztelet ellen. A képrombolók legfőbb érvelése a képek készítésének tilalmára vonatkozó isteni parancs volt, amit Mózes kapott a Sínai hegyen: „Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Senki mást ne tekints Istennek, csak engem. Ne csinálj magadnak faragott képet vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt. Ne borulj le ilyen képek előtt és ne tiszteld őket, mert én, az Úr, a te Istened féltékeny Isten vagyok. Azoknak a vétkét, akik gyűlölnék engem, megtorlom fiaikon, unokáikon és dédunokáikon.”³⁵

A képrombolás második szakaszában V. Leó császár (813–820) három teológust választott tanácsadójául, akik arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a képek tisztelete csak akkor engedhető meg, ha azt a Szentírás kifejezetten előírja. Mivel ez nem áll fenn, a képtiszteletet nem lehet engedélyezni. Az első intézkedés felszólította Nikephoros pátriárkát (801–815), hogy akadályozza meg a képek közvetlen tiszteletét. A pátriárka válasza határozott „nem” volt, s arra hivatkozott, hogy a képek tisztelete ősi egyházi hagyomány, ezért nincs szükség kifejezett bibliai utasításra.³⁶ Ez a válasz gyakorlatilag összefoglalta a képtisztelők érvelését, amely nem a Bibliára, hanem

³⁴ Vö. Vanyó 1980. 622.

³⁵ Kiv 20,2–5.

³⁶ Jedin i. m. III/1, 49–50.

az egyház ősi hagyományára támaszkodva állt ki a képek és szobrok készítése és tisztelete mellett.

A reformációs mozgalom odafordulása a Bibliához

A reformációt előkészítő folyamatok közé sorolhatjuk a humanizmusnak a klasszikus nyelvek iránt megújult érdeklődését, a szövegkritikai módszer megjelenését és széleskörű, így a Biblia szövegére vonatkozó alkalmazását is. A Bibliához való odafordulást erősítette a pápaság és általában az egyházi vezetők tekintélyének válsága, gondoljunk csak a pápák avignoni fogságára, az ehhez kapcsolódó fiskalizmusra, a pápák és az egyházi vezetők nem éppen evangéliumi életmódjára. Ebben a helyzetben a Biblia lett az a tekintély, amely biztos útmutatást adott a keresztények számára. Az egyik általánosan követett alapelv így fogalmazható meg: a tanítóhivatal megnyilatkozásait is a Biblia mércéjének kell alávetni, és csak akkor kell elfogadni, ha az összhangban van az Írással.

A XVI. századi reformáció előfutárai közül beszélni kell John Wyclifről (1328–1384). Alapos oxfordi filozófiai, matematikai és jogi tanulmányok mellett figyelme egyre inkább a Biblia felé fordult. A Luther Mártont megelőző reformátorok közül ő helyezte a legnagyobb hangsúlyt a Bibliára. Számára az Írás jelentette a legfőbb tekintélyt a hit számára. A Biblia ismerete elégséges e világ dolgainak intézéséhez – vallotta. Egy külön munkában foglalkozott az Írás tekintélyével, melynek címe: *On the Truth of the Holy Scripture* (A Szentírás igazságáról). A Biblia a kereszténység alapvető forrása, amely minden ember számára kötelező tanítást ad. Ebből logikusan következik, hogy a Bibliát minden ember számára elérhetővé kell

tenni, ezért az 1380–81-es éveket a Biblia első teljes angol nyelvű fordításának szentelte. Wyclif nevét viseli az az egyesület, amelyet a múlt század negyvenes éveiben néhány amerikai keresztény hozott létre, és amely azt tűzte ki céljául, hogy a világ összes beszélt nyelvére lefordítja a Bibliát. Hitvallásuk első pontja tükrözi névadójuk meggyőződését: „Hisszük, hogy a Biblia, Isten ihletett Igéje, mely teljes elfogadásra méltó, legfőbb tekintéllyel szól a hit és cselekedet minden dolgában.”³⁷

John Wyclif a legnagyobb hatást Husz János (Ján Hus, 1369–1415) cseh lelkészre tette, akit mesterétől eltérő módon nem annyira az elméleti, mint inkább a gyakorlati kérdések foglalkoztatták. Husz fokozatosan szembekerült kora egyházának gyakorlatával, a világi és egyházi hatalom összefonódásával és más, az egyház eredeti küldetésével össze nem egyeztethető jelenséggel. Husz, mint a többi kritikus is, azt követelte, hogy az Egyház térjen vissza eredeti eszméihez, mondjon le világi javairól és hatalmáról, és váljon szegény egyházzá. Mivel ez nem történt meg, Husz prédikációiban bíráló hangnemet ütött meg. Nézete szerint a Biblia adja meg az élet számára a legfőbb útmutatást, és a legmagasabb tekintéllyel rendelkezik.³⁸ Husz vallotta, hogy a Biblia egésze igaz, és elégséges az emberi nem boldogulásához. Tükör, amely által egész életünket vezetnünk kell. Mércse, amely szerint minden lelki bírónak ítélnie és amellyel mérnie kell. Minden vallási igazság benne van a Bibliában. Mi is csak

³⁷ <http://www.wycliffe.hu/hitvallas.htm>. (2008. 11. 03. 13:05)

³⁸ <http://www.czech.cz/en/czech-republic/history/all-about-czech-history/hussi-tism-and-the-heritage-of-jan-hus/> (2008. 10. 31. 10:13)

azzal a fegyverrel tudjuk legyőzni az ördögöt, amelyet Krisztus is használt a győzelméhez, nevezetesen a Szentírással.³⁹

Luther Márton (1483–1546) személyes lelki válság és az Egyházban tapasztalt visszasságok indították el a reformáció felé. Eredeti jobbító szándékának őszinteségében nem szabad kételkedni, azonban ő is végigjárta a Katolikus Egyháztól fokozatosan eltávolodó reformátorok útját egészen az 1521. január 3-án történt kiközösítésig. Az adott helyzetben a Bibliához, mint legfőbb tekintélyhez fordul, és például a *Német nemzet keresztyén nemességéhez* című, 1520-ban keletkezett írásának XXV. pontjában megvallja: „Egészen elég nekünk, ami a bibliában van, arra, hogy minden dologban tudjuk, mihez tartsuk magunkat.”⁴⁰ Ugyanebben az írásában a valamennyi keresztyén általános és egyenlő papságáról szóló tanítását is a Szentírásból vett bőséges idézetekkel támasztja alá. Meg kell azonban jegyezni, hogy Luther elutasította a biblicizmust, vagyis szerinte nem törvényként, hanem kegyelmi üzenetként kell tekinteni a Bibliára, és az ő munkásságát megalapozó „sola scriptura” elve csak annyiban érvényes, amennyiben Krisztust nyújtja.⁴¹

A svájci reformáció egyik legelső képviselője, Zwingli Ulrich (1484–1531) is a Bibliához fordult az egyház válsága idején. Eképpen utasította vissza azt a feltételezést, hogy Luther Márton tanítványa lenne: „de engemet ám nem Luther tanított; mert még két évig ismeretlen volt előttem a Luther neve azután is, amikor én kizáró-

³⁹ Vö. <http://www.glaubensstimme.de/reformatoren/hus/hus15.html>. (2008. 10. 31. 11:32)

⁴⁰ <http://iratok.freeweb.hu/egyhtori/EGYHTORI.HTM>. (2008.10.22. 15:03)

⁴¹ Rahner–Vorgrimler i. m. 593.

lagosan a Szentíráshoz tartottam magamat”.⁴² 67 tételének bevezetőjében a következőket írja: „Én, Zwingli Ulrik vallást teszek arról, hogy Zürich nagyérdemű városában a theopneusztosz, azaz az Istentől ihletett Írás alapján ezt a következő 67 tételt és véleményt hirdetem és kijelentem, hogy e nevezett tételekkel védekezem és vitézkedem. És amennyiben e most érintett Írást nem helyesen érteném: elfogadom a jobb értelmű helyreigazítást, de csakis a mondott Írás alapján.” A tételek végén pedig így vall az Írás tekintélyéről: „Itt ne merészeljen senki se vitatkozni álokoskodással, vagy emberi fortéllyal, hanem járuljon a Szentíráshoz, hogy az legyen a bíró, hogy az igazságot vagy megtaláljuk, vagy, hogyha – amint remélem – megtaláltuk, megtartsuk. Ámen.”⁴³

Svájc legfőbb reformátora, Kálvin János (Jean Calvin, 1509–1564) is vallotta a Biblia legfőbb tekintélyét, ami azon alapul, hogy a Szentírásban Isten szól az emberhez. Erről az *Institutio Christianae Religionis* első könyvének 4. fejezetében ír bővebben. Az Írás hűséges követése egyebek mellett abban is megmutatkozott, hogy Kálvin a genfi egyházszervezetet a jeruzsálemi ősegyház mintájára építette fel. A szolgálattelvők: prédikátorok vagy pásztorok, tanítók, vének vagy presbiterek és diakónusok neve és feladatköre is megfelelt az Apostolok Cselekedeteiben szereplő neveknek és funkcióknak. A genfi akadémia hitformulája is tükrözi a biblikus fundamentalizmust: „Hiszem és vallom, hogy úgy a helyes életnek egyetemleges szabálya, mint a hitbeli oktatás is a legteljesebb mértékben van letevée a Szentírásban, melyhez semmit sem szabad tenni, és amelyből elvenni sem szabad semmit. Ennélfogva elátkozom mindazt, amit

⁴² Schuler, M. – Schulthess, Jo.: *Zwingli's Werke*. I. Bd. Zürich, 1828. 253–254.

⁴³ <http://iratok.freeweb.hu/egyhtori/EGYHTORI.HTM>. (2008.10.22. 15:21)

az emberek gondoltak ki, hogy hitcikkek gyanánt ráerőszakolják az emberekre, és hogy a lelkiismereteket saját törvényeikkel és rendeleteikkel kötözzék meg. És így általában visszautasítom mindazt, amit az emberek Isten igéjének tekintélye nélkül Isten tisztelete gyanánt bevezettek, aminők az összes pápista ceremóniák.”⁴⁴ A francia reformátusok hitvallásában ez az alapelv ekképpen hangzik: „5. amint az Ó- és Újszövetséget tartjuk hitünk egyedüli szabályozójának, úgy elfogadjuk mindazt, ami vele megegyező; 16. Elégnek véljük, ha magunkat a Szentírás tiszta tanításához tartjuk.”⁴⁵

A reformációt követő évszázadból csak egy, magyar vonatkozású példát hoznék a Biblia mint tekintély elismerésére: a XVII. században a jeles lelkész és pedagógus, Comenius Ámosz János (1592–1670) az ifjúság oktatásának legfőbb mércéjévé tette meg a Szentírást. A *Didactica magna*ban ezt találjuk: „Bármire oktatjuk is a keresztény ifjúságot a Szentíráson kívül, (elméleti vagy gyakorlati ismeretekre, irodalomra stb.) mindezt az írásnak alárendelve tanítsuk...”⁴⁶

Az ellenreformáció és a katolikus megújulás válasza

A témánkat illetően a tridenti zsinat előtt az a kihívás állt, hogy helyreállítsa a Szentírás és az egyházi hagyomány közötti egyensúlyt, amit az Egyház kezdetektől fogva vallott, és amit a reformáció a Biblia

⁴⁴ Czeglédy Sándor ford.: Kálvin János kisebb művei a rendszeres teológia közből (=Református egyházi könyvtár IX. kötet) 1912. lásd: <http://iratok.freeweb.hu/egyhtori/EGYHTORI.HTM>. (2008. 10. 22. 15:43)

⁴⁵ <http://iratok.freeweb.hu/egyhtori/EGYHTORI.HTM>

⁴⁶ Comenius: *Didactica magna* XXIV. 24. Budapest, 1992. 217.

javára elbillentett. Valamennyi további dogmatikai meghatározás megalapozása érdekében a IV. ülészakon, 1546. április 8-án kiadták a kinyilatkoztatás forrásairól szóló határozatot. Ez az első dekrétum kimondja, hogy az üdvösséghez szükséges igazságokat a szent írá-
sok és a nem írott hagyomány együttesen tartalmazza, ezért a Szent-
írást és a Szenthagyományt ugyanaz a tisztelet illeti meg.⁴⁷ A tridenti
zsinat, amikor megvédi az egyház hagyományos tanítását, szinte
minden helyen a Szentírás mellett az apostoli hagyományra és az
atyák írásaira is hivatkozik. Gyakorlatilag ugyanezt a tanítást ismétli
meg az 1962–65 között megtartott II. vatikáni zsinat „*Dei Verbum*”
kezdetű, az isteni kinyilatkoztatásról 1965. november 18-án kiadott
dogmatikai konstitúciójának 9. pontja.

A reformációs viták egyik központi témája volt a hívek két szín
alatti áldozása, és ez a „követelés” a reformátoroknál bibliai megalapozást kapott. Ezért megkülönböztetett figyelmet érdemel a tridenti
zsinatnak erről adott tanítása, amelyet 1562. június 16-án a XXI. ülés-
szakon fogalmaztak meg. A zsinat azt tanítja, hogy bár Jézus az utolsó
vacsorán a kenyér és a bor színe alatt alapította meg az Eukarisztiát,
ez – a zsinat értelmezése szerint – nem jelenti azt, hogy isteni pa-
rancs van arra, hogy minden hívőnek két szín alatt kell részesülnie
az Oltáriszentségből. Nem lehet ugyanezt a következtetést levonni
Jézusnak az ún. eukarisztikus beszédéből sem – tanítja továbbá a zsi-
nat –, amelyet János evangéliumának 6. fejezetében találunk: „Aki
eszi az én testemet és issza az én véretem, annak örök élete van”.⁴⁸
Ennek az okfejtésnek a magyarázatát a következő pontban találjuk:

⁴⁷ Denzinger, H.–Schönmetzer, A.: *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Barcelona–Freiburg–Róma, 1976. 1501, 364.

⁴⁸ Jn 6,54. Denzinger–Schönmetzer i. m. 1727, 405.

„A zsinat kijelenti továbbá, hogy az egyháznak kezdettől fogva hatalma volt arra, hogy – a lényeg érintetlenül hagyásával – a körülményeknek, az időnek és a helynek megfelelően megállapítsa és megváltoztassa a szentségek kiszolgáltatásában azokat az elemeket, amelyeket hasznosabbnak ítél akár a szentségben részesülő akár a szentség tisztelete szempontjából.”⁴⁹ A zsinat közelebbről meg nem nevezett „jogos és megalapozott” indokokkal és az egyházban előfordult visszaélésekkel magyarázza, miért változtatta meg azt az ősegyházi gyakorlatot, amely szerint a hívek is mindkét szín vételével járultak szentáldozáshoz. A hivatkozott egyházi hatalmat a zsinat Pál apostol következő kijelentésére alapozza: „Úgy tekintsenek minket az emberek, mint Krisztus szolgáit és Isten titkainak gondnokait.”⁵⁰ Hivatkozik továbbá Pál apostolnak egy meglehetősen általános kijelentésére az 1. Korinthusi levélből. Az apostol utasításokat ad az eukarisztia megünneplésére, és néhány, a méltó vételre vonatkozó intelem után ezt mondja: „A többit majd megérkezésem után rendezem el”.⁵¹

Témánk szempontjából felmerülhet az a kérdés, hogy a két szín alatti áldozásról hozott tridenti határozat nem azt a benyomást kelti-e, mintha az egyház felülbírálná Jézus saját szavait? Teszi ezt „jogos és megalapozott” indokokra és egy általános jellegű páli kijelentésre való hivatkozással. A tridenti zsinat határozatainak végrehajtásában jeleskedő pápáról, V. Szent Piusról viszont ezt olvassuk a *Szentelek élete* című könyvben: „Számára mindenféle politikai megfontolás szükségszerűen idegen maradt. Felfogása szerint az Egyháznak nincs

⁴⁹ Denzinger–Schönmetzer i. m. 1728, 405–406.

⁵⁰ 1Kor 4,1.

⁵¹ 1Kor 11,34b.

szüksége védőbástyákra, ágyúkra és katonákra. Egyetlen fegyvere az imádság, a böjt, a sírás és a Biblia legyen.”⁵² Ez valóban és jó értelemben vett bibliai fundamentalizmus, amely az embert az aláza-tosság Krisztus által mutatott útjára vezeti. Az imént feltett kérdésre pedig maga az egyház adta meg a választ, amikor a II. vatikáni zsinat – bár még erős megszorításokkal és „a trentói zsinat dogmatikai elveinek sértetlen fenntartása mellett” – megengedte a két szín alatti áldozást.⁵³ A Katolikus Egyház Katekizmusa pedig idézi a Római Misekönyv Általános Bevezetőjének 240. pontját, mely szerint: „A jel szempontja szerint kifejezőbb formája a szentáldozásnak, ha az két szín alatt történik. Ilyenkor ugyanis világosabb, mit akar jelezni az eukarisztikus lakoma”.⁵⁴

A reformáció és a tridenti zsinat százada létrehozta a kereszténységben azt a törésvonalat, amely a Bibliának a keresztény hit szempontjából való különböző értelmezéséből keletkezett. A biblikus kinyilatkoztatásra épülő egyházak és egyházi közösségek számára ugyanakkor csak a Szentírás lehet az a közös alap, amely lehetővé teszi a párbeszédet, az egymáshoz való közeledést. Ebben a párbeszédben mindenképpen el kell kerülni a fundamentalizmus kísértését, és ehhez talán érdemes abból kiindulni, amit ifj. Fabinyi Tibor evangélikus teológus a következőképpen fogalmazott meg: „Néhány évtizeddel ezelőtt egy, a Bibliát nagyon jól ismerő, ám a 'Biblia-vallás' csapdáját elkerülni képtelen testvérrel folytatott vitámban egy gondolat segített számomra megvilágítani a lényegét: »Isten beszéde nem azért igaz és szent, mert meg van írva, hanem azért van

⁵² Diós István (szerk.): *A szentek élete*. Budapest, 2001. 233–234.

⁵³ II. vatikáni zsinat, „Sacrosanctum Concilium” konstitúciója 55.

⁵⁴ A Katolikus Egyház Katekizmusa 1390.

megírva, mert igaz és szent!« Óriási a különbség! Ha ezt belátjuk, akkor elkerüljük az Írás-hit, a fundamentalizmus veszélyét, s nem csinálunk merev, fenyegető törvényt az evangéliumból.⁵⁵ Pál apostoltól ezt így olvassuk a 2. Korinthusi levélben: „Ő [ti. Isten] tett arra alkalmassá, hogy az Újszövetség szolgálói legyünk, nem a betűé, hanem a léleké. Hiszen a betű öl, a lélek pedig éltet.”⁵⁶

⁵⁵ Fabinyi Tibor (ifj.): *Mi is a fundamentalizmus? Evangélikus élet*, 2006/39.

⁵⁶ 2Kor 3,6.

**Bibliafordítók és magyar nyelvű bibliafordítások
a késő reneszánsz korában**

A bibliafordítások létrejötteinek indokaként a reneszánsz korában két okot lehet kiemelni, az egyik, amit elsősorban az irodalomtörténet hangsúlyoz, a humanisták szövegkritikai igénye, a másik a reformáció. A Bibliának a középkorban több szövegváltozata létezett azután is, hogy a Szent Jeromos által latinra fordított Szentírás (Vulgata) az egyház hivatalos bibliafordítása lett.¹ A humanisták az igazi Bibliához akartak eljutni az eredeti görög és héber nyelvű szövegek segítségével, törekvésük új hermeneutikai kezdet is volt.²

Az 1500-as évek elején, amikor a görög és a héber nyelv iránti érdeklődés megnövekedett, Erasmus nagy hatást ért el Biblia kiadásaival.³ A XVI. század első felében viták folytak a Biblia fordításá-

¹ Fontos volt a Biblia hivatalos változatának elkészítése, mert a 382-es zsinaton meghatározták, hogy mely könyvek kanonikusak. Vö. Gergely Jenő: *A pápaság története*. Budapest: Kossuth, 1982. 38.

² Néhány alapvető munka a bibliai hermeneutikához: Tökés István: *A bibliai hermeneutika története*. Kolozsvár, 1985; Fabiny Tibor (vál., szerk.): *A hermeneutika elmélete. Auerbach, Palmer, Ricoeur, Hirsch, Szondi, Frye, Kermode. Szöveggyűjtemény*. Szeged: JATEPress, 1998. /Ikonológia és Műértelmezés 3./

³ Zvara Edina: „*A keresztény olvasóknak*”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*. Budapest: Balassi Kiadó 2003. 12. /Magyar Könyvtár Források 14./

nak nyelvi kérdéseiről, különböző irányzatok alakultak ki a kérdésben. A katolikus egyház legfontosabb kora újkori zsinatán, a tridenti zsinaton, a Bibliával kapcsolatban is hoztak döntéseket, majd az 1596-ban kiadott index a bibliafordítások olvasásának engedélyezését a Szent Hivatalra bízta.⁴

A magyarországi erasmisták, a protestáns lelkészek és a katolikus humanisták képviselői is a Biblia magyar nyelvre fordítását tekintették legfontosabb feladatuknak. Az erasmisták célja a magyar irodalmi nyelv megteremtése volt, bizonyítani akarták a korabeli tudós világnak, hogy a magyar nyelv is alkalmas a fordításra.⁵ Az erasmista és a protestáns bibliafordítók között kimutatható a kapcsolat a Biblia népszerűsítésében, közös a cél „a bibliaolvasás mindenkinek szóló programja”.⁶ Péter Katalin szerint a XVI. századi magyar protestánsok elsősorban a műveltség alsó szintjén állók kulturális igényének felkarolásával lendítették előrébb a magyar művelődés ügyét, de ez a tény nem függ össze a bibliaolvasással, mert az egyházi vezetők a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját elfogadták ugyan, de a Biblia „magánmagyarozatát” ellenezték.⁷

⁴ Molnár Antal: A horvát és magyar nyelvű katolikus bibliafordítás és a római inkvizíció. *Magyar Könyvszemle*, 2002. 27.

⁵ Szabó András: A bibliafordítások száz éve. In Sipos Lajos (főszerk.): *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Budapest: Dunakanyar 2000 Kiadó, 1997. 222.

⁶ Péter Katalin: A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században. In Péter Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest: Ráday Gyűjtemény, 1995. 31. /A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8./

⁷ Hangsúlyozza: Czeglédy Sándor: A Vizsolyi Biblia a XVII. századi magyar

A bibliafordítások fő korszakai

- A könyvnyomtatás előtti korszak. A középkori bibliafordítások alapja Szent Jeromos latin nyelvű fordítása.
- Rotterdami Erasmus, a könyvnyomtatás elterjedésének időszakában felülvizsgálta Szent Jeromos latin fordítását, és azt a göröggel egybevetve, saját korának nyelvi igényeihez igazítva, kijavította. 1516-ban jelent meg először görög-latin Újszövetsége, azonban sem Róma, sem Luther nem fogadta el. Néhány évtizeddel később Erdélyben, Brassóban is kiadták. Erasmus munkája főleg a humanisták körében ért el nagy hatást.
- A reformáció korának fordítói hangsúlyozták az eredeti héber és görög szöveghez való hűséget, számukra a Biblia az emberiség megváltástörténete, hiteles krónika, amelyben fontos az események időrendje is, kezdődik a teremtéssel és végződik a végítélettel.⁸

E három fejlődési korszakban a Biblia fordításai meghatározták az európai gondolkodást, ezáltal az irodalmat is. „A Biblia lefordítása minden irodalmi nyelvvé fejlődő vulgáris nyelvnek egyik legnagyobb erőpróbája, hiszen új fogalmakat kellett tömegesen meghonosítani

---

igehirdetés című tanulmányában. In Barcza József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. Budapest, 1990. 138.

⁸ Nemeskürty István: Biblia, szókincs, irodalom In Nemeskürty István (vál.): *Magyar bibliafordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 15. Újabb kiadása: Nemeskürty István (szerk.): *Deáki bötüről magyar nyelvre. Magyar bibliafordítások Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Budapest: Szent István Társulat, 2002.

s a még iskolázatlan anyanyelven visszaadni a héber, görög, illetve az azokat közvetítő latin nyelv bonyolult szerkezeteit.”⁹

A magyar nyelvű bibliafordítások

Mennyire érvényesek a fenti általános megállapítások a magyar nyelvű bibliafordításokra? Az első adat a magyar nyelvű evangéliumról az 1114-es esztergomi zsinat egyik határozata, de az első, töredékesen ránk maradt magyar nyelvű bibliafordítás az 1400-as évek közepén, a Hunyadiak korában keletkezett. Erről Szalkai Balázs ferences szerzetes tudósított, aki 1450 körül megírta rendjének magyarországi és boszniai történetét: „Ebben az időben két tanult ember is távozott innen Kamenicáról, tudniillik Tamás és Bálint, akik [...] éjnek idején Moldvába szöktek. Ez a két pap mindkét testamentum írásait lefordította magyar nyelvre.”¹⁰ A huszita Bibliának is nevezett munka egyes részeit a Bécsi-kódexből ismerjük.

Az első nyomtatott evangélium-fordítás Pesti Gábor Erasmus szellemében fogant műve, 1536-ban jelent meg,¹¹ ezt követte Sylvester János Új testamentuma 1541-ben.¹² Idejüket tekintve is ezek katolikus kiadások. Sylvester János a fordítást I. Ferdinánd magyar ki-

⁹ Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig. A Magyar Irodalom Története* I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964. 120.

¹⁰ V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 84.

¹¹ Pesti Gábor: *Új Testamentum magyar nyelven Bécs 1536*. Budapest: Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet–Országos Széchényi Könyvtár, 2002. /Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXIV./

¹² Sylvester János: *Új testamentum magyar nyelven melyet az görög és diák*

rálynak és fiainak ajánlotta: „Legkegyelmesebb Hercegek! Amikor elgondolkodtam és hosszasan töprengtem azon, hogy mi módon tudnék ezekben a nehéz időkben az Istentől nekem juttatott kegyet viszonzva magyar nemzetemnek használni, annál semmi jelentősebb nem ötlött eszembe, mint hogy Isten új törvényének szentséges művét – a többi keresztény nemzet példájára – lefordítsam, hogy (magyarul) olvashassák [...] Isten új törvényét – ahogyan ezt elhatároztam – lefordítottam a mi nyelvünkre, hogy mennyire eredményesen azt nem tudom, mindenesetre sok virrasztással és fáradsággal járt, ugyanis több éve foglalkoztam ezzel a feladattal [...] E munkámban buzdítom, egyszersmind támogatóm volt a tekintetes és nagyságos Nádasdy Tamás Úr, királyi tanácsos, Vas vármegye ispánja, királyi tárnokmester, Felséged híve és az én uram. Az ő támogatásával [...] értük el azt, hogy az Újtestamentum isteni művét városában anyanyelvünkön kinyomtathattuk.”¹³ Sylvester kiegészítette az ajánlást a magyar köznéppel, hiszen képviselői nem ismernek más nyelvet, csak a magyart. „Az magyar népnek ki ezt olvassa... Az ki zsidóul és görögül és vígre diákul Szól vala rígen, szól néked ez itt magyarul”¹⁴

Protestáns részről Bencédi Székely István próbálkozott először a fordítással, a Biblia teljes lefordítását tervezte: „...mind az egész Bibliát Istennek segítségiből kibocsátom, de azon könyöröggünk az mennyei Istennek, hogy addiglan ez világi életbe tartson meg...”¹⁵ Szándéka azonban nem valósult meg.

---

nyelvől újonnan fordítánk az magyar népnek keresztényen hűben való épülésire. Sárvár-Újsziget, 1541.

¹³ Zvara i. m. 46–47.

¹⁴ Uo. 49.

¹⁵ Székely István: *Zsoltárkönyv*. Krakkó, 1548. A faksimile szövegét közzéteszi Kőszeghy Péter. Budapest: Argumentum–MTA Irodalomtudományi Intézete,

Vele egy időben Kolozsvárott Heltai Gáspár vezetésével működött egy tudós kör, amely a magyar nyelvre fordított Bibliát hat kötetben jelentette meg. Ebből négy kötet az Ószövetség néhány könyve és Heltai saját fordítása az Újszövetség. Az Ószövetségi könyveket Gyulai István kolozsvári lelkész fordította görög nyelvből.

Az előljáró beszédben olvashatjuk: „... sok jámbor kívánja, ha e Szent Bibliát magyar nyelven láthatnája és olvashatnája. Igen hasznos [...] e könyveknek olvasása, csakhogy igaz lelki indulatból és hitből származzék. Szerető atyámfiai: Használni akarok az én slejt munkámmal az Úr népének”.¹⁶ A kiadást Csáki Mihály erdélyi főnemes, János Zsigmond kancellárja anyagilag is támogatta. Az 1551 és 1565 között megjelent munka azonban nem teljes. „Mi nagy munkával magyar nyelvre fordítottuk és nem kevés költséggel e formára kinyomtattuk tenéked, keresztyén együgyü olvasónak, épülésedre és gyarapodásodra.”¹⁷

Méliusz Juhász Péter is a teljes Biblia magyar nyelvre fordítását tervezte, de neki sem sikerült. Elkészült a Sámuel és a Királyok két-két könyve (Debrecen 1563), Jób könyve (Várad 1565), és az Újtestamentum (Szeged, Várad? 1567) fordítása. Újtestamentumából jelenleg egyetlen példányt sem ismerünk. Az elkészült fordításokat

---

1991. 21. /Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXVI./; Előszó Bencédi Székely István: Zsoltárkönyv Székely Estvántúl magyar nyelvre fordított. In Zvara i. m. 69.

¹⁶ Heltain kívül Gyulai István prédikátor is részt vett a munkában. Gyulai István: *a Bibliának első része, azaz Mózesnek öt könyve, mely magyar nyelvre fordította a régi és igaz szent könyvekből*. Kolozsvár, 1551. Előljáró beszéd /Régi Magyar Nyomtatványok 90./

¹⁷ Heltai Gáspár: *A Jézus Krisztusnak újtestamentuma magyar nyelvre fordította a régi igaz és szent könyvekből*. Kolozsvár, 1562. In Zvara i. m. 128.

Mágocsi Gáspár Gyula, majd Eger várának kapitánya támogatásával adták ki.

„A Biblia magyarra fordításán munkálkodás, kivel mind ez egész országnak, sok szegény, együgyü tanítóknak és községnek szolgálat.” – írta Méliusz a két Sámuel könyvei előszavában.¹⁸

A reformáció századának legnagyobb szellemi terméke a Vizsolyi Biblia volt. Az első teljes magyar nyelvű Biblia létrejöttét Károlyi Gáspár gönci református lelkész nevéhez kötjük, bár ő sem egyedül dolgozott. A kiadásra Vizsolyban 1590-ben került sor.¹⁹ Károlyi bibliája az addigi fordítások összegzése volt. Előszavában hivatkozott Heltai Gáspárra és Méliuszra is. Károlyi Gáspár bibliafordításának újdonsága, hogy felekezeti biblia. Károlyi szerint a katolikusság nem szívesen adja közre a Bibliát anyanyelven. Az Előszóban hangsúlyozza: „Az fordításban éltünk, az mennyire lehetett tiszta, igaz magyar szóval.” Századokon át ezen a biblián nőttek fel magyar író-nemzedékek egészen Ady-ig.²⁰

Az 1590-es Vizsolyi Bibliából 700–800 példányt adtak ki, ebből 20 példány Károlyi Gáspár hagyatékában maradt.²¹

¹⁸ Előszó Az két Sámuel könyvei és az két királi könyveknek... Debrecen, 1565. In Zvara i. m. 139.

¹⁹ Károlyi Gáspár: *Szent Biblia*. Vizsoly, 1590. Budapest, 1981. 9. (Magyar Helikon) A kísérő tanulmányt írta Szabó András.

²⁰ Nemeskürty 1990. 215.

²¹ Czeglédy i. m. 140.

Protestáns, magyar nyelvű bibliakiadások

A következő évszázad a protestánsok számára a magyar nyelvű, teljes bibliakiadások kora volt. Az előszavak tanúsága szerint a bibliakiadók az egyik legfontosabb szándéka az újabb és újabb kiadásokkal az volt, hogy a sajtó- és egyéb hibákat kijavítsák, a lehető leghelyesebb szöveget igyekeztek az olvasók, a hívők kezébe adni. Az újabb kiadásokat azzal is magyarázták, hogy kis példányszám-ban jelentek meg, és azok gyorsan elhasználódtak.

Szenczi Molnár Albert nem tudta azt a tervét megvalósítani, hogy a Bibliát itthon nagy példányszámban adja ki. Amszterdamban, valószínűleg az ő megbízásából az ottani egyetem magyar diákjai adták ki.²² Az újbóli teljes Bibliát csak 1730 körül tudták Erdélyben árusítani.²³

Szenczi Molnár Albert 1608-ban Hanauban, majd 1612-ben Oppenheimben adta ki újra a Károlyi-féle Bibliát kisebb helyesírási változtatással. Szenczi is hivatkozott arra, hogy az 1590-es kiadás elfogyott és ki kellett javítani a sajtó- és helyesírási hibákat. Károlyi újdonsága, hogy felekezeti Biblia. Az 1608-as kiadásból 1500, az 1612-esből 2000 példány jelent meg az elsőhöz képest kisebb formátumban.²⁴

²² Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715*. II. kötet. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2008. 114. /*Historia Incognita*/

²³ Bod Péter: *A Szent Bibliának históriája. Melyben az Istennek Ó- és Újtestamenti Szent Beszédének megiratása, annak mindezideig csudálatos megtartása; különböző nyelvekre való fordíttatása és azokon való kinyomtatattása röviden előadatik*. Szeben, 1748. Nagy i. m. 114. —

²⁴ Szenczi Molnár Albert: *Szent Biblia*. Hanau, 1608. /Régi Magyar Nyomtatványok 971./

A negyedik teljes magyar nyelvű biblia 1645-ben jelent meg Amszterdamban. Az olvasóhoz szóló bevezető szerint két fontos változtatás történt: a szövegben maradt hibák kijavítása és Károlyi, valamint Szenci előljáró beszéde „...egyéb egynéhány énekkel együtt [...] kihagyattanak, hogy a könyvnek se temérdeksége, se pedig az ára annyival is ne nevedeknék.”²⁵

Az ötödik teljes magyar nyelvű bibliakiadás Szenci Kertész Ábrahám Váradon 1660-ban kiadott munkája. Az előszóban hangsúlyozta, a legfontosabb, hogy „...mentül tisztább és hibátlanabb Biblia jőne szemünk eleibe és forgana kezünkbe.”²⁶ Felsorolja a kiadás fő támogatóit, az egyháziak mellett ott találjuk Rákóczi György, Bethlen István, Barcsai Ákos nevét is, vagyis a fejedelemség vezető elitjét.

1685-ben Amszterdamban jelent meg hatodszor magyarul a nyomtatott teljes Biblia Misztótfalusi Kis Miklós gondozásában. Hollandiában szerzett vagyonának nagy részét arra áldozta, hogy magyar nyelven „immár hatod ízben” kiadja a teljes magyar nyelvű Bibliát. Az Utrechben tanuló Csécsi János és Kaposi Juhász Sámuel segítségével felülvizsgálta Károlyi Gáspár fordítását és kisebb formátumban (12-ed rét alakban) 3500 példányban jelentette meg. Előljáró beszédet illesztett a fordítás elé, amiben pontokba szedve emelte ki az újabb kiadás szükségességének indokait:

„Szerető Nemzetem! Igyekezded, inkább annál, mint eddig szoktad,

²⁵ *Szent Biblia, azaz Istennek Ő- és Újtestamentumában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordítatott Károlyi Gáspár által, és mostan negyedszer [...] kibocsátatott a belgiomi académiákban tanuló magyaroknak forgolódások által.* Amszterdam, 1645. /Régi Magyar Nyomtatványok 2091./

²⁶ Szenci Kertész Ábrahám: *Szent Biblia.* Várad–Kolozsvár, 1660–1661.

a könyvekhez, az íráshoz való értéssel magadat ékesíteni. [...] Tudom, mik láttatnak ebben akadályul előttünk lenni, [...] 1. Könyveknek közöttünk szűk és drága voltak. 2. [Külföldön ...] a templomban egy tekintéssel ellátja az ember [...] Senki oda könyv nélkül nem mégyen, hanem mindennek vagy egész Biblia, vagy Újtestamentum, vagy legalább zsolttároskönyv vagyon kezében [...] Vajha olyat láthatna szemünk valaha a mi földünkben is!

Tanácsadásom ez:

1. Az sem méltó, hogy a könyvnyomtatás és annak eszközei körül munkálkodók annyi munkát tegyenek hiába.
2. Az sem méltó, hogy a könyvnek ára afféle hiábavalóságokkal, a kótákkal nehéztéssék.²⁷

Az újabb kiadást indokolta egyrészt, hogy a korábbi példányok elfogytak, másrészt a helyesírási korrekció. Magyarra fordították az addig latinul szereplő rövidítéseket, mert nemcsak a tudós embereknek kell olvasni, hanem „az együgyűeknek is, az asszonynépeknek, gyerekeknek is”²⁸ A kiadás 3500 példányt jelentett, amit 1687-ben 1200 példányban könnyen kezelhető Újtestamentum kiadás is követett.²⁹

²⁷ Zvara i. m. 165–166.

²⁸ Hemer János–Keserű Bálint: Adalékok az amszterdami biblia sorsához. In Gomba Szabolcsné–Haiman György (szerk.): *Tótfalusi Kis Miklós: Az amszterdami biblia kiadásának háromszázadik évfordulója alkalmából megtartott konferencia Debrecen, 1985. április 25–27.* Debrecen: KLTE Könyvtára, 1985. 93–94.

²⁹ Nagy i. m. 111.

Káldi György bibliafordítása

A katolikusok számára is fontos időszak a XVII. század, hiszen a jezsuita Káldi György fordította Szentírás 1626-ban jelent meg Bécsben.³⁰

Káldi Bibliája nem csupán felekezet szempontból tér el a korábbi, protestáns fordításoktól, de abban is, hogy előszó vagy ajánlás helyett egy értekezést illeszt hozzá: *Oktató intés* címmel. Ebben elemzi ebben a Károlyi- és a Szenczi-féle bibliakiadásokat kiemelve hibáikat. Cáfolja Károlyi azon vádjait, hogy a korábbi hivatalos latin Bibliában sok lenne az „elváltoztatott igaz bötü”. Állításai igazolására több szerzőre is hivatkozik pl. Pázmány Péter fő művére, a *Kalauzra*.³¹ Káldi György munkájának első kézírata 1606–1607 között készült el Gyulafehérváron. Később ezt átdolgozta, fordítása a jezsuita rend grazi provinciálisának egyházi jóváhagyásával, Pázmány Péternek ajánlva 1626-ban Bécsben jelent meg.

Feltételezhető azonban, hogy fordításának volt előzménye katolikus részről. A magyar nyelvű Vulgata-fordítást Szántó Arator István (1541–1612) jezsuita hittudós kezdte el. Az Ószövetség lefordítása után elkészült az Újszövetség nagy részével is. Káldi valószínűleg – a mára már elveszett – kéziratot is felhasználhatta. Bár Káldi és Szántó Arator fordítása egyidőben, egymástól függetlenül is készülhetett. Káldi könyvéhez utószóként illesztett *Oktató Intésben* a tri-

³⁰ Káldi György: *Szent Biblia*. Bécs, 1626. /Régi Magyar Nyomtatványok 1351./

³¹ Pázmány Péter: *Hodoegus. Isteni igazságra vezérlő Kalauz* III. könyv. Tizenkettődik része. Tizenegyedik bizonyosága az új tudományok hamisságának: Mert a Szentírást rútol megmarcangolják. Pázmány véleményét elemzi P. Vásárhelyi Judit: Pázmány véleménye a magyar nyelvű protestáns bibliafordításról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2000. 5–6. 660–668.

denti zsinat határozataira hivatkozva elhatárolja magát a protestáns bibliáktól. „Oktató intés melyből a keresztyén ember könnyen ítéletet tehet a magyar nyelven írott kálvinisták Bibliájáról, mely elsőben Károlyi Gáspár gönci prédikátor Magyarországon, Vizsolyban, azután Molnár Albert Hannoviában nyomtatott és eszébe veheti, ha az igaz Szent Biblia-e, vagy nem. [...] Molnár Albertnek előljáró beszédében fogatkozások vannak. Károlyi Gáspárnak előljáró beszédében sok fogatkozások vannak. Nem szükség, hogy mindnyájan olvassák a Szentírást.”³² Vitatkozik Károlyi fordításával és azt bizonyítja, nem szükséges mindenkinek olvasni a Szentírást, elég a bölcs tanítók értelmezését hallgatni.

„Tovább is ellehetett volna a mi nemzetünk a magyar Biblia nélkül, megelégedvén az igaz tanítók magyarázásával [...] nem szükséges, hogy mindnyájan olvassák a Szentírást, holott az sokaktól nem is lehetséges, hanem elég az hogy ki-ki a tanítók magyarázatjából azt értse, ami az ő hivataljához kívántatik.”³³ „Vajon ki tiltotta meg egyáltjában, hogy a Bibliát különb-különb féle nyelvekre ne fordítsák? Avagy ki parancsolta, hogy senki az ő saját nyelvére fordított Bibliát ne olvassa? Nevezze meg Károlyi és úgy patvarkodjék.”³⁴ Káldi bizonyítani próbálta, hogy a katolikus egyház nem tiltotta a Szentírást fordítását nemzeti nyelvre, de nem mindig hasznos, hiszen a tanulatlanság, tudatlanság téves értelmezést adhat a hívőnek. „Nem mindennek, sem mindenkor hasznos vagy ártalmas a saját nyelven való Bibliának olvasása [...] nem hogy a Szent Bibliában volna a fogatkozás, hanem az emberekben, akik azt mosdatlanul

³² Zvara i. m. 210.

³³ Uo. 217–218.

³⁴ Uo. 220.

olvassák, avagy tudatlanul, mint szintén a jó étek, avagy a jó bor sokaknak ártalmas, nemhogy ezekben volna a véték, hanem azokban, akik mértéktelenül és mód nélkül élnek véle [...] az anya szent egyház méltán parancsolja a püspököknek, hogy a saját nyelven való igaz Bibliának olvasását is azoknak engedjék meg, akiknek tudják és reménelik, hogy nem károkra, hanem hasznokra következnek.”³⁵

Káldi kiállt a latin Biblia, a Vulgata hitelessége mellett. Egyházatyák műveit idézte állítása igazolására, külön kiemelte Bellormino, Pázmány gondolatait. „Nem igaz, hogy a régi Bibliában elváltoztatott az igaz bötű.”³⁶ Károlyi nem jól fordította a Bibliát, hanem új Bibliát koholt a maga fejétől.³⁷ Káldi így zárta az *Oktató intést*: „a Szent Bibliát úgy fordítottam, amint az igaz régi deák bötűben találtam.”³⁸ Pázmány Péter esztergomi érsek, de a kortárs erdélyi fejedelem, a református Bethlen Gábor is anyagilag támogatták a Káldi-féle Biblia megjelentetését. Ha abból a szempontból teszünk összehasonlítást, hogy melyik nagyobb hatású, akár a magyar nyelvre, akár az irodalomra, Szabó András véleményét fogadhatjuk el, aki úgy fogalmaz „Káldi György szövege világos, jól érthető, magyaros, Bibliájának hatása mégsem mérhető a Károlyiéhoz, mert a katolikus egyház teológiai álláspontja sokáig nem kedvezett az anyanyelvű Szentírás gyakori és nagy példányszámú kiadásának.”³⁹

A tridenti zsinat rendelkezései szerint nemzeti nyelven azok olvashatják a Bibliát, akik erre a püspöktől vagy az inkvizítortól en-

³⁵ Uo. 223.

³⁶ Uo. 240.

³⁷ Uo. 245.

³⁸ Uo. 284.

³⁹ Szabó i. m. 223.

gedélyt kaptak, vagyis olyan tudós, jámbor emberek, akikkel kapcsolatban az engedélyező megbizonyosodott arról, hogy „...semmi kárunk nem lesz ennek olvasásából, hanem hitük és jámborságuk növekedésére szolgál majd.”⁴⁰ Később ennél szigorúbb intézkedések születtek, pl. 1593-ban VIII. Kelemen pápa visszavonta a megyés püspököknek azt a jogát, hogy „...felhatalmazást adjanak a népnyelvű Bibliáknak vagy a Szentírás más részeinek, akár az Ó- akár az Újtestamentumnak olvasására és birtoklására, bármilyen nyelven adták legyen is ki azokat.”⁴¹

A szigorú tiltások ellenére Magyarországon mégis a XVII. század elején jelent meg egy katolikus bibliafordítás, egy protestáns fejedelem és az esztergomi érsek, Pázmány Péter támogatásával is. Az ok nyilván összefügg azokkal a törekvésekkel, amelyek egy többségében protestáns vallású országot szeretnének visszatéríteni a katolikus egyházba, a katolikus magyar nyelvű Biblia eszköz volt a rekatolizációban.⁴²

A leegyszerűsített konklúzió az, hogy Káldi György bibliafordítása a katolikusok számára készült, tehát a katolikus plébániák és a szerzetesrendek könyvtáraiban található meg, míg a Károlyi-féle Biblia és a későbbi kiadások a protestáns felekezetűeknél. A kora újkori vallási átalakulás változásait is követve a XVI–XVII. század fordulóján a protestáns biblia túlsúlya mutatható ki, majd a XVII. század második felében és a XVIII. században a katolikus fordítá-

⁴⁰ Dominique, Julia: Az olvasás és az ellenreformáció: A Biblia olvasása. In Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest: Balassi, 2000. 272–280.

⁴¹ Uo. 272.

⁴² Zvara i. m. 19–20.

soké.⁴³ E megállapítás alól azonban vannak kivételek, ennek oka abban rejlik, hogy minden magyar nyelvű kiadás viszonylag kis példányszámban jelent meg, illetve nem csupán hazai nyomdákban, de külföldön is napvilágot láttak.

Attól kezdve, hogy a magyarországi és a magyar nyelvű könyvnyomtatás a XVI. század közepétől folyamatossá vált, a külföldön megjelent magyar könyvek aránya csökkent ugyan, de továbbra is jelentős maradt. A protestáns bibliák jelentős része annak ellenére külföldön jelent meg, hogy a hazai nyomdák nagy része protestáns kézen volt. Ennek oka az is, hogy például a kis formátumú biblia kinyomtatására a hazai nyomdák nem voltak alkalmasak. Szenczi Molnár Albert bibliafordításai, de tudományos műveinek nagy része is Németalföldön vagy Frankfurtban, Heidelbergben, Nürnbergben jelentek meg. Később Misztótfalusi Kis Miklós is először Amszterdamban nyomtatta ki Bibliáját, a Zsoltárokat és az Újtestamentumot. A XVII. században a katolikus bibliafordítások is elsősorban Bécsben jelentek meg. A külföldi bibliakiadások példányszámukat tekintve sem elhanyagolhatóak. Adataink szerint az Utrechtben kiadottak 8000 példányban jelentek meg, de van adat 11 000 példányra is. Átlagban 5000 példány valószínűsíthető, ami az jelenti, hogy a XVIII. századig körülbelül 130 000 Biblia került forgalomba. Még néhány adat kiegészítésül: a Vizsolyi Biblia első kiadása, ahogy ko-

⁴³ Adatokat találunk erre vonatkozóan a szegedi forráskiadvány-sorozatban: Monok István (szerk.) – Balázs Mihály – Keserű Bálint (sorozatszerk.): *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 11–19. kötetek, Szeged, Elemezte: Heltai János: A protestáns magyar Biblia XVII. század eleji könyvtári kultúráinkban. In Barcza József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája Sajtóosztálya, 1990. 171–183.

rábban említettük már 700–800 példányban jelent meg, a XVII. század további kiadásai alapján 20 000 példányt feltételezhetünk.⁴⁴

A korlátozott példányszám mellett, a kötetek ára és súlya is nehezítette széles körű elterjedését. A Károlyi Biblia 1598-ban 10 Ft-ba került, ami három hizott ökör árának felelt meg. A XVII. század második felében Komáromi Csipkés György debreceni lelkész arra panaszkodott, hogy 4-5 aranyért is alig lehetett kapni.⁴⁵ Szenczi Molnár Albert azt nehezményezte, hogy súlya és terjedelme miatt bajosan lehet felvinni a szószekekre.⁴⁶ Pedig a protestáns egyházi zsinatok a XVII. században többször is hangsúlyozták, mennyire fontos, hogy a lelkészeknél legyen Biblia. Előírták az egyházlátogatóknak, hogy „ha a lelkipásztorsághoz szükséges könyveik nincsenek, ellenben rókaprémés ruhájuk van, az esperes adja el azt a subát és szereztessen be az árán Szentírást.”⁴⁷ 1668-ban Teleki Mihály Erdélyben arról vallott, hogy „az eklézsiák következhető nagy kárát látja az apró formában nyomtatott Bibliák elfogyásáért.”⁴⁸

Komáromi Csipkés György bibliafordítása

A példányszámok növelése, a kisebb alakú bibliakiadások kérdése a XVII. századi református zsinatok napirendjén voltak folyamatosan. Ez a Károlyi Biblia szövegének korrekciójával is összefüggött.

⁴⁴ V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Budapest: Balassi Kiadó 1999. 233–234.

⁴⁵ Harsányi István: *A magyar Biblia*. Budapest, 1927. 122.

⁴⁶ Czeglédy i. m. 140.

⁴⁷ Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. Debrecen, 1938.

⁴⁸ Nagy i. m. 111.

A tiszántúli egyházkerület 1670-ben zsinaton hozott döntést arról, hogy megbízza Komáromi Csipkés György debreceni, Becskeházi István biharpüspöki és Kisfalvi Tamás kismarjai lelkészeket, hogy az „Ó- és Újtestamentumot a forrásokhoz képest a héber és görög szövegek rendjéhez, jelentéséhez és erejéhez megközelítően magyar nyelvre fordítsák.”⁴⁹

A három lelkész közül mindenképpen Komáromi Csipkés Györgyöt kell kiemelni, aki már 1650 és 1653 között, utrechti tanulmányai idején hozzáfogott a Károlyi Biblia korrekciójához. Véleménye szerint a Bibliát „minden rendbéli embernek szabados és egyszerű-mind szükséges olvasni, tanulni, vizsgálni [...] Nemcsak az egyházi rendek tisztai, hanem a községeké, asszonyoké is.” Hibáztatja azokat, „akik csak a pap szájával akarnak enni és arra támaszkodnak”.⁵⁰ 1653-ban lett a teológia doktora, ezt követően tért vissza Debrecenbe, ahol tanárként és lelkészként működött. 1678. október 6-án halt meg. Könyvtárát a debreceni és a sárospataki iskolára hagyta.⁵¹

Komáromi halála után, 1680-ban a margittai zsinat határozatot hozott a kéziratban levő bibliafordítás kiadásáról. A felülvizsgálatra Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől is engedélyt, támogatást kértek, és tudós embereket a munka elvégzésére. A felülvizsgálat el is készült, és 1681-ben zsinati határozat hagyta jóvá. Debrecen városa magára vállalta a nyomtatás költségeit. Ez az első ismert eset, hogy egy bibliafordítást az idő változását figyelembe véve, egyházi kezde-

⁴⁹ Nagy Géza: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Budapest, 1985. 184.

⁵⁰ Nagy 2008. 109.

⁵¹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet. Budapest, 1983. 380–382.

ményezésre és jóváhagyásra módosítottak. Azért is tanulságos, mert hosszú évtizedeknek kellett eltelnie, mire az 1650 táján megkezdett fordítás Magyarországra érkezett. Így Komáromi Csipkés György munkája egyháztörténeti kuriózum lett. Alkalmas a magyar nyelv XVI–XVII. századi fejlődésének bemutatására.⁵² A XVII. század végén azonban a törököt kiűző háború, majd a Rákóczi-szabadságharc késleltette megjelenését. Először Debrecenben akarták kinyomtatni (betűket is hoztattak külföldről), de Komáromi fia, Debrecen főbírója végül Leydenben rendelte meg a nyomtatást 1706-ban külföldi patrónusok támogatásával és Ross Sándor eperjesi kereskedő közvetítésével, több mint 4000 példányban.⁵³ Ez utal már a bibliakiadások egyre inkább üzleti vállalkozás jellegére is.⁵⁴ A Komáromi-féle Biblia 1718-ban készült el, számlája 20000 Ft-ról szólt. A könyvek nagyobb része szekereken, Lengyelországon keresztül érkezett a határra, ahol a Szepesi Kamara képviselői lefoglalták – az egri püspök vádjai alapján – mint csempészett szállítmányt.⁵⁵ A jezsuita kézen lévő cenzúra utasítása szerint a példányokat először Kassán, majd Egerben őrizték és csak 30 példányt sikerült kimenteni. A cenzorok vádja az volt, hogy a fordítás sem a katolikus, sem a Károlyi fordítással nem egyezik. A tárgyalások során hatszáz eltérést számoltak össze, és kötelezni akarták Debrecen városát, hogy a korrekciót vé-

⁵² Nemeskürty 1990. 255–256. Az angol puritanizmus hatását is mutatja. Komáromi írta az első angol–magyar nyelvtant.

⁵³ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982. 73.

⁵⁴ Nagy 2008. 110.

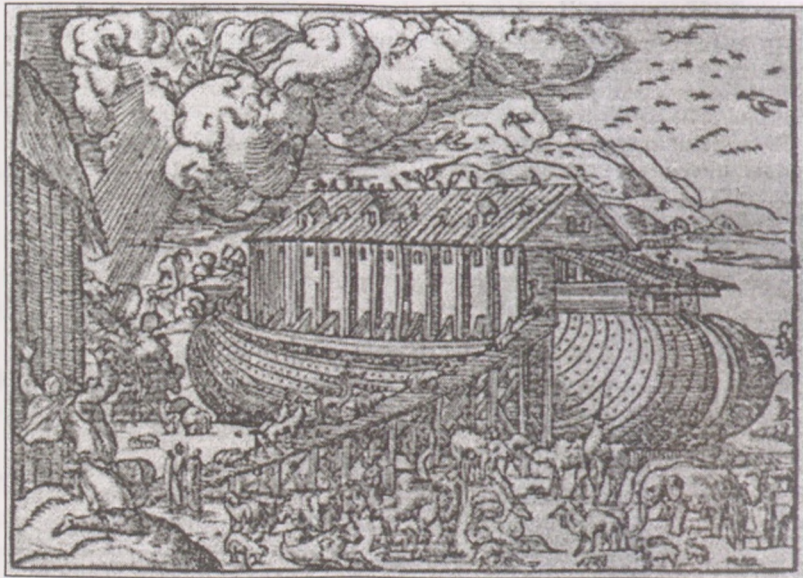
⁵⁵ Kosáry Domokos szerint 1719-ben történt a Komáromi Csipkés-féle Biblia elkobzása, mert az uralkodó az egri püspököt bizta meg a vizsgálattal, ami gyakorlatilag az elkobzással volt egyenlő. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980. 129–130.

geztessék el. A teljesíthetetlen feltételek miatt a Komáromi fordítás Leydenben készült példányaiból csak azok jutottak el Debrecenbe, amelyeket a Ross család egy későbbi szállítmányban akart továbbítani. Ezek is csak II. József türelmi rendelete után érkeztek meg. A kiadás összege is jelentősen megnőtt, az 1780-as évekre Debrecennek 34 000 Ft-jába került. Ezen az összegben ekkor egész utcasort lehetett vásárolni a városban.⁵⁶

Összegzésül, nem konklúziót levonva a XVII. századi bibliafordítások kiadástörténeti példáiból, inkább arra a korábbi alaptételként elfogadott állítás ellentmondásosságára hívnám fel a figyelmet, hogy a bibliafordítások nyelv- és irodalomtörténeti jelentősége és hatása vitathatatlan, de a bibliaolvasás szélesebb körű lehetőségét nem csupán a XVI., de a XVII. századi fordítások, kiadások, példányszámok sem tették lehetővé. Egy másik tanulmány témája lehetne, hogy a katolikus mellett a protestáns egyházak sem vetették fel hivatalosan azt a kérdést Erasmus nyomán, hogy: „mindenki közös vallását miért korlátozzuk kevesekre?” Sem az evangélikus, sem a református egyház nem állítja a hívek elé a bibliaolvasás köteleességét, nem tagadva az olvasás jogát. Bár a protestáns fordítások előszavai indoklásként minden esetben hangsúlyozták, elvben az asszonyoknak és a gyerekeknek is szólnak. Talán jogos az a következtetés, hogy nem önmagában a bibliafordítás és kiadások vol-

⁵⁶ Bottyán i. m. 75. Komáromi Csipkés György emlékéért Debrecenben az egyetem előtt álló szobor is őrzi, amit Kisfaludy Stróbl Zsigmond készített 1936-ban. A téma szakirodalmából: Márkus Mihály: Komáromi Csipkés György. Doktori értekezés – kézirat 1980; Musnai László: Komáromi Csipkés György bibliafordítása. In Vasady Béla (szerk.): *Károlyi Emlékkönyv. A vizsolyi biblia megjelenésének háromszázötvenedik évfordulójára.* 1940; Bottyán János: Komáromi Csipkés György Bibliájának hazahozatali kísérlete 1764-ben. *Református Egyház*, 1965.

tak a műveltségre szélesebb körben elsődlegesen akkora hatásúak a XVII. században sem.

[Biblia Sacra ... Lugduni, apud Joannem Tornaesium, 1554.
(Noé bárkája, Bernard Salomon fametszete)]

Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice,
Graece, & Latine Pietatis Concordiae,
Isaiae, II Philippi II. Reg. Cathol.
Pietate, Et Studio ad Sancosanae
Ecclesiae Usus Christoph.
Plantinus Excud Antverpiae [1572.]

Biblia Vtriusque Testamenti De Quorum
Nova Interpretatione et Co-piosissimis
in eam annotationibus legeaquam
in limine operis habes epistolam.
Oliva Rob. Stephani. M. D. LVII.

Das Neue Testam̃et Jesu Christi:
 Und im demselben die Vier evangelisten,
 als 1. Matthae 2. Marcus 3. Lucas
 4. Johañes und der Apostel Geschichte
 Teutsch D. Mart: Luth:
 Nürnberg Gedruckt und Verlegt,
 durch Wolfgang Endter. No 1643

Szent Biblia Az Egész Keresztynségben
 Bévött Régi Deák Bötüböl
 Magyarra fordította
 A Jésus-Alatt Vitézkedő Társaság-beli
 Nagy-Szombati Káldi György pap
 Nyomtatta Bécben
 a' Kolóniai Udvarban, Formika Máté
 M. DC. XXVI. Esztendőben

Čierna L'ubica

A Huszita Biblia és történelmi hatása

Az utóbbi években a történettudományban ismét terjedőben van a már korábban is szívesen kutatott huszita mozgalom vizsgálata. A számtalan forrás, tényadat ellenére a történészek között nincs egyetértés „a huszitizmus” mint korszak értelmezésében. A korábbi, egyoldalú, elsősorban Palacký¹ és Jirásek² képviselte értékeléssel szemben – amely szerint a huszitizmus az általános nemzeti ébredéssel összefonódó mozgalmat jelent, amely képes volt szembeszállni az ellenséggel, az egyházzal és a keresztes hadakkal – fellépő történészek közül kiemelendő Josef Pekař,³ aki a huszitizmussal kapcsolatos bíráló nézetek megfogalmazásában úttörő szerepet vállalt. Több kérdésben bíráló hozzáállása a huszitizmus megítéléséhez, elutasította például a huszitizmus felforgató radikalizmusát, kutatók egész sorának ellenkezését váltotta ki. Ő a huszitizmust mindenekelőtt vallási mozga-

¹ František Palacký (1798–1876) cseh történétíró, politikus, író, a modern cseh történetírás megalapítója. *A huszitizmus története* című könyve magyar nyelven is megjelent (Budapest, 1984), *Z dějin národu českého*. II. díl, Praha, 1975.

² Alois Jirásek (1851–1930) cseh próza- és drámaíró, történelmi regények szerzője, a cseh irodalmi realizmus képviselője, többször jelölték irodalmi Nobel-díjra.

³ Josef Pekař (1870–1937): *O smyslu českých dějin*. Praha, 1990 (reprint); Pekař, Josef: *Postavy a problémy českých dějin*. Praha, 1992, Pekař, Josef: *Žizka a jeho doba*. III. Praha, 1987.

lomnak tartotta, aminek következménye volt ugyan a városok „elcsehesítése”, de már előrevetítette a fehérhegyi vereséget is. A huszita harcokat szerinte az egyház korabeli állapota kényszerítette ki, hiszen egyszerre három pápa is volt. Husz János és a többiek szolgálni akarták a pápát, de azzal a feltétellel, hogy az egyházat Krisztus törvényei szerint vezeti, a Bibliával összhangban.⁴ A huszitizmus megmutatta a középkor szűk kereteit, korlátait abban a korban, amikor a reneszánsz már születőben volt.⁵ Pekař állításaival lerombolta a huszita mozgalmakkal kapcsolatos mítoszokat, amelyek közül nem egy még ma is él. Megértette és bizonyította, hogy voltak a mozgalomnak árnyoldalai is.⁶ Eltérő véleménye nem csak abban rejlik, hogy más korban alkotott a „nagy mesterhez”, Palackýhoz képest, bár kétségtelenül ez sem elhanyagolható szempont. Szerinte a huszitizmus ethosza és pátosza éppen a gótikus-középkori alapokban és magatartásban rejlik, mindebben kétség kívül fölötte áll a német protestantizmusnak, amelynek utat tört különböző formában, és mégsem szűnt meg középkori lenni, annak ellenére, hogy áthatották a reneszánsz gondolatai. *A huszitizmus mint jelentős nemzeti mozgalom* körüli vitában újabb történeti munkák láttak napvilágot, természetesen a legtöbb cseh nyelven, ezek egy jó részéből merített jelen írás is.⁷

⁴ Pekař 1990. 132–134.

⁵ Pekař 1990. 132.

⁶ A vitáról lásd: Slavík, J.: *Nový názor na husitství (Palacký či Pekař)*. Praha, 1928 valamint az újabb szakirodalom historiográfiai áttekintése Kutnar, F.: *Přehledné dějiny českého dějepisectví II*. Praha, 1977.

⁷ Magyar nyelven sajnos nagyon kevés az irodalom, Palacký mellett a huszita mozgalomról lásd Tóth Szabó Pál: *A cseh huszita mozgalom és uralma a történeti Magyarországon*. Budapest, 1917; Macek, Josef: *A huszita forradalmi mozgalom*.

Ismeretes, hogy a szláv irodalmi nyelv a Biblia különböző részeinek fordításában gyökerezik. Cirill és Metód Rastislav nagyfejedelem kérésére 863-ban már részben lefordították az evangéliumi tanítást, majd az egészet. Némely történész nekik tulajdonítja az Írás egészének fokozatosan történő lefordítását. Az eredeti munka nem maradt fenn, a mai Ószláv Biblia különböző korokból származó fordítások együttese, amelyek közül némelyek visszanyúlhatnak Cirill és Metód korába. IV. Károly az Emauzy kolostorban fordíttatta le a glagolita nyelvű Bibliát, s ez lett az 1416-ban kiadott *Glagolita Biblia*. További sorsáról annyit lehet tudni, hogy 1499-ben orosz és bolgár töredékekből és a hiányzó részek fordításából a novgorodi Genagyij pátriárka állíttatta össze.

A XI–XII. századból származó latin szövegek fordításait a Biblia egyes szövegei közé iktatták, ezek az ún. *Cseh glosszák*, és mint *Bécsiglosszák* váltak ismertté (latin Biblia a 9. századból ma Bécsben található, feltehetőleg Máté és Márk evangéliumának fordításával), szövegközben zsoltárokkal az 1300-as évekből, ezek ma a prágai vár Szent György-kolostorában találhatóak. Itt inkább az ószláv fordítás hatása érezhető, semmint a Vulgátáé. Megmaradt még egyesek szerint 15 illetve 17 evangelizáció régi cseh nyelven, a legrégebbi a *Rajhradský-féle* (XIV. század második fele).

A XIII. századtól már kezdték fordítani a Biblia többi könyvét is az egyház hivatalos álláspontjának megfelelően, miszerint a laikusoknak nemzeti nyelven kell olvasniuk a Bibliát. IV. Vencel (1363–

Budapest, 1954; Székely György: A huszitzizmus és a magyar nép. *Századok*, 90. 1956. 331–367; 556–590; Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984; *Zsigmondkori Oklevéltár*, III, IV, V. Budapest, 1993–1997.

1419 cseh király) uralkodása alatt már engedélyezték a magasabb laikus köröknek is a Biblia fordítását.

A XIV. század második felében kezdték összegyűjteni az egyes bibliai könyveknek az összes hozzáférhető fordítását, ez lett az ún. *első régi cseh nyelvű recenzió* – a legrégebbi teljes szövegű bibliafordítás az ún. *Leskovecká-Dráždanská Biblia* 1370-ből, Máté evangéliumával és homíliákkal, de a fordítás nem sikerült túl jól. Josef Dobrovský találta meg 1795-ben Drezdában, de aztán 1914-ben elégett Louvenben (Belgium), a szövegmásolatoknak kb. 1/3-a maradt meg, ezek szintén a Vulgátán alapulnak.

A harmadik legjelentősebb cseh Biblia az ép állapotban fennmaradt, gyönyörűen díszített, háromkötetes *Litoměřicko-Třeboňská Biblia*, nevezik *Zmrzlikova Bibliának* is. Petr Zmrzlik pénzverő mester számára 1409–1414 között folyamatosan készítette Matej z Prahy. Kimutathatóan van azonosság a későbbi kétkötetes, latinból fordított *Olomoucká Bibliával* (1417). A már korábban említett *Glagolita Biblia* vagy *Moskovská* (1416-ból) csak részben maradt fenn.

A huszita mozgalom hatására a Biblia eljutott a köznép alsó rétegébe is. Erről tanúskodik a pápai nunciának, Aeneas Sylvius Piccolomininek, a későbbi II. Pius pápának a cseh krónikában latinul írt megjegyzése. „Szégyelljék magukat az itáliai papok, róluk nem lehet állítani, hogy legalább egyszer is elolvasták volna az Új testamentumot, de Táborban alig találnál nőt, aki ne tudna felelni az Új- vagy az Ótestamentumból.” Ebből a korból kevésbé ismert pl. a *Táborská Biblia* vagy *Padeřova*, amely Padeřovi Fülöp hetman részére készült.⁸ Az említett Bibliák mind kéziratos Bibliák.

IV. Károly (1346–78) törekedett a cseh papság megerősítésére,

⁸ Beneš, Jiří: *Stručná historie české Bible (českých překladů)*. Dům u Lípy, 2007.

ennek köszönhetően a korabeli Csehország világi és egyházi élete is pezsgő szellemiségű volt. A korszakot olyan személyek fémjelzik, mint Konrad Waldhauser prédikátor, vagy a hasonló gondolkodású Milič z Kroměříže prágai kanonok. Konrad Waldhauser német volt, a prágai német ajkúakra hatottak tanításai, Milič viszont elsősorban a cseh nyelvű lakossághoz fordult. Míg az előbbi hatása és ereje főként szónoklatai világos értelmében, meghatóan őszinte természetességben rejlett, az utóbbi inkább az érzelmekre, a képzelőerőre hatott misztikus színekkel és a prédikációit sűrűn átszövő apokaliptikus látomásokkal.⁹ Milič tettei és alakja a kereszténység első hirdetőit idézte. Tanítványa Matěj z Janova teológiai írásain keresztül hatott, az igaz és hamis kereszténység vizsgálatával foglalkozott. Megfogalmazta, hogy a Biblia önmagában is elegendő tanulságot és világosságot ad a hit és a vallás lényeges tételeiben. Vallotta, hogy a kereszténység eszméje teljesen és kizárólag a Szentíráson alapul. Milič tanítása és példája szinte iskolát teremtett. A két szín alatti áldozás kérdése nála szorosan összekapcsolódott azzal, hogy nem tett lényeges különbséget pap és laikus között. Gondolkodása nem maradt hatás nélkül, az egyházi hatóságok meghátrálásra, tanai visszavonására kényszerítették, a mestert elítélték. Tanításait sokan követték, akik aztán hamarosan a reformációs törekvések szószólói lettek.¹⁰

Komoly fordulatot jelent a cseh művelődéstörténetben a prágai egyetem megalapítása (1348), a korabeli Csehország világi és szellemi központjává vált az intézmény, amely a cseh nemzet arculatát alapvetően átformáló hatalmas szellemi és vallási mozgalom köz-

⁹ Palacký, František: *A huszitizmus története. Fejezetek a cseh nemzet történetéből*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984. 27.

¹⁰ Palacký i. m. 24–41.

pontja is lett egyben. A korszak vitái a keresztény rend és a hit meg-hasonlása körül zajlottak. Ezt bizonyította maga Husz is, aki a Bet-lehem-kápolnában tartott prédikációi során a korábbi moralisták hagyományait folytatta. Felhívása az egyház ösztársadalmi mére-tekben való megújítására itt laikus publikumra talált. Ez a közösség kész volt az erkölcsi megújulásra, a prágai egyetem országos vita-fórummá vált. A hitújításhoz hatalmi és nemzetpolitikai törekvések társultak. IV. Károly 1348-ban ugyanis négy nemzet számára alapí-totta az egyetemet, s valamennyi nemzet képviselőinek azonos jo-gokat biztosított a tanácsban. A legerősebb „cseh nemzet” (csehül és németül is beszélő csehek-ből állt) ezzel egy idő után nem volt megelégedve, s a német, a lengyel (gyakorlatilag sziléziai, többség-ben népi német) és a morva képviselethez képest több jogot kívánt magának. Ez az etnikai-hatalmi kérdés transzformálódott át azután a hitbéli megújulás kérdésévé.¹¹

A korban szokásos valamennyi tudományt oktatták Prágában. A tel-jes oktatási szabadság és a beiratkozottakat megillető számtalan privi-légium magyarázza, hogy miért volt népszerű az egyetem. Szabadon előadhatták az összes ismert párizsi és oxfordi magiszter műveit, ezért csakhamar eljutott Prágába az akkoriban rendkívül híres John Wyclif, oxfordi professzor néhány műve, főként Anna, cseh király-lány és az angol király házasságát követően (1381), amikor Cseh-ország és Anglia között addig ismeretlen mértékben megélnékült a kapcsolat.¹² A korszak kimagasló cseh tudósa Vojtěch Rankonis z Enrico magiszter egész vagyonából ösztöndíjat alapított a Párizs-

¹¹ Patschovszky, Alexander: *Revolučnost husitské revoluce. Český časopis his-torický*, 99. roč. 2001. 2. No. 231–252.

¹² Palacký i. m. 47.

ban és Oxfordban tanuló csehek számára. Hasonlóan nemes cselekedet volt az utóbb oly híres Betlehem-kápolna alapítása is. Két lelkes hazafi, egy királyi kegyenc és udvaronc, valamint egy igen tehetős és művelt prágai polgár azzal az eltökélt szándékkal fogott össze, hogy az akkoriban még túlnyomórészt német ajkú prágai Óvárosban megteremtse a köznép számára a rendszeres és szabad, cseh nyelvű igehirdetést. Szintén ebben az időben hozták létre a prágai egyetem cseh hallgatóinak saját cseh kollégiumát (Collegium nationis Bohemicae).¹³ Külföldiek, főként németek tömegesen érkeztek Csehországba, illetve Prágába az egész XIV. században, ami a későbbiekben nemzeti és nyelvi viszálykodást, összetűzést eredményezett. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy országszerte elszaporodtak az egyetem felügyelete és irányítása alatt álló városi és egyházközségi iskolák, valamint hozzájárult az is, hogy a prágai egyetem szabad művészeteket tanuló minden baccalaureatusát törvény kötelezte, hogy két éves tanítási gyakorlatot kell teljesítenie, mielőtt megszerzné a magiszteri fokozatot. Emellett a nyilvános Károly-könyvtár, amelynek gyarapításáról egykor maga a császár gondoskodott, szintén lehetőséget adott sokaknak, hogy a korabeli tudományos ismeretekhez hozzáférjen.¹⁴

Wyclif teológiai írásai sokkal később kerültek Prágába, mint filozófiai művei, csak a XV. század elején, amikor a nagy szellemi forrongás megindult a magiszterek körében. Tanítása főként a fiatalabb magiszterek és a diákság soraiban aratott tetszést. A keresztény dogmatikát érintő változtatásaival egyesek nem értettek egyet, sőt sokan tagadták, a többség azonban élvezettel forgatta és nagyra becsülte

¹³ Palacký i. m. 44.

¹⁴ Palacký i. m. 43.

Wyclif könyveit, fenntartva a jogot, hogy egyes tételeket elvessen vagy másként értelmezzen. A fiatalabbak közül a husineci Husz János és Prágai Jeromos magiszterek nevét kell kiemelni.¹⁵

Husz János közrendű, bár némileg tehetősebb szülők gyermekeként született 1369-ben Husinec városkában. Husz János személyisége sokat fejlődött azt követően, hogy alig 20 évesen, mint szegény ifjú megérkezett Prágába, hogy karriert csináljon. Erről így vallott: „Elismerem önös rossz kérésemet, hogy amikor diák voltam, csak arra gondoltam, hogy mihamarabb pap legyek, hogy így jó étkem és öltözékem legyen és a népek is kedves legyek, de e rossz kérészt felismertem, amint az Írást (Szentírást) megértettem”.¹⁶

A Husz-kutatók szerint nem tartozott a legtehetősebb diákok közé, inkább a kitartása volt figyelemreméltó. Amadeo Molnár *Slovem obnovená* (1977) című munkájában így ír erről: „Amikor 1400-ban a felszentelése után úgy tűnhetett, hogy elérte célját, már világos, hogy elveszítette számára a vonzerőt”.¹⁷ 1398-ban már professzor volt az egyetemen, Wyclif néhány tételét védelmezve csakhamar összekülönbözött kollégáival, ennek ellenére 1401-ben megválasztották a bölcsészkar dékán fontos posztjára, majd őt javasolták a Betlehem-kápolna prédikátorának. Ezután elnyerte a legmagasabb akadémiai méltóságot, s rektorként irányította a prágai egyetemet 1403. április végéig.¹⁸ Ez az év hozta meg azt a fordulatot, amikor is nyilvánosan betiltották a wyclifi negyvenöt hittételt, azzal hogy „a prágai egyetem egyetlen tagja se merészelje, esküjét bűnösen megszegve,

¹⁵ Palacký i. m. 49.

¹⁶ Šmahel, František: *Mistr Jan Hus*. Praha, Svoboda 1985.

¹⁷ Molnár, Amadeo: *Slovem obnovená*. Kalich Praha, 1977.

¹⁸ Palacký i. m. 50.

e tanokat terjeszteni vagy tanítani.”¹⁹ Ezt a rendeletet később (1408) ismét felújították, mivel a wyclifi eretnokség továbbra is terjedt. Ekkorra már annyira kiújultak a régi sérelmek, hogy a wyclifizmustól és a reformációs törekvésektől eltávolodók is reményt láttak a cseh nemzeti törekvésekben.

František Šmahel kiváló cseh medievista írja: „Nem véletlen, hogy Husz János kerítések mellett és városok-falvak közötti utakon prédikált, hiszen példának Krisztust tekintette, aki prédikált tengeren, sivatagban, mezőn, házakban, zsinagógában, városokban és az utakon.”²⁰ Míg Husz ki sem mozdult Prágából, a nálánál fiatalabb, heves vérmérsékletű Jeromos olthatatlan tudásszomját egész Európa sem elégítette ki. Már diákként Angliába ment, és az oxfordi egyetemről Wyclif néhány addig ismeretlen művét hozta el Prágába. Ők ketten voltak a legkiválóbbjai a cseh egyház hosszú ideje érlelődő megújításának.²¹

Husz diákévei alatt hozzájutott az akkor nehezen hozzáférhető bibliai szöveghez, és a Szentírás hatására értékrendje gyökeresen átalakult. A Husz által használt szöveg az 1383-as Wyclif-féle, a Vulgátán alapult, amelyet az Oxfordi szinódus 1408-ban betiltott. Wyclif tételeinek, könyveinek betiltása olyan csekély hatása volt a prágai egyetemen, hogy még az sem volt teljesen egyértelmű, miként értelmezzék a *wyclifi tévelygések* fogalmát. Kiváltképpen a transsubstantiatio (átlényegülés, átváltozás) tanítása ellen lépett föl Husz, ez később a reformáció sarkalatos kérdésköre is lett.

Nézzük miben térnek el Husz és Wyclif tanításai. Munkák so-

¹⁹ Palacký i. m. 10.

²⁰ Šmahel, František: *Husitská revoluce I-IV*. Praha, Historický Ústav, 1993.

²¹ Palacký i. m. 51.

kasága foglalkozott ezzel a kérdéssel, jelen írás nem kíván belemélyedni a részletekbe, csak a fontosabbakat emeli ki Husz János életútjának alakulása szempontjából.

John Wyclif (1330?–1384) kezdeményezte a Biblia angolra fordítását, bár a munkát valószínűleg nem ő végezte el. Ez a nemzeti nyelvű Szentírás még inkább elmélyítette a pápaság és Anglia között a szakadékot. Nem alakított ki egységes elméleti rendszert, ám azaz, hogy minden lelkiismereti, egyházi, dogmatikai kérdésben kizárólag a Bibliát tartotta elfogadható forrásnak, előfutára lett a későbbi puritanizmusnak. Foglalkozott az egyházi hierarchia kérdésével, annak szükségtelenségével. Fontos gondolata, hogy a hit egyedüli forrása a Szentírás, ami abban nem szerepel, például a gyónás, bérmálás, betegek szentsége – amögött anyagi jellegű visszaélés rejlik. Tagadta ő is az átlényegülést, mert úgy vélte, hogy a hívek csakis szellemi értelemben vehetik magukhoz az Úr testét és vérért. Huszonnégy tétele közül a londoni zsinaton (1382) tizennégyet tévesnek, a többit pedig eretnekségnek minősítették.²² Wyclif filozófiai művei előbb kerültek Prágába, mint a teológiai írásai, például a *Dialogus*, *Trialogus*, *De eucharistia*, *De ideis*, *De universalibus realibus*, *De Probatoine propositionum*, *De materia et forma*, a teljesség igénye nélkül.²³

Husz Jánost érdeklődésének széles spektruma és a napi munkák általi rendkívüli leterheltsége megakadályozta, hogy elmélyedjen

²² Szántó György Tibor: *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Budapest: Europa Könyvkiadó, 2000. 26.

²³ Érdekes elemzést írt Wyclifről Wessely István: *Wycliffe és az egyházi reform*. Tanulmány a késő középkori nonkonformizmus történetéből. *Protestáns Szemle*, 7. 1998. 1. 1–25.

a középkori filozófia és teológia kérdéseiben, habár ezeket a diszciplínákat kiválóan ismerte, és 1398-ban professzori címet szerzett.

Husz reformtörekvéseinek alapja a keresztény élethez és üdvözüléshez szükséges bibliai ideálok érvényesítése volt, olyan irányt adott a reformmozgalomnak, amely megakadályozta, hogy eltévedjen a teológiai elméletek zsákutcájában. Husz tulajdonképpen bizonyította, hogy a prédikáló teológus a hívő keresztény lélettapasztalatával rendelkezik. Ez az alapvető különbség Husz és a teoretikus Wyclif között. Prédikátori tevékenységében Husz tehát inkább a Milíč-i tradíciókhoz kötődött, valamint Matej z Janova prédikációira támaszkodott, amelyek mélyen megérintették, egyik ismert művében *A római kúria bűnei* címűben a bűnösen élő keresztény Antikrisztussá válik, míg a bűnösen élő pap egyenesen Ördöggé. A pápát nem ismerte el, hirdette, hogy Krisztus az egyház feje, a pápa csak földi helytartója, a zsinatot elfogadta és ezzel nézetel Husz is azonosult.²⁴

Husz gondolkodását mégis inkább Wyclif tanításai, művei befolyásolták. Régebben a szakirodalom ezt jobban hangsúlyozta, újabban kevésbé, de nem tagadva. Husz sok gondolatot átemelt tőle, ugyan nem érte el Wyclif filozófiai mélységeit, meghaladta azonban morális, etikai téren, amennyiben Wyclif filozófiai racionalizmusát a szociális „konstruktivizmus” szolgálatába állította. Mindezek mögött Husz Jánosnál rendkívüli becsületessége, következetessége és óriási akaraterije állt. Lényeges különbség volt a hallgatag gondolkodó és a becsületes, tettekre megvalósító között, a teoretikus és a gyakorlati ember között.

Husz Wyclif tanításaihoz alapvetően kritikusan viszonyult, csak

²⁴ Gelbič, M.–Sabolčák, T.–Motyčka, J.: *Husovy filozofické a teologické názory*. Praha, 1998.

azt vette át, amivel őszintén azonosulni tudott. Alapvető különbség volt közöttük a Szentírás, mint az Isteni törvények megismerésének eszköze értelmezésében is. Míg Wyclif ragaszkodott a Szentíráshoz, mint megfellebbezhetetlen tekintélyhez, már-már dogmatikusan, addig Husz kételkedett a Szentírás egyes részeiben, ezért a keresztény élet megítélésekor az apostoli tradícióra, az ősegyház hitbéli ki nyilatkozásaira, az egyházatyák írásaira, a kánonjogra és a zsinatok szellemi tekintélyére is hagyatkozott.

Husz János munkája értelmét a bibliai igazságosság szellemében a korabeli társadalom gyökeres megváltoztatásában látta, az egyház életéből mindazt el akarta távolítani, ami morális romlásához vezetett, minden keresztényhez el akarta juttatni a Szentírást. Prédikációi is ezt szolgálták és irodalmi munkásságát is a Biblia iránti elkötelezettség hatotta át.

Husz érdeklődése a Biblia iránt háttérbe szorította a szerinte se hova sem vezető filozófiaelméleti vitákat. Husz azonban olyan társadalom-filozófiai problémákkal foglalkozott, amelyek szociális kérdésekkel is összefüggésben voltak, nem kizárólag a társadalmi rend megváltoztatásáról gondolkodott. A wyclifi átváltozás dogmájának kivételével átvette és hirdette az angol prédikátor eszméit.²⁵ Mondhatjuk, hogy a Wyclif-i mérsékelt realizmus híve volt.²⁶ Husz nézetei, bibliai értelmezése művei nyomán tárulnak föl.²⁷ Természetesen

²⁵ Szántó i. m. 26.

²⁶ Krumlovský, Felix: *Husité jak jsme je neznali*. Praha, 2006.

²⁷ *De Ecclesia* című művében az egyházi hierarchia kritikáját adta. *De sex erroribus* művében a hat bűnről értekezett. *O cirkvi* (Az egyházzól) című munkájában ugyancsak az egyházzól értekezett. Írt a bűnök áruba bocsátásáról (Könyvek a búcsúárusításról). *Hitmagyarázatok* címmel összegezte a Tízparancsolat értelmezéseit, az imákat és a prédikációit. További művei: *Postila*, *Dcerka* (A Lányka),

nem lehet említés nélkül hagyni a cseh nyelv megreformálására vonatkozó törekvéseit, egyszerűsítette a cseh nyelv írását. A kimagasló képességű prédikátor sokéves munkássága a prágai Óváros Betlehem-kápolnájában a korszak meghatározó jelensége volt. Nem szónokolt oly nyersen, mint egykor Konrad Waldhauser, nem oly ábrándosan, mint Milič, híveinek szenvedélyét sem korbácsolta fel úgy, miként előfutárai, prédikációival mégis maradandóbb hatást ért el. Elsősorban az értelemhez szólt, gondolkodásra serkentett, csak a tanítás és meggyőzés után törtek elő érzelemdús, megindító szavai. Magasan kortársai fölé emelte világos, gyors gondolkodása, módszerének különös ereje abban rejlett, hogy a dolgok mélyére hatolva mindenki szeme láttára bontotta ki a lényegét.

A könyvekben, kiváltképpen a Szentírásban való rendkívüli jártasságával, határozott következetességgel bizonyította tudományos tételeit. Még ellenfelei is elismerték komolyságát, ájtatosságának, hitének mélységét, feddhetetlenségét, gyöngéd figyelmességét barátai iránt és tüzes szenvedélyességét, abban a kérdésben, hogy nemzetét erkölcsileg felemelje, hogy a megromlott egyházi állapotokat megjavítsa. Rendkívüli bátorsággal és megalkuvást nem ismerő kíméletlenséggel szállt szembe ellenfeivel. Szent buzgalma az erkölcsök javítására, igyekezete a visszaélések megszüntetésére nem csak a prágai lakosság körében tette népszerűvé. A halk szavú, szent életű Zsófia királyné őt választotta gyóntatójának, és járt Husz prédikációira a Betlehem-kápolnába. Husz így gyakran megfordult az udvarban, és befolyást szerzett, bár Vencelt kevésbé érdekelték tudományos tételei, azok esetleges eltérései az egyetemes egyház ta-

---

a lányok helyes életre neveléséről, *Husz levelei – Konstanzból mindenkihez, és a Minden hű Csehnek*, ami az utolsó műve.

nításaitól.²⁸ „A huszitizmus története 1419–1431 között arra tanít bennünket, hogy a külső fenyegetettségben a cseh reformerek összetartozását lássuk meg benne, ez talán a legfontosabb. Erejük abban volt, hogy a kehely köré tömörültek.”²⁹ Ismeretes az a történelmi vélemény, hogy a Husz János nevével összekapcsolódó reformmozgalom, semmiképpen sem csak egy cseh vagy német-római birodalmi jelenség volt, hanem összeurópai, de legalábbis közép-európai.³⁰

A XV. század elején sor kerül a cseh nyelvű bibliafordításának ún. „*második recenziójára*” Husz mester hathatós támogatásával. Az első kísérlet 1406-ból az ún. *Mikulovi gyűjtemény*, az Újtestamentum és az Ótestamentum egyes könyveit jelenti. A későbbi teljes bibliafordítások közül ismertek a *Šafhúzska*, a *Krumlovská*, a *Bořkova* vagy *Kladrubská*. A *harmadik recenzió* a huszita prédikátor Martin Lupáč műve volt, a negyedik csak alig különbözik az előzőtől, de ez lett a későbbi nyomtatott kiadások alapja.³¹

A XV. század 30-as éveiben (1436–1439) jelent meg a pergamenra írott *Martinická Biblia*, amit valójában Huszita Bibliának tartanak és neveznek. 434 oldalon, 2 oszlopban 51 sor, 350×240 mm, bőrkötéssel, nyomtatott keresztezésű díszítéssel, medailonokkal, ezek szintén a XV. századból valók, 55 kalligrafikus díszítéssel és 108 festett iniciáléval,

²⁸ Palacký i. m. 65–66.

²⁹ Seibt, Ferdinand: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse. Ideen einer frühen Revolution. Festgabe zum 60. Geburtstag*. 2. Aufl. München, Oldenbourg, 1991.

³⁰ Segl, Petr: Důsledky husitského hnutí pro soudobou Evropou In Drda, Miloš–Holeček, František J.–Vyběral, Zdeněk (eds.): *Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia*. Tábor, 2001. 363–378.

³¹ Čornej, Petr: Husitské sklady Budyšínského rukopisu: funkce-adresát-rámec. *Česká Literatura*, 56. 2008. 3. 301–344.

ebből 5 figurális készült. A szakértők az egyik legjobb és legérdekesebb cseh eredetű Bibliának tartják, mind képzőművészeti, mind szöveg szempontjából. Ráadásul egyedüli abban is, hogy benne található Husz János megégetésének legrégebbi cseh ábrázolása a Világ teremtésének iniciáléja, a nagy „I” iniciáléhoz kapcsolva. Husz Jánost bajusz nélkül, ingben, nevetséges sipkával ábrázolták, vélhetőleg ahogyan az adott helyzetben látták. Úgy vélik, hogy a Biblia megrendelője Husz tanítványa volt, Petr Mladoňovicéből, aki jelen volt a konstanzi zsinaton, majd 1439-től Prágában volt prédikátor a Szent Mihály plébánián. 1627-ben II. Ferdinánd a szervitáknak adta a plébániát, akik a Fehér-hegyen kezdték meg új kolostoruk építését, amit nem fejeztek be, így maradtak a plébánián. A Biblia további sorsáról annyit lehet tudni, hogy 1673-ban Martinicei Maximilián Valent, akinek a tulajdonában volt már a Reichental-féle krónika kézírata a konstanzi zsinatról, kapta meg a szervitáktól és ezután került a Martinicek család könyvtárába ez a Biblia. Valamikor a XIX. század elején a Martinicek-könyvtár átkerült Smečnoba, vélhetően a Biblia is, ekkor kapta a *Martinická* nevet. 1924-ben már Jan Filip nagybirtokos tulajdonában volt, és 1926-ban megjelent a Zinka-féle aukción mint „Huszita Biblia”. 1967-ben egy antikváriumból vásárolta meg az akkor még Csehszlovák, ma Cseh Tudományos Akadémia Könyvtára, történeti fondjának legértékesebb darabját képezve ezzel. 2005–2006-ban a New-York-i Metropolitan Múzeumban volt kiállítva, mint egyedülálló öröksége a világ kulturális közösségének. A kiállítást a prágai várral közösen rendezték (Prague The Crown of Bohemia 1347–1437). A kiállítás célja az utolsó Luxemburgok uralkodásának, IV. Károly és fiai IV. Vencel valamint Zsigmond korának bemutatása volt, a fennmaradt művészeti alkotások alapján.³²

³² <http://www.husitstvi.cz> (2009. február)

Külön figyelmet érdemel a *Huszita Biblia* a Biblia legrégebbi magyar nyelvű fordítása, amelyből csak egyes részek maradtak ránk. A prágai egyetemen tanult két szerémség, huszita eretnekséggel vádolt szerzetes, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint, az 1430-as években fogott hozzá a fordításhoz Kamancon. 1439 nyarán híveikkel együtt Moldvába kellett menekülniük, s művüket már ott fejezték be. Bibliafordításuk a maga egészében nem maradt ránk, s ezért nem dönthető el megnyugtató bizonyossággal, hogy a Biblia valamennyi könyvét lefordították-e, vagy pedig csak jelentékeny részét. Munkájuk azonban, amelyből tekintélyes részek maradtak fenn, minőségileg gyökeresen újat hozott a korábbi breviárium-fordításokhoz képest.

A *Huszita Biblia* részleteit a *Bécsi-kódex* (1450 k., Országos Széchényi Könyvtár, más néven Révai Miklós emlékezetére Révai-kódex), a Németi György által a moldvai Tatros városában másolt *Müncheni-kódex* (1466, Müncheni Udvari Könyvtár, más néven Jászay Pál emlékére Jászay-kódex) és az *Apor-kódex* (1500 k. a premontrei apácák számára másolták, nevét Apor Péterről, illetve az Apor családról kapta, jelenleg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona) őrizte meg. Az első az Ószövetség egyes kisebb könyveit, a második a négy evangéliumot, a harmadik pedig a zsoltárokat tartalmazza. Ugyanígy a *Huszita Biblia* leszármazottai, egyes részeinek másolatai, átdolgozott változatai azok a szentírási könyvek, amelyek a XVI. század eleji szerzetesi kódexekben (pl. *Döbrentei-kódex*, 1508) maradtak ránk. A *Huszita Biblia* szövege nem a maga egészében, hanem – mint azt az *Apor-kódex* is mutatja – csak részleteiben vált a különböző szerzetesrendek körében ismeretessé. A késő középkori kódexírók nem tudtak egy teljes bibliafordítás létezéséről, a *Huszita Biblia* (ha egyáltalán teljes volt) a XVI. század elejére már részeire hullott szét. Erről tanúskodik a legterjedelmesebb késő középkori

magyar Biblia textus, a *Jordánszky-kódex* (1516–1519, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár), amelynek előszava éppen a teljes magyar Bibliát hiányolja. Pedig ez a hatalmas méretű munka is – legalábbis részben – Tamás és Bálint művének, közelebről a *Müncheni-kódex*nek a szövegére megy vissza. Mivel az Ószövetségből kizárólag olyan könyveket tartalmaz, amelyek a *Bécsi-kódex*ből hiányoznak, feltételezhető, hogy ezek a *Huszita Biblia* elveszett részeinek leszármazottai. A huszita elődökkel való összefüggés azonban itt már sokkal lazább: a *Jordánszky-kódex* szövege több mint javított változat, ez már gyökeres átdolgozás, részben újrafordítás. Stílusa feltűnően szép, gyakran él a beszélt nyelv hatásos kifejezéseivel is. Az ismeretlen fordító felkészültsége azonban nem volt mindig elegendő a munka elvégzéséhez. Figyelemre méltó az előszó elvi hozzáállása: a teljes magyar Bibliára nemcsak azért van szükség, mert más művelt nemzetek megelőztek bennünket, hanem mert a Biblia tanulmányozása fontosabb minden régi szent atyáknak, tanúságoknak és regulájuknak megismerésénél. Ez a gondolkodás a kódexírót már az elő-reformációhoz kapcsolja: a bibliának a hitélet középpontjába való állítása már a reformációt készíti elő.

A középkorban a bibliafordítás rendkívüli teljesítmény volt, a magyar huszita bibliafordítók tettét különösen nagyra kell értékelnünk. Hiszen munkájukat a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok közepette, üldöztetés, sőt menekülés közben végezték. A magyar bibliaszövegeknek ez az összefüggő láncolata, amelynek gyökere valahol a XIII. században kereshető, s amely a késő középkori kódexeken át szervesen belenyúlt a humanizmus és a reformáció nyomtatott bibliafordításaiba, első ízben teremtett több évszázadon át folyamatos magyar nyelvű írott szöveghagyományt. A bibliafordítás ezért válhatott a nyelvjárások keveredésének, az írott nyelvi formák ki-

alakulásának valóságos kohójává; a *Huszita Biblia* pedig a fejlődés fordulatot jelentő, döntő hatású művévé.³³

Ritka kincs birtokában van a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. A *Huszita Biblia*, amelyet itt láthatunk, a XV. században jelent meg *Biblia Sacra Bohemica* címen, Prágában adták ki 1488-ban. A kolofon szerint Jan Pytlik, Kramář Severín, Jan Stoerchen, Jan od Čapu és Mathias od Bílého Lva fordították cseh nyelvre és adták ki ezt az első cseh nyelvű Bibliát. Írástudó férfiak és polgárok adták össze a pénzt a kiadás költségeire, mindezt a csehek nagyobb dicsőségére. A nyomdász Johannes Kamp volt.³⁴ A tekintélyes méretű Biblia jelenleg a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár Herzan-gyűjteményében található. Annyit érdemes megjegyezni, hogy a Herzan család cseh származású, feltételezhető tehát az összefüggés a származás és a Biblia megszerzése között.

A nyomtatott bibliák kora

A csehek a XV. században néhányszor már kiadták nyomtatásban az Újtestamentumot és a Zsoltárokat, kétszer a teljes Bibliát is, 1488-ban az ún. *Bible Prahy-t* (Prágai Biblia) és egy évvel később a *Kutnohorská-t* (több mint 100 metszettel). Figyelemre méltó az a tény, hogy a csehnél korábbi Újtestamentum fordítással csak a franciák rendel-

³³ Székely Tibor: A magyar bibliafordítások történetéből: 1500–1955 (pdf), Budapest, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/06300/06352/> (2009. február)

³⁴ Egyházmegyei Könyvtár Szombathely, 1309/v/XX/9. Herzan-gyűjtemény; Pálinkás Géza: A szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kéziratának és ősnymtatványainak jegyzéke. *Vas Megyei Régészeti Egylet Évkönyve*, 1891. 2. 25–44.

keznek, és a cseh nyelvű teljes bibliafordítást három előzi meg csupán: a német (1466), az olasz (1471) és a katalán (1478). Sőt, Prágában jelent meg az első orosz (fehérorosz) Biblia is 1517–1519-ben.

1500 után az egyház öt Újtestamentumot és teljes bibliát adott ki, pl. a *Velenceit* (1506-ban a prágai polgárok költségén, gazdagon díszítve), 1529 és 1537 között jelent meg a *Severýnova*. Pavel Severýn Kapí Horá-ról két kiadást jelentetett meg. Rotterdami Erasmus Újtestamentumának görög szövegeit cseh nyelvre Beneš Optát és Petr Gzel fordította (1533) jelentős nyelvi színvonalon. A következő években a cseh bibliakiadások elég gyakoriak voltak, a legismertebbek az ún. *Melantrišky*, Jiří Melantrich magas nyomdai színvonalon készült munkái. A huszita típusú bibliák közül az utolsó a *Veleslavínská* Biblia 1613-ból Veleslavíni Samuel Daniel kiadásában. A Veleslavíni nyomda később a jezsuiták nyomdája lett, és a Veleslavíni Biblia a jezsuita *Szent Vencel-i Biblia* mintapéldánya lett (1712).

Önálló bibliafordítások

Különös figyelmet érdemel a *Kralická Biblia*, (1579–1594) az illegálisban működő Cseh Testvériség közösség kiadása hat kötetben, gazdag szövegmagyarázatokkal. A művelt Jan Blahoslav lefordította görögből az Újtestamentumot (kiadás 1564-ben, majd 1568-ban, ezt hozzácsatolták a hatköteteshez). Az Ótestamentum fordítását 1577-ben kezdték Ivančicében, majd Kralicében folytatták 1578-tól. Nyomatásban 1579–94 között jelent meg. A teljes bibliát a Cseh Testvériség közösségének tagjai fordították 1. 1579-ben Mózes 5 könyvét, 2. 1580-ban a történelmi könyveket, 3. 1588-ban a Pélázatok könyvét, 4. 1589-ben az Apokrifeket, 5. 1592-ben a Próféták könyveit,

6. 1594-ben az Újtestamentumot. A „*Hatrészes*”, ahogy a köznyelvben hívták, kiadási költsége tetemes volt, ezért már 1596-ban kiadtak a kraliceiek egy hozzáférhetőbb, olcsóbb kiadású egykötetes művet szöveg-magyarázatok nélkül, és 1613-ban már a harmadik javított változatot.

A harmincéves háború utáni erős ellenreformáció további kiadások megjelenését nem tette lehetővé, sőt a régebbi bibliákat szisztematikusan üldözte, tiltotta mint „eretnek könyveket”. A fehérhegyi csata után (1620. november 8.) a világi és az egyházi (római katolikus) hatalom a cseh evangélikusok bibliakiadását az elkövetkezendő száz esztendőben akadályozta, ezért a Kralická Bibliát külföldön jelentették meg, többek között Amszterdamban. 1658-ban Koménius adta ki *Manuális avagy A Szent Biblia alapjai* címen, és 1722-ben jelent meg a teljes biblia, az ún. *Első Hallei* (kralicei szöveg). Majd újabb kiadások következtek a *Második* és a *Harmadik Hallei Biblia* 1745-ből és 1766-ból, valamint az *Első pozsonyi* 1788-ból, és a *Második* 1808-ból, mint *Prešpurská Biblia*. Egy évvel korábban, 1807-ben jelent meg a *Berlini Biblia*, valamint Cirill és Metód millenniumára, 1863-ban a *Jubileumi Biblia*.

1915-ben Husz János máglyahalálának 500-ik évfordulójára szintén jubileumi kiadás jelent meg, az 1613-ban kiadott, javított kralicei változat. A Csehszlovák Biblia-társaság megalakulása után, 1948-ben döntöttek a Biblia újabb kiadásáról, a kralicei szöveget választották. A 2. világháború előtt és után is többször megjelent, majd 1961-től kezdtek el a Cseh testvérek közösségének lelkészei fordítani eredeti nyelvekből modern cseh nyelvre, majd a többi egyház jeles képviselője is csatlakozott a munkához, és ez lett az ún. *Cseh ökumenikus fordítás*, amely először 1979-ben jelent meg.³⁵

³⁵ Čornej, Petr–Bartlová, Milena: *Velké dějiny zemí Koruny české*. VI. Praha, 2007.

Bár a husziták mozgalmát az egyháznak és a világi hatalomnak sikerült elfojtania, bibliafordításuk viszont továbbélt és kiindulópontja lett az összes későbbi fordításnak. A *Huszita Biblia* önmagában, mint egységes mű eredetileg nem jött létre, az elnevezés ennek ellenére ma már általánosan elterjedté vált.

Husz János megégetésének legrégebbi cseh ábrázolása az „I” iniciáléhoz kapcsolva a Martinická Bibliából (XV. sz.)
 Forrás: Čornej, P. – Čornejová, I. – Rada, I. – Vaníček, V.: *Dějiny zemi Koruny české* I. Praha: Paseka, 1992.

Husz mester a zsinat előtt
 Forrás: Macek, Josef: *Husitské revoluční hnutí*. Praha: Rovnost, 1952.

Husz János mester megégetése
a Jénai-kódexből
Forrás: Macek, Josef:
Husitské revoluční hnutí.
Praha: Rovnost, 1952.

Husz János mester megégetése a Kronika
Oldřicha z Richentalu-ból (1464)
Forrás: Macek, Josef:
Husitské revoluční hnutí.
Praha: Rovnost, 1952.

Csapláros Andrea

Steiermark kora keresztény időszaka a késő antik lelőhelyek alapján

Jelen tanulmány egy készülő monográfiában publikálandó anyag előzetes beszámolójaként született. Az előkészületek alatt álló összefoglaló munka a neolitikumtól a középkorig tartó, több történelmi korszakon átívelő, részletes áttekintést kíván nyújtani Steiermark történetéről.

Kutatástörténet

Steiermarkban először Paul Roth, majd Walter Modrijan foglalkozott a római/romanizált lakosság „túlélésével” a késő római kortól a kora középkorig.¹ A tartomány történetének ez a korszaka (5–8. század) máig még fehér folt a szakirodalomban. Jóllehet az utóbbi években, 2002-től, egyre több régészeti ásatásból származó lelettel, leletegyüttessel számolhatunk.² Az elmúlt években feltárt anyagok-

¹ Roth, P.: Zur Frage einer „restromanischen“ Besiedlung der Steiermark. *Mitteilungsblatt der Korrespondenten der Historischen Landeskommission für Steiermark*, 2. 1989. Vö. Roth, P.: Nußdorf. *Blätter für Heimatkunde*, 68. 1994. 44–49; Roth, P.: Fragen zu Nußdorf. *Blätter für Heimatkunde*, 73. 1999. 48–50.

² Steinklauber, U.: Die Römer gehen. *Akten des 10. Österreichischen Archäo-*

nak a feldolgozását és publikálását Ulla Steinklauber, a Landesmuseum Joanneum Régészeti Osztályának volt vezetője szorgalmazza. Az elmúlt évek során, nemcsak a már régóta ismert a Leibnitz melletti frauenbergi temető³ anyagát dolgozták fel, hanem ráirányították a figyelmet az Északnyugat-Steiermarkban található magaslati településekre is.⁴

Steiermark története az 5–8. században

Diocletianus császár a provinciák közigazgatási reformja során Noricumot is felosztotta két részre, Noricum Ripensere és Noricum Mediterraneumra. Noricum Mediterraneum állandó katonai jelenléttel nem rendelkezett. Területe gyarapodott, mivel a korábban Pannoniához tartozó Poetoviot is ide csatolták. Az itt élők sokkal békésebben élhettek, mint például a Duna melletti Noricum Ripense lakói, mivel nekik számtalan barbár betöréssel kellett számolniuk a késő római

---

logentages. Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz, 2006. 173–179.

³ Steinklauber, U.: Das spätantike Gräberfeld vom Frauenberg bei Leibnitz. Steiermark. *Fundberichte Österreich Materialhefte*, A 10. 2002. Vö. Steinklauber, U.: Die frühvölkerwanderungszeitliche „barbarische“ Komponente im Gräberfeld Frauenberg bei Leibnitz. *Fundberichte Österreich*, 41. 2002. 489–495.

⁴ Steinklauber, U. – Hebert, B.: Ad Viruni limina. An den Grenzen des Virunenser Territoriums. In Leitner, Friedrich Wilhelm (Hrsg.): *Carinthia Romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*. Bonn, 2001. 275. (Aus *Forschung und Kunst* 34.); Vö. Gutjahr, Ch. – Roscher, M.: Spätromische und spätantike Keramik aus dem Bereich einer Villa rustica in Kleinklein. Steiermark. *Fundberichte Österreich*, 43. 2004. 475–498.

korban. Ezzel szemben Noricum Mediterraneum lakossága megőrizte romanizált kultúráját, a coloniák és municipiumok voltak továbbra is a gazdaság és a társadalom mozgatórugói. A territóriumok adminisztratív funkciója úgy tűnik, hogy az 5. század végéig megmaradt. A villa rusticák száma csökkent, a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság nagyrésze feltehetőleg védelmet keresve a városokba költözött. Sajnos a késő római villagazdaságok kutatása még gyerekcipőben jár Steiermarkban, így ezek konkrét továbbéléséről ebben a korszakban csak feltételezések vannak.

Odoaker a 476-os események után Itália királyaként Itáliát, Raetiát és Noricumot akarta megtartani. A keletrómai császár nem fogadta el a feltételeket, és Theoderich uralkodása alatt a keleti gótokat indította el ellene. Noricum Ripensét fel kellett adnia, ahová nem sokkal később a langobardok telepedtek be. Odoaker bukása után Theoderich alatt Noricum Mediterraneum továbbra is Itáliához tartozott és ezzel a Keleti Gót Birodalomhoz. A katolikus romanizált lakosság és az arianus gótok között mindig volt konfliktus. Theoderich halála után Bizánc és a keleti gótok között a konfliktus újra fellángolt, és ennek nyomán Itália területét is többször elpusztították. 539 után a keleti gótok a frankoknak adták át mindkét Raetiát, ezzel is számítva segítségükre, de legalábbis remélve, hogy a konfliktustól távol tartják magukat. 538-ban Délkelet-Noricum területe már a bizánciak kezén volt, polis Noricon néven lett a Birodalom része. Miután a Noricum Ripensében élő langobardok a bizánciakkal szövetséget kötöttek, beavatkoztak a keleti gót és bizánci konfliktusba. Jutalomként megkapták Pannonia egy részét és polis Noricont. 600-tól egyre több avar és szláv támadás érte a területet. Noricum Mediterraneum sok, eddig még funkcionáló római települése pusztult el ebben az időben. Az addig még helyel-közzel működő római hivatali gépezet és az

egyház, egyik napról a másikra megszűnt. Nagy Károly avarok feletti győzelme tette lehetővé újra ezen a területen a keresztény élet felvirágzását.⁵

Az 5–8. század közötti zavaros időszak a településformákat is átalakította. Jobban védhető magaslati települések jöttek létre, a korábbi római virágkorra jellemző villagazdaságokkal és vicusokkal szemben.⁶ Ezek a megerősített települések átvették a római városok vezető szerepét, és túlélték a már szétesőben lévő Nyugatrómai Birodalmat.

Steiermark a kora keresztény időszakban

I. Constantinus rendelete után, 313-tól a keresztény vallást elfogadta a Római Birodalom, de a noricum területen csak az 5. századtól beszélhetünk szervezett keresztény egyházzal. Noricum Mediterraneumban az 5. és 6. századból több keresztény templomot ismerünk. A volt római territoriumok nem egyszer a püspökségek területei lettek, és a közigazgatási rendszer irányítását is átvették. Ezek a püspökségek az aquileai metropolitának voltak alárendelve. A 600-as évektől, a szlávok megjelenésével ez a struktúra szétesett és majd a 8. századtól épült ki újra.⁷

Ezt az időszakot Noricum Ripensében az 5. századtól a *vita Sancti Severin*ben lehet szemléletesen nyomon követni. Ezen a területen 488 után, amikor is a romanizált lakosság elhagyta lakóhe-

⁵ Fischer, T.: *Noricum*. Mainz am Rhein, 2002. 148–149.

⁶ Fischer i. m. 149.

⁷ Uo. 150.

lyét, nincs jel a keresztény hit gyakorlására. Az egyházi szervezet a 7. századtól a frank misszióval jelent meg újra.⁸

Római kora keresztény feliratokat nem ismerünk Steiermark területéről, ezért különösen fontosak a régészeti emlékek, mivel csak általuk lehet ismereteket szerezni erről az időszakról. A terület korai kereszténységére találunk utalásokat a forrásokban. Először is az „esőcsoda”, amely a markomann háborúk idejéből, 172-ből világos híradást ad arról, hogy Marcus Aurelius seregében Vindobonától keletre vannak katonák, akik keresztény hitűek.⁹

A következő adat 303-ból származik, Diocletianus császár ediktuma elrendelte a keresztény istentiszteletek betiltását, a keresztény templomok lerombolását és a keresztény írások elégetését. Ekkor szenvedett mártírhalált Szent Flórián is.¹⁰

313-ban Constantinus császár és uralkodótársa, Licinius kiadta a mediolanumi ediktumot, amely a Római Birodalom általuk irányított nyugati felében vallásszabadságot hirdetett. Jóllehet már II. Constantinus és később Theodosius császár is törvényeket hozott a nem keresztény hitűek ellen, a gyakorlat természetesen más volt. Így Honorius császárnak nemcsak bizonyos törvényeket kellett

⁸ Uo. 151.

⁹ A római sereget a germán csapatok körbezárták, de egy zivatar után a rómaiak új erőre kaptak és megnyerték a csatát. Valójában a germánok vallási okok miatt nem harcoltak esőben, de ez az esemény a római propagandának köszönhetően mint „esőcsoda” vonult be a történelembe. Lásd: Tertullianus, Apologia V. 25. Vö. Cassius Dio 71, 8–10; Kovács P.: *Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk*. Pécs, 2005.

¹⁰ A magas rangú hivatalnok éppen Cetiumban (St. Pölten) volt, amikor a rendeletről hallott, azonnal elindult Lauriacumba (Lorch bei Enns), az akkori hivatali helyére, de 40 másik kereszténnyel elítélték, és az Enns vizébe fojtották.

visszavonnia, de Generidus számára még kivételt is kellett tennie. Generidus, aki a római hadsereg vezetője volt a Duna és az Alpok menti területeken, a régi római vallás híve volt. Ez a vallási kettőség több helyen is fellelhető, például a karinthiai Hemmaberg esetében, ahol a római szentélytől nem messze állt az első keresztény templom. De Szent Severinus esetében is tudunk arról, hogy Cucullisban (Kuchl in Salzburg) több keresztény titokban a római isteneknek is áldozott.¹¹

Frauenberg bei Leibnitz

A római kori Flavia Solva közvetlenül Seggauberg és Frauenberg lábánál fekszik. A frauenbergi dombhát a rómaiak előtt és után is földrajzi adottságai miatt kedvelt településhely volt. Innen a Mura folyó menti dél-északi irányú szárazföldi és vízi utat ellenőrzés alatt lehetett tartani. Frauenberg az Isis-szentéllyel összefüggésben került a római kori kutatás látóterébe, a település késő római élete is igen figyelemre méltó, az itt lakók magaslati településen kerestek védelmet.

A frauenbergi kora keresztény templom

Frauenbergen a 2008-as ásatási kampány idején nagy figyelmet keltő leletanyag került elő, Steiermarkban itt találtak rá az első kora keresztény templom nyomaira. Ausztria más tartományaiban, például Karinthiában és Tirolban jól kutatott és publikált anyag áll a rendelkezésre.

¹¹ Glaser, F.: *Frühchristliche Denkmäler in Kärnten*. Klagenfurt, 1996. 8.

A frauenbergi Isis-templom északnyugati oldala mellett találtak a régészek egy kutatószelvényben márványtöredékeket, amelyeket a művészettörténészek egyértelműen, karinthiai példák alapján, a kora keresztény templom késő 5. és kora 6. századi belső díszítéséként határoztak meg.¹² A vizsgálatok során kiderült, hogy a Landesmuseum Joanneum raktárában vannak azok a márványtöredékek, amelyeket Walter Modrijan, az Isis-templom területén az 1951–1953 között végzett ásatások alkalmával talált, s amelyek a 2008-ban előkerült leletekhez tartoznak.¹³ A márványtöredékek részben reliefekkel díszítettek, amelyek nagyon jó minőségű munkáról vallanak. A töredékek egy részét ki lehet egészíteni, keresztény szimbólumokat ismerhetünk fel rajtuk, így például madárbrázolásokat. Technikai és stiláris jegyek alapján leginkább a karinthiai Hemmaberg anyagával lehet párhuzamokat találni.¹⁴ Sajnos a frauenbergi kora keresztény templom egyelőre nem lokalizálható. A késő antik, védőfallal körülvett településhez mindenképpen tartozott egy keresztény szakrális épület.¹⁵ Nem valószínű, hogy közvetlenül az Isis-templom

¹² Glaser i. m. 12–16. Vö. Schrettle, B.: Neu gefundene Fragmente einer frühchristlichen Chorschranke aus dem Tempelbezirk auf dem Frauenberg. *Archäologie Österreichs*, 19/2. 2008. 55.

¹³ Modrijan, W.: Frauenberg bei Leibnitz – seit alters ein „Heiliger Berg“. *Blätter für Heimatkunde*, 27/2 Graz, 1953. 56–58. Vö. Schrettle, B.: *Der Tempelbezirk auf dem Frauenberg. Untersuchungen zu Architektur und Bauornamentik*. Graz, 2003.

¹⁴ Schrettle 2008. 56. Vö. Glaser, F.: *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg*. Klagenfurt, 1991.

¹⁵ Glaser, F.: *Frühes Christentum im Alpenraum. Eine archäologische Entdeckungsreise*. Regensburg, 1997. 145–146.

mellett kell keresni az épület-maradványokat, elképzelhetőbb, hogy az Isis-templomtól északnyugati irányban van a helye.¹⁶

A frauenbergi magaslati település és temető

A késő antik temető már régóta ismert a helyiek körében. A frauenbergiek legtöbbször bejelentés nélküli építkezései és az előforduló földmozgatások több sírt rongáltak meg az évek során. A 1990-es évek végén több, kampányszerű ásatás zajlott a grazi Műemlékvédelem és a grazi Karl-Franzens Universität Régészeti Intézetének közreműködésével. 2002-ben jelent meg az ásatásról publikáció az ásatás vezetőjének tollából, feldolgozva a temető teljes anyagát, bevonva a különböző területek szakembereit. A csaknem 500 sír leletanyagából, főleg a jól datálható kerámia és üvegtárgyak alapján, kiderült, hogy a temetőt az 5. század végéig használták. Hirtelen adták fel a területet az itt élők. Az újabb kutatás alapján úgy tűnik, hogy a 8. századtól vannak újra nyomai a letelepülésnek.¹⁷ A temetőhöz tartozó települést az 1997-ben és 2004-ben folyó ásatásokon sikerült a grazi Műemlékvédelem és a Landesmuseum Joanneum Régészeti Osztálya munkatársainak lokalizálniuk. A településnek csak egy kis területét tudták leletmentő ásatás keretében dokumentálni. A települést fontos lenne a szakmának is megismernie, de további kutató-ásatásra egyelőre nincs lehetőség. Köztes megoldásként, egy doktori dolgozat keretében, folyamatban van az évszázadok során itt

¹⁶ Schrettle 2008. 58.

¹⁷ Steinklauber, U.: Das spätantike Gräberfeld auf dem Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark. *Fundberichte Österreich Materialhefte*, A 10. 2002. 88.

előkerült késő antik szórványleletek és a fent említett ásatási anyagok feldolgozása és publikálása.

Enns-völgyének magaslati települései

Az Enns-völgye Niederen Trauern és az Északi-Alpok között húzódik nyugat-keleti irányban. Radstatt és Admont között az egyetlen járható út az Enns folyó völgye, ettől délre és északra több bekötőút is van, amelyeket a római korban jól kiépítettek.¹⁸ 1995-ig erről az igen fontos, évezredes kereskedelmi útról igen kevés régészeti adat állt rendelkezésünkre. A grazi Műemlékvédelem, a Landesmuseum Joanneum és az ANISA Egyesület az utóbbi több mint tíz évben régészeti kutatásokat végezhetett ezen a területen. Három ásatásra került sor a következő helyeken: Gröbinger Schloßbühel, Knallwand in Ramsau am Dachstein, Röthelstein bei Wörschach. Érdekes, hogy mind a három késő antik település csak az 5. századig volt lakott. Ezek a települések légvonalban 12, 15 és 7 km-re vannak egymástól.

¹⁸ Grabherr, G.: Michlhallberg, Die Ausgrabungen in der römischen Siedlung 1997–1999 und die Untersuchungen an der zugehörigen Straßentrasse. *Schriften des Kammerhofmuseums Bad Aussee*, 22. Vö. Hebert, B. – Steinklauber, U.: Urgeschichte und Römerzeit in den Steirischen Bergen. Neue Funde und Grabungen im Ausseerland, am östlichen Dachsteinplateau und im Ennstal. *Archäologie Österreichs*, 8/2. 1997. 49–55.

Gröbinger Schloßbühel

Az 1950-es és az 1970-es években ásátások folytak ezen a területen a Landemuseum Joanneum vezetésével. Walter Modrijan szerint egy kőfallal és toronnyal megerősített településről van szó.¹⁹ A legfontosabb leletek közé tartoznak azok a nyílhegyek, amelyek több késő antik településen előfordulnak és az 5. századra datálhatóak.²⁰

Knallwand in Ramsau am Dachstein

Knallwand az Enns folyó völgyének északi oldalán fekszik. Egy 100×45 m-es plató található, amely igen nehezen volt megközelíthető, valószínűleg az egyetlen út korábban is csak északról vezetett fel. A 1980-as és 1990-es évek terepbejárásai során római és késő antik leletek kerültek elő. 1997-ben pedig egy rövid idejű, de igen eredményes ásátásra került sor. A kis területű, de igen jól védhető magaslati település északi részén történt ásátáson két helyen mérték fel a védelmi szerepet ellátó kőfalat. A déli oldalon nem találtak a régészek kőfalat, ami a természeti adottságokból is következik, mivel itt a hegyoldal nagyon meredek. Két épületnél vastag hamuréteg került elő datáló leletekkel, ami arra enged következtetni, hogy

¹⁹ Modrijan, W.: Gröbming. Der Fundbestand bis in die Spätantike. In Schwarz, Gerda–Pochmarski, Erwin (Hrsg.): *Classica et Provincialia. Festschrift Erna Diez*. Graz, 1978. 137. Vö. Steinklauber, U.: Inneralpine spätantike Höhensiedlungen im steirischen Ennstal. *Schild von Steier*, 18. 2005. 137. Vö. Hebert, B.–Steinklauber, U.: Eine spätantike Befestigung am Gröbinger Schlossbühel? *Da schau her*, 20/2. 1999. 2.

²⁰ Steinklauber 2005. 138–139.

az 5. század elején vagy a közepén az itt lakók nagy valószínűséggel egy külső támadásnak estek áldozatul.²¹

Röthelstein bei Wörschach

A Röthelstein-hegyháton nyugat-keleti irányban húzódik egy három részből álló plató. 2004-ben az egyik részét (100×30 m) egy rövid ásatási szezonban megvizsgálták. Knallwandhoz hasonlóan, itt is északról vezetett fel az út a településre. A védelem is hasonlóképpen történt: a déli oldalon a hegyoldal függőleges, az északi oldalon pedig védőfalat húztak. Nemcsak ez a közös bennük, hanem a masszív hamuréteg is, az innen előkerült leletek alapján a település pusztulását az 5. század elejére vagy közepére teszik.²² Jóllehet mind a két terület kutatása még kezdetleges, de már így is feltűnőek a hasonlóságok, mintha a településeket ugyanaz a közösség építette és ugyanaz a közösség pusztította volna el.

A pürggi várhely (Pürgger Burgstall)

A pürggi Burgstall jól védhető areája (90×200m) hegykupolán található, egyetlen megközelítési lehetősége valószínűleg északról volt.

²¹ Steinklauber, U.: Eine spätantike Rückzugssiedlung in der Gemeinde Ramsau am Dachstein. *Da schau her*, 4. 1997. 3. Vö. Hebert, B. – Steinklauber, U.: Urgeschichte in den steirischen Bergen. *Archäologie Österreichs*, 8/2. 1997. 55–57. Vö. Steinklauber 2005. 142–143.

²² Steinklauber 2005. 160–161.

Két jelentős kereskedelmi út kereszteződésében fekszik: a terület nyugati részéről remek kilátás nyílik a Bad Aussee és Hallstatt felé vezető jelentős kereskedelmi útvonalra, a terület déli részéről pedig az Enns-völgyön végigvezető útra. Az ásatások már a XX. század elején is folytak itt, és igazolni látszottak a helyiek mondavilágában szereplő várat. Az a kevés lelet, ami előkerült, és a szakirodalomban is nyomot hagyott, egy az urnamezős kultúra korában élő közösségre utal.²³ 2004-ben és 2006-ban a területen prospekció és 2005-ben pedig hitelesítő ásatás volt. Ezek alapján meg lehet állapítani, hogy a terület a neolitikum és a rézkor kivételével lakott volt. A pürggi Burgstall, földrajzi adottságai folytán, egy remekül védhető hely volt, ahol veszély esetén a környék lakói védelmet találhattak.²⁴ A Steiermarkban található magaslati települések a 4. századtól jellemzőek. Pürgg esetében más a helyzet, mivel itt a jól elkülöníthető széria (Gallienustól Aurelianusig) a 3. századra datálja a település kezdetét. Az elrejtett pénzletek utalhatnak a germán támadásokra, ami aztán egy általános politikai bizonytalanságot is eredményezhetett.²⁵

²³ Kramer, D.: *Vom Neolithikum bis zur römischen Kaiserzeit*. Salzburg, 1981. 243. Vö. Hebert, B.: Topografie und archäologische Erforschung des Burgstalles bei Pürgg und die Prospektionen der Jahre 2004 und 2006. *Schild von Steier*, 19. 2006. 161–163.

²⁴ Porod, B.: Grabungen am Burgstall bei Pürgg. 2005. *Schild von Steier*, 19. 2006. 165–168.

²⁵ Ladstätter, S.: Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, 35. 2000 Wien, 75. Vö. Ciglencčki, S.: *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis ins 6. Jh. im Ostalpenraum*. Ljubljana, 1987. 123; Peitler, K.: Zu den Fundmünzen vom Burgstall bei Pürgg. *Schild von Steier*, 19. 2006. 169–172.

A bejárásokon, a 2005-ös ásatáson gyűjtött kerámia alapján valószínű, hogy Burgstall nem volt folyamatosan lakott, de a település kontinuitásával kapcsolatban biztosat csak egy nagyfelületű ásatás után lehetne mondani.

Hohenbergi temető

Hohenberg a középső Enns-völgyében fekszik. Az itt található kora középkori temető ugyanúgy, mint a krungli, unikumnak számít a kor-szakból. 1894 óta ismeri a kutatás a mai templom körüli építkezések során előkerült sírokat. A Szent János-templom első említése 1171-ből származik. Nagy a valószínűsége annak, hogy itt lehetett a kora keresztény templom is, mivel a sírok közvetlenül a mai templom közelében találhatóak, de ezzel kapcsolatos régészeti megfigyelésekre nem került sor.²⁶ A temetőt csak 3-4 generáción keresztül használták, a 8. század közepétől a 9. század elejéig.

Krungl, egy temető leletei²⁷

Krungl a „steiermarki” Salzkammergut egy része 818 méter magasságban, itt található Steiermark legnagyobb kora középkori temetője.

²⁶ Woisetschläger, K.: *Dehio-Handbuch Steiermark*. Wien, 1982. 142. Vö. Nowotny, E.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hohenberg. Steiermark. *Schild von Steier*, 4. 2008. 23.

²⁷ A bécsi egyetem egyik doktorandusza: Wolfgang Breibert tűzte ki célul a krungli kora középkori temető anyagának összegyűjtését és értékelését. Munkáját még nem zárta le, de eredményeinek egy részét publikálta. Lásd: Breibert, W.: Grabfunde aus

Ez a temető lehetne a téma lezárása kronológiailag, mivel a sírokat a leletek alapján a 8. századtól a 10. századig használták. Az itt élők, valószínűleg az 5. századtól újra felélesztve a korábbi gyakorlatot, a belső-alpesi só nyeresével és kereskedelmével foglalkoztak az Enns-völgyében. Tehát a bajor invázió idején kezdődött a temető története. Sajnos a hozzá tartozó települést a mai napig nem találták meg, bár már több terepbejárás is történt ezzel kapcsolatban. A temető egy része a mai település alatt található, feltehetőleg ez részben elpusztult. 1823 óta vannak feljegyzések, hogy építkezések alkalmával az ott élők sírokra bukkantak.²⁸ Wilhelm Rauscher tárt fel több mint 100 sírt. Sajnos ezeknek a dokumentációja vagy elveszett, vagy nem is került be a Landesmuseum Joanneumba. Így az ásatási körülményekről igen keveset tudunk. 1977-ig érkeztek jelentések felbukkanó sírokról, de a kiküldött régészek már nem találtak semmit. 1977 és 2007 között többször került sor leletmentő, beruházást megelőző ásatásra, ezek alkalmával modern régészeti dokumentálással regisztrálták a sírokat. A majd 200 év alatt 279 sír anyaga került napvilágra.²⁹

Krunzl in der Steiermark. Neues zu einem altbekannten frühmittelalterlichen Gräberfeld. *Schild von Steier*, 4. 2008. 7–23.

²⁸ *Grazer Volksblatt*, 254, 5. 11. 1873.

²⁹ Stöllner T.: Salz, Salzgewinnung. Salzhandel. *RGA*, 2. 26. 2004. 357. Vö. Breibert i. m. 13.

Steiermark egyéb kutatott magaslati települései

Wieden, egy magaslati település nyomai

A deutschlandsbergi „múzeum” anyagát Ulla Steinklauber leltározta az 1990-es évek végén. A leltározás során került elő egy összetartozó leletanyag, amely a szakirodalomban eddig ismeretlen volt, a mai Wieden területén lévő település régészeti anyaga. Wieden Leibenbach és Laganzbach között található. A kelet felé enyhén lejtő platót nyugat-keleti irányban egy árok vágja át, amelynek északi részén az 1970-es években, egy erdei út kialakítása közben, kerámiát és fémtárgyakat találtak. A leleteket a helyszínen Anton Stefan, a deutschlandsbergi „múzeum” vezetője gyűjtötte össze. A lelőhely ma is jól látható szabad szemmel: a platón elhelyezkedő négyzetalakú 10 m széles kiemelkedés, amelyet emberi kéz alakított ki, vizet elvezető árkokkal. Egy település lehetett itt, amely a leletek alapján az 1. századtól volt lakott. Az itt talált, leégett épületmaradványokra új épületeket emeltek, ez a régészeti szituáció stratigráfiailag jól megfigyelhető. A leégett épület jól datálható, a kerámia- és féMLELETEK ALAPJÁN, a 4. század végére. A pusztulás vagy pusztítás után újra felépített épületet valószínűleg az 5. század végén hagyták el.³⁰ A településen kívül a 10. századig található szórványleletek, amelyek természetesen nem bizonyítják a település 10. századig tartó kontinuitását.³¹

³⁰ Hebert, B.–Steinklauber, U.: Zum Ende der Römerzeit. Ein Fallbeispiel aus Wieden in der Weststeiermark. *Schild von Steier*, 19. 2006. 288. Ebben az összefüggésben megjegyzendő, hogy a frauenbergi temetőt is csak az 5. század végéig használták.

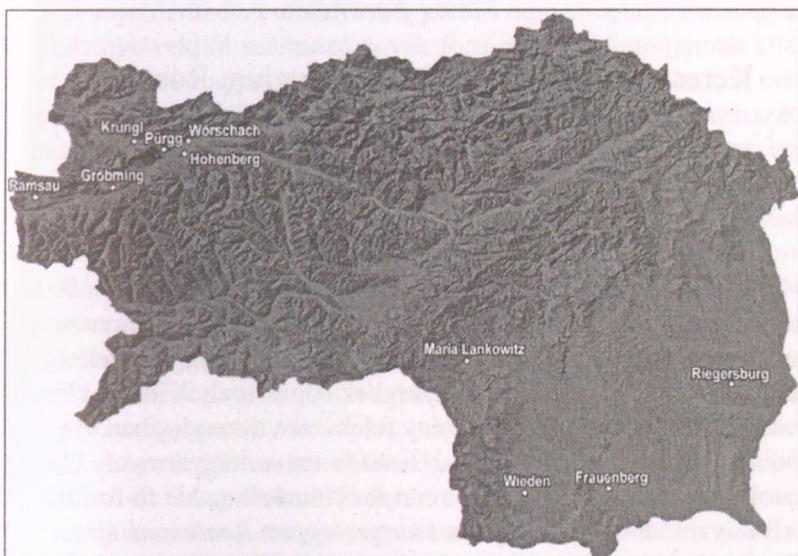
³¹ Hebert–Steinklauber 2006. 289.

2005-ben a Maria Lankowitz melletti Gößnitzbergen leletmentő ásatást végzett a Landemuseum Joanneum Régészeti Osztálya. Itt egy római kori gazdaság, trockenmauer technikával készült gazdasági épülete került elő, amely a régészeti megfigyelések szerint 2 helyiségre volt osztva. Az itt talált kerámia- és fémleletek alapján az épület a 2. század végétől az 5. század elejéig volt használatban.³²

Az utóbbi tíz év régészeti eredményei több késő antik lelőhellyel (település, temető), tették színesebbé Steiermark régészeti térképét.³³ Tirolban, Karinthiában jóval több települést, temetőt és kora keresztény templomot ismerünk. A késő antik lelőhelyek feltűnő gyakorisága ezeken a területeken leginkább az ebben az irányba végzett régészeti kutatásoknak köszönhető. Az eddigi ásatások és terepbejárások eredményeként elmondható, hogy a Steiermark területén lévő késő antik települések a 4. század végétől és az 5. század elejétől bizonyíthatóak, és a legtöbb esetben az 5. század végéig és a 6. század elejéig lakták őket. Ennek a korszaknak az Ulla Steinklauber által újra megindított kutatását természetesen folytatni kell, amely mind a kutató-ásatásokra, mind a feldolgozásokra vonatkozik, hogy Steiermark ezen írásos forrásokban szegény korszakát, a késő antik kort jobban megismerhessük.

³² Steinklauber U.: Ein spätrömisches Gehöft auf dem Gößnitzberg bei Maria Lankowitz. Steiermark. *Schild von Steier*, 19. 2006. 293–306.

³³ Riegersburg, Königsberg bei Tieschen, Grazer Schlossberg, Königsberg bei Brunn/Fehring, Wildoner Schlossberg, Heiliger Berg bei Bärnbach, Kugelstein bei Frohnleiten, Frauenberg bei Leibnitz.

Kora középkori magaslati települések Steiermarkban
(A térképet készítette: Stelzl, H. Joanneum Research)

Vörös Ferenc

Keresztény névkincs – Martyrologium Romanum

Mielőtt a téma alaposabb kifejtésébe kezdenénk, arra kell választ keresnünk, hogy mitől tekinthető egy adott név kereszténynek, illetőleg pogánynak. Erre a kérdésre főként attól függően adhatjuk meg a választ, hogy a kereszténységnek éppen melyik időszakában, valamint mely nyelv és keresztény felekezet viszonylatában vizsgálódunk. Ha például napjainkban tesszük ezt a magyar nyelv római katolikus nevei kapcsán, akkor ennek eldöntéséhez két fő forráshoz kell folyamodnunk. Az egyik a *Martyrologium Romanum*, amely az egyház által hivatalosan tiszteletnek örvendő személyek (kereszt)neveit tartalmazza. A másik Fekete Antal: *Keresztneveink, védőszentjeink* című munkája,¹ amelynek 1992-es kiadása interneten is elérhető. Ebben olyan neveket is meglelünk, amelyeknek a *Martyrologium Romanum* editio typicáiban nyomára sem bukkanhatunk. A munka azzal a céllal született, hogy az „elvilágiasodó” magyar névállományban azokhoz a nevekhez is védőszenteket rendelhessünk, amelyeket *Martyrologium Romanum* legújabb „mintakiadásai” sem tartalmaz-

¹ Fekete Antal: *Keresztneveink, védőszentjeink*. Budapest: Szent István Társulat, 1992; Fekete Antal: *Keresztneveink, védőszentjeink*. Harmadik javított és bővített kiadás. Sajtó alá rendezte, a szócikkeket javította és kibővítette Meskó Lajos. Budapest: Szent István Társulat, 2007.

nak. A szerző mindezt többnyire úgy teszi, hogy megkeresi a magyar és más nyelvekből származó nevek forrásnyelvi etimonjainak közszói jelentései alapján a megfeleléseket. Idegen eredetű nevek esetén nem azt, amelyikből a név a magyarban közvetlenül származik, hanem azt, amelyikben az valamely közszóra vezethető vissza. Így pl. a magyar *Abá*-t védőszentként *Paternus* bencés szerzetessel kapcsolja össze, akinek a neve a franciában 'atyai (ti. jóságú)' jelentésű közszóra megy vissza. Ezt Fekete Antal vélhetőleg abból a megfontolásból teszi, hogy a mi *aba* közszavunknak is hasonló lehetett a jelentése a régiségben. Ugyanilyen elven lesz nála a magyar *Ajándok* védőszentje a Kr. u. 360 körül kivégzett *Donatus* 'ajándék, tkp. (Istentől) ajándékozott' az itáliai Arezzó püspöke (mások szerint a Kr. u. 304-ben ugyancsak vértanúságot szenvedő Velence környéki *Donatus*). Az említettekén kívül létezik egy harmadik kútfő is, amelyet a szakma ún. *Magyar naptár*ként tart számon. Ebben azoknak a nevet találjuk, akiket a magyar egyházon belül övez kitüntetett tisztelet. Ugyanis a II. vatikáni zsinat időszakában lefektették azoknak a szenteknek, vértanúknak (martyr) és hitvallóknak (confessor) a jegyzékét, akik 1. az egész egyházban, 2. csupán egy országban ünnepelelendők, illetőleg 3. egy bizonyos szerzetes rendben tisztelendők. Ez alapján jöttek létre az ún. „nemzeti naptár”-ak.²

A protestáns egyházakban nem létezik a szentek kultusza. Kereszténynek számít ott minden olyan név, amelyet az illető a keresztységben nyert el. Más kérdés, hogy a névadást körükben is nagyban befolyásolták a tradíciók és a mindenkori névdivat. A hajdani bizánci központú keleti egyházban a nyugati típusú, Róma központú

² A *Magyar naptár* interneten is hozzáférhető a következő linken: <http://web.tvnetwork.hu/~hoze/szentek/NAPTAR/00000017.HTM>.

kereszténységhez hasonlóan tartják nyilván a szenteket. A tiszteletnek örvendő személyek neve a *Menologion*ban található (gör. *mén* 'hónap'). A megnevezés arra utal, hogy a tizenkét kötetes munka a bizánci szertartásban a szentek életét a hónapok és napok sorrendjében tartalmazta. Minden egyes hónap szentjeit önálló kötetben foglalták össze. A *Menologion* elbeszéléseinek rövidített változata volt a *Szünaxarion*. Tulajdonképpen ennek feleltethetők meg a nyugati kereszténység *mártírológiumai*.

***

Közismert tény, hogy a kereszténység szent könyvének számító Bibliában is lényegileg minden név valamilyen ókori nyelv közszavára vezethető vissza. Névviseleik esetében nem beszélhetünk a mai értelemben vett keresztségről és/vagy keresztségben elnyert névről, hiszen magában a keresztelés szentségében elsőként csak Jézus Krisztus majdani követői részesülhettek. Igaz, a keresztelés hagyományai ősi időkbe vezetnek vissza. Keresztelő (Szent) János³ például a Jordán folyóban vízzel keresztelte az alámerítkezőket, s hangsúlyozta, hogy a próféták jövendölésének megfelelően eljön majd valaki, aki másként fogja ezt a rítust végezni. A Károli Gáspár-féle Biblia-fordításban erről ezt olvashatjuk: „Én ugyan vízzel keresztellek titeket megtérésre, de a ki utánam jó, erősebb nálamnál, a kinek saruját hordozni sem vagyok méltó; ő Szent Lélekkel és tüzellel keresztel majd titeket”.⁴ Vagyis a keresztelés rítusa eredendően a megtéréshez és a bűnbánathoz kötődött. A szertartás résztvevői akkor még a rítus

³ lat. Ioannes Baptista, Kr. e. 4 körül–Kr. u. 29.

⁴ Máté 3:11

során nem kaptak (új) nevet. Ugyanis a kereszténység első századaiban még csak felnőtteket kereszteltek.

Az eredeti, pogány kori nevek megváltoztatására tehát ebben az időben még nem került sor. Így érthető aztán, hogy a gyülekezetek papjai majd csak a Kr. u.-i 70 tájékán zajló zsidó háború idején kezdték szorgalmazni a mártírok és hitvallók nevének kereszttségben való felvételét. Szorgalmazták, de a már meglévő név megváltoztatását nem feltétlenül követelték meg. Eleinte az ifjú katekumeneknek, azon belül is főként az újszülötteknek adtak csak ilyen neveket a hitükért mártíromságot szenvedő elődök emlékének megőrzésére. A névtani szakirodalomban ezért is használjuk az ilyenekre, hogy azok ún. idolnevek (gör. eidolon–lat. idol ’kép, ábrázolás’, tkp. ’bálvány’). A nevek rendszerében gondolkodva azt mondhatjuk róluk, hogy mai értelemben véve a bálványnevek egy sajátos csoportját alkotják. Ezek ugyanis nem ab ovo keresztény nevek, hanem a kereszténység első századaitól váltak csak fokozatosan azokká. Éppen ezért nem véletlen, hogy határozott összefüggés mutatkozik a korabeli közkeletű római nevek és a *Martyrologium Romanum*ban fellelhető szentek nevének gyakorisága között,⁵ hiszen a *Felix*nek a hajdani névdivatban élvezett elsőbbsége egyúttal azt eredményezte, hogy a mártírológiumokban mai napig a legtöbb szentet a *Félix* név alatt találjuk.⁶ E névviselők közül nagyon sok a császárkorban szenvedett a hitéért mártírhalált.

⁵ Vö. Hajdú Mihály: *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 24.; Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 209.

⁶ Az 1956-os *Martyrologium Romanum. Quarta post typicam editio. Typis polyglottis Vaticanis* indexében magam is 67 ilyen számoltam össze.

Más a helyzet a későbbi századokban, amikor a keresztény családok gyermekei a keresztség szentségének főlvételekor egyúttal olyan, mártirológiumból választott nevet kaptak, amellyel mintegy az egyház által tiszteletnek örvendő személy oltalmába ajánlották a megkereszteltet. Mivel a mártirológiumok az idők során egyre több névvel bővültek, ebből következően folyamatosan fogadtak be ún. „nem keresztény” neveket. Így volt ez például a mi *Farkasunkkal* is, amely a dolog lényegéből fakadóan eredendően nem szerepel a hitvallók listájában.⁷ Majd csak a középmagyar korban válik annak szerves részévé, nem teljesen függetlenül attól, hogy a bajorországi Regensburgban (is) tevékenykedő Wolfgang⁸ püspököt szentté avatták.⁹

Fentebb utalásszerűen már szó esett a mártirológiumokról. Éppen ezért szükségesnek tartom, hogy valamivel részletesebben foglalkozzunk előzményeikkel és a *Martyrologium Romanum* kialakulásával, illetőleg annak a keresztény egyházak életében, liturgiájában betöltött szerepével.

***

⁷ Vö. Nyíri Antal: *A Farkas személynév eredetéhez. Néprajz és Nyelvtudomány*, 1963. 7: 82–83; Nyíri Antal: *A Farkas személynév eredetéhez. Néprajz és Nyelvtudomány*, 1964. 8: 62–63.

⁸ A német *Wolfgang* név közzsói jelentése egybevethető a mi *Farkasunkéval*: ném. *Wolfgang* (Wolf + Waffengang 'farkas' + 'csata') ~ m. 'farkas'. Ez a szemantikai alapja a két név későbbi metanyelvi megfeleltetésének.

⁹ Wolfgangról a *Martyrologium Romanum* útmutatása szerint október 31-én emlékezik meg a római katolikus egyház. A nevéhez rendelt előgium nagyon szűkszavú: „*Ratisbonse, in Bavaria, sancti Wolfgangi Episcopi*” 'A bajorországi Regensburgban Szent Wolfgang püspök'. 924 körül született Schwabenben, 994. október 31-én hunyt el Poppingban. Missziósként 971 táján Magyarországon is megfordult. Szentté avatására 1052. október 7-én került sor, amikor IX. (Szent) Leó pápa Regensburgba látogatott.

A mártirológiumok előzményei között feltétlenül említést kell tennünk a 354. évből ránk maradt *Chronograph*ról. A *Chronograph* tulajdonképpen több részből összeszerkesztett római kalendárium volt, amelyet illusztrációkkal láttak el.¹⁰ A hagyomány szerint Furius Dionysius Philocalus (4. sz.) műveként tartjuk számon. Tartalmazta többek között a császárok születésnapját, a korabeli ünnepi játékok és a szenátus üléseinek időpontját, a konzulok és Róma prefektusainak jegyzékét, a húsvétnek mint mozgó ünnepnek a dátumát a 312–354 közötti időszakból (ez utóbbit 410-ig kiegészítve), Hyppolytos (alias Horosius) latin nyelvű világkrónikáját, amelyet kiegészítettek a 334–354 közötti idősakkal, Róma városának krónikáját kezdve a római királyoktól 325-ig bezárólag, illetőleg az Örök Város 14 kerületének leírását.¹¹ Tíz fejezete közül minket témánk szempontjából leginkább a hatodik érdekel, amely megadta a római vértanúk halálának napját, és egyúttal megjelölte sírjuk feltételezett helyét. Ugyanitt érdekességként említhető az ötödik és a hetedik fejezet. Az ötödik a 255–354 közötti időszakban tizenkét pápa uralkodásának időtarta-

¹⁰ Salzman, Michele Renee: *Chronograph*. In *Der Neue Pauly*. Bd. 2. 1997. Sp. 1172–1174; 1998. 518.

¹¹ A *Chronograph* sorrendben a következő tíz fejezetből állt: 1. a császárok születésnapja; 2. a korabeli ünnepi játékok és a szenátus üléseinek időpontja; 3. a konzulok és Róma prefektusainak jegyzéke; 4. a húsvétnek mint mozgó ünnepnek a dátuma a 312–354 közötti időszakból ez utóbbit 410-ig kiegészítve; 5. a 255–354 közötti időszakban tizenkét pápa uralkodásának időtartama, halálának napja és sírjának helye Lucius pápától Gyula pápáig; 6. a római vértanúk halálának napja és sírjuk feltételezett helye; 7. a pápák jegyzéke Szent Pétertől Liberiusig; 8. Hyppolytos (alias Horosius) latin nyelvű világkrónikája, amelyet kiegészítettek a 334–354 közötti idősakkal; 9. Róma városának krónikája a római királyoktól 325-ig bezárólag; 10. az Örök Város 14 kerületének leírása. Vö. Döpp, S.–Geerlings, W.: *Lexikon der antiken christlichen Literatur*. Freiburg, 1998. 179.

mát, halálának napját és sírjának helyét pozicionálta (Lucius¹² pápától Gyula¹³ pápáig). A hetedik fejezet Szent Pétertől Liberiusig¹⁴ foglalta jegyzékbe a pápákat. Az említett három rész mindegyike mintegy tartalmi megalapozója volt a későbbi mártírológiumoknak.

Maga a görög eredetű *mártírológia* szó kezdetben azokra a történetekre utalt, amelyeket a szájhagyományban és a különféle írásokban a keresztény vértanúkról őriztek meg. Az első ilyen, írásos formában ránk maradt emlékek a Kr. u. 4. századra datálhatók. Ezek közül a *Breviarium Syriacum* 'Szíriai naptár' a legismertebb, amelyet megtalálásának helyéről elnevezve tartunk számon. Keletkezési idejét Kr. u. 362-re datáljuk. Mindössze 411 nevet tartalmazott.¹⁵ Minden bizonnyal egy korábbi görög nyelvű mártírológium szír átdolgozása volt, amely viszont Edesszában készült.

A műfaj európai térhódításához alighanem nagyban hozzájárult a későbbi nagy egyházatyának és Biblia-fordítónak, Szent Jeromosnak (Sophronius Eusebius Hieronymus, kb. 340–420) ötéves szíriai remetéskedése, aki a hagyomány szerint Európába visszatérve elkészítette az első olyan naptárt, amelyben európai szentek neve is szerepelt. Az utókor ezt a Jeromosnak tulajdonított munkát *Marty-*

¹² A 22. pápának, I. Szent Luciusnak a pontifikátusa 253. június 25-től 254. március 5-ig tartott.

¹³ A 35. pápának, I. Szent Gyulának a pontifikátusa 337. február 6-tól 352. április 12-ig tartott.

¹⁴ A 36. pápa volt. Pontifikátusa: 352. május 12-től 366. szeptember 24-ig tartott. Egyházfői ténykedését 355-től 358-ig II. Félix ellenpápa uralkodása szakította meg.

¹⁵ Vö. Hajdú Mihály: *The History of Onomastics. Onomastica Uralica*. 2. Debrecen–Helsinki, 2002. 15.; Hajdú 2003. 360.

*rologium Hieronymianum*ként tartja számon.¹⁶ Más kérdés, hogy ez az 5. század közepén Észak-Itáliában készített munka több korábbi mártirológium kompilációjaként keletkez(het)ett, s korántsem biztos, hogy Szent Jeromos volt a szerzője. Innentől egyre több naptár készült, s a liturgikus célzatú kódexek úzusában is gyökeret ver az a gyakorlat, hogy utaltak a kereszténység körében nagy tiszteletnek örvendő szentek ünnepére. Sokukhoz naptárt is mellékeltek. A szentek neve mellett rövid feljegyzést találunk arról, hogyan élt és üdvözült az adott személy, mielőtt az egyház a mártirológiumba beemelte.

A naptári elrendezés az említettekkel párhuzamosan egy újabb, világias műfaj elindítójává vált, amelyet a nyelvtörténetben csízióként tartunk számon. A latin *cisio* és az abból származó jövevényszavunk a régiségben olyan naptárfajtára utalt, amely a nevezetes napok, szentek ünnepének megemlékezésein túl többnyire jövendöléseket, esetenként álmofejtéseket is tartalmazott. Ez tehát populáris műfajnak számított. A csíziók és a mártirológiumok útja akkor vált el végérvényesen, amikor XIII. Gergely pápa Gulielmus Sirleto (latinosan: Sirletus) kardinálist azzal a feladattal bízta meg, hogy az utókor által Gergely-naptárként emlegetett reform részeként alakítsa át a római központú egyház mártirológiumát. Sirleto bíboros 1580-ban fogott bele a bonyolult folyamatba. Elsőként egy tíztagú bizottságot hozott létre, mivel az átszerkesztésnek igazodnia kellett a korábbi mártirológium egyes szabályaihoz. Az első két kiadásban (1582, 1583) hemzsegték a nyomdai hibák és különféle elírások. Ezért került sor 1586-ban egy újabb kiadásra. Ez utóbbit hagyományosan Caesar Baronius (1538–1607) nevéhez szokás kötni. Baronius

¹⁶ Vö. Hajdú 2002. 15.

tehát a pápa 1583-ban kelt utasítására kezdett bele az újraserkesztésbe. XIII. Gergely pápa ezt az 1586-os *Martyrologium Romanum*-ot kanonizálta.¹⁷ Martirologiuma a *Breviarium Syriacum*-ban szereplő neveknek több mint tízszeresét tartalmazta: a szerkesztő 4296 különböző szent nevét sorolta fel benne.¹⁸ A dolog természetéből fakadóan ennek csak kevesebb mint fele volt egymástól eltérő névfajta, hiszen az időben hozzánk közelebb eső szentek egy jelentős része már eleve a mártirológiumok előzményének számító naptárakból kap(hat)ta a nevét. Vagyis maga is ún. idolnevet viselt. Baronius munkája a hagyományoknak megfelelően nem csak hitvallók nevét tartalmazta. Bibliai személyek is helyet kaptak benne, de az egyházi körökben nagy tiszteletnek örvendő egyházatyákat is szerepeltette a szerző. A névlista későbbi bővülését pedig az egyre nagyobb számú boldoggá és szentté avatás magyarázza. Ez időről időre aktuálisá tette az eredeti munka frissítését, újraserkesztését és kiadását. A legutóbbi időkben már a nemzeti sajátosságok figyelembevételére is sor került, sőt az eredeti latin nyelvű kiadások mellett a XX. század elejétől vulgáris, vagyis nemzeti nyelvű kiadások is napvilágot láttak. Ilyennel, mint alább majd látni fogjuk, nálunk Magyarországon is találkozhatunk.

A mártirológiumokról szólva hiányérzetünk támadhatna, ha nem tennénk említést a római központú egyház rítusának mai gyakorlatairól és annak a szerkönyvekkel való összefüggéséről.

XVI. Benedek pápa 2007. július 7-i „*Summorum Pontificum*” motu proprioja¹⁹ értelmében a katolikus egyházban a római rítusnak két

¹⁷ *Martyrologium Romanum restitutum, Gregorii XIII. iussu editum, cum notis Caes. Baronii, Romae 1586, Venet. 1587.*

¹⁸ Vö. Hajdú 2002. 15.

¹⁹ lat. motu proprio 'nem megkeresésre kiadott pápai leirat'

formája van: egy ún. rendes és egy rendkívüli.²⁰ Az elsőként említett szerkönyvei a II. vatikáni zsinat után készült kiadványok. A rendkívüli alapján készült szerkönyvek rítusa a zsinat előtti utolsó állapota szerint zajlik. A római rítus kettősségéből következően a mártírológiumból is két hatályos változat létezik. Az egyik az 1960-as, amely az 1914. évi mintakiadás javított változata („editio quinta post typicam”). A másik a 2004-es kiadás.

Ez utóbbi az új liturgikus könyv második mintakiadása:²¹ „editio

²⁰ A mai latin rítus szerkönyvei (libri liturgici) a következők: 1. *Missale Romanum* 'Római misekönyv' a) Sacramentarium (sacramentum 'szentség'), b) Lictionarium (lekció 'olvasmány'), c) Graduale (graduale 'a mise énekelt részeit kottával együtt tartalmazó katolikus szertartáskönyv'), d) Rubrikák 'a nyilvános istentisztelet szertartásainak szövegei, az ezek végzési rendjére vonatkozó ceremonális utasítások' (a rubrum a vörös színre utal, amellyel a középkori kódexekben a címek, kezdőbetűk készültek); 2. *Liturgia Horarum* 'imaórák liturgiája' a) Psalterium ('zsolnárgyűjtemény, zsolnároskönyv'), b) Antiphonarium ('a szertartás során énekelt szövegek (rendszerint hangjegyekkel) ellátott gyűjteménye'), c) Hymnarium ('egyházi himnuszok gyűjteménye'), d) Lictionarium ('olvasmányoskönyv'); 3. *Martyrologium Romanum* ('római mártírológium'); 4. *Rituale Romanum* ('római rítuskönyv'); 5. *Pontificale Romanum* ('római főpapi szertartáskönyv'); 6. *Caeremoniale Episcoporum* ('püspökök szertartáskönyve'); 7. *Breviarium Romanum* (papi zsolozsmás könyv); + a Constitutiones synodales (Római Egyházmegyei Szinódus) 524. cikkelyének 1. §-a szerint (*Prima Romana Synodus A.D. MDCCCCLX*, Typis Polyglottis Vaticanis 1960, 201–202.) 8. *Collectio authentica decretorum S. R. C.* ('Szent Rítusok Kongregációja határozatainak autentikus gyűjteménye'); 9. *Officium Hebdomadae Sanctae instauratus*. 'Megújított nagyheti zsolozsma'.

A *Caeremoniale Episcoporum* 'Püspökök szertartáskönyve' eredendően a *Pontificale Romanum* kiegészítése volt. VIII. Kelemen pápa 1600. július 14-én hagyta jóvá először. Nemcsak a püspökökre, a székesegyházakra, hanem minden papra és templomra nézve kötelező érvényű. Jelenleg az 1984-es rendelkezések érvényesek.

²¹ A II. vatikáni zsinat rendelkezései a liturgikus könyvek kiadásáról: „110. A jelen

Instrukció szabályai minden jogot illetően a kiadott vagy kiadandó mintakiadásokra vonatkoznak, akár a teljes könyvről, akár annak egy részéről legyen szó, tudniillik a *Missale Romanum* (Római misekönyv), [720] az *Ordo Missae* (A szentmise rendje), a *Lectio-narium Missalis Romani* (A Római misekönyv olvasmányoskönyve), az *Evangeliarium Missalis Romani* (A Római misekönyv evangéliumoskönyve), a Római misekönyvből és a Lekcionáriumból kivonatolt *Missale parvum* (Kis misekönyv), a *Passio Domini Nostri Iesu Christi* (A mi Urunk Jézus Krisztus kínszenvedése), a *Liturgia Horarum* (Az imaórák liturgiája), a *Rituale Romanum* (Római rituskönyv), a *Pontificale Romanum* (Római főpapi szertartáskönyv), a *Martyrologium Romanum* (Római mártírológium), a *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine* (A Boldogságos Szűz Mária miséinek gyűjteménye) és Lekcionáriuma (Olvasmányoskönyv), a *Graduale Romanum* (Római graduále), az *Antiphonale Romanum* (Római antifonále), valamint a gregorián énekeket tartalmazó más könyvek kiadásaira, és a Római Rítus könyveinek határozattal mintakiadásként közzétett kiadásaira, amelyen pl. a *Caeremoniale Episcoporum* (Püspöki szertartáskönyv) és a *Calendarium Romanum* (Római naptár). 111. A Római Rítusnak akár a II. vatikáni zsinat előtt, akár azt követően az az idő szerint illetékes Kongregációk határozata alapján mintakiadással közzétett liturgikus könyveire nézve a tulajdonjogot, amelyet népnyelven *copyright*nek mondanak, az Apostoli Szentszék a Vagyongkezelőség (*Administratio Patrimonii*) által, vagy annak nevében és megbízásából a vatikáni Könyvkiadó által birtokolja és tartja fenn magának. Az újrayomás engedélyezése azonban az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregációra tartozik. 112. A Római Rítus liturgikus könyveinél akkor beszélünk „a mintakiadást követő” kiadásról (*editio iuxta typicam*), ha olyan latin nyelven írt könyvekről van szó, amelyeket az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció engedélye alapján a kiadó a mintakiadást követően készít el. 113. Ami a mintakiadást követő, liturgikus használatra szánt kiadásokat illeti, a csak a latin szöveget közlő liturgikus könyvek kinyomtatásának joga a Vatikáni Könyvkiadónak és azon kiadóknak van fenntartva, amelyeknek azt az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció külön szerződéssel jönnek látni megadni, kivéve, ha a magában a mintakiadásban közölt szabályok másként rendelkeznek. 114. A Római Rítus könyvei nemzeti nyelvre fordításának, vagy legalábbis liturgikus használatra való szabályszerű jóváhagyásának, továbbá azok saját területen belüli kiadásának vagy nyomtatásban való terjesztésének joga egyedül a Püspöki Konferenciánál marad, tekintetbe véve azonban az Apostoli Szentszéknek a jelen Instrukcióban is kifejtett felülvizsgálati és tulajdonjogát.” (Rihmer Zoltán fordítása) vö. Egyházi törvénykönyv 838. k., 3. §.

typica altera”.²² 2007 óta a régi és az új jogilag egyenrangúnak számít, bár napjainkban a papok többsége még minden bizonnyal a 2004-es „editio typica altera”-t jelölné meg a katolikus egyház hivatalos liturgikus könyvének. Az eddigi gyakorlat alapján nem nehéz megjósolni, hogy idővel várható az újabb szentek és boldogok bedolgozása is a régi, 1960-as mártirológiumba.

Az 1960-es és 2004-es mártirológiumok közötti fő különbség a nevek naptári elosztásában és az előgiumok²³ pontos megszövegezésében mutatkozik. Egyébként a 2001-es és a 2004-es kiadás között is sok különbség mutatható ki. Erre a tényre a kihirdető határozat hívja fel a figyelmet. Eszerint ez elsősorban a II. János Pál alatti újabb boldogokat és szenteket mártirológiumba való felvételét jelenti, akiknek tekintélyes száma önmagában is közelít ahhoz, mint az összes korábbi pápa általa valaha avatott boldogok és szentek együttléve. Huszonöt éves pontifikátusa alatt II. János Pál pápa csak önmaga 469 szentet és 1319 boldogot emelt az egyház által tisztelendő személyek sorába. A mártirológium 2004-es kiadáshoz készült egységes névmutató a 697–844. között található. Csak ez utóbbi felsorolás majdnem másfélszáz oldalt tesz ki.

Itt látom indokoltnak, hogy magáról az *editio typica* fogalmáról is szót ejtsünk. A kifejezés előtagjában a ’kiadás, kiadvány’ jelentésű latin szót, utótagjában a ’típus’ értelmű görög *typos*-t kell keresnünk. Magyarul leginkább „mintakiadás”-nak mondhatjuk. Ahogy ezt egyik tanulmányában Rihmer Zoltán is megállapítja, az *editio typica* jelen-

²² A fogalom közkézen forgó tartalmára lásd: Rihmer Zoltán: Fordítás vagy adaptáció? A modern latin személynévhasználat problémái. (kézirat, megjelenés alatt) – elhangzott a 2007-es balatonszárszói névtani konferencián.

²³ gör.–lat. előgium ’dicsőítés, magasztalás’

ségével, terminológiai vonatkozásaival nyelvtudományi szempontból még senki sem foglalkozott. Ezt olvashatjuk nála: „A nyelv és a liturgia kapcsolatát egészen a II. vatikáni zsinatig szinte kizárólag a liturgikus nyelv kérdésre leszűkítve vizsgálták, ráadásul ehhez többnyire érzelmi-gyakorlati és nem tudományos-elméleti alapokon közelítettek. A zsinat óta ellenben olyan rendkívül tág, minden lehetséges tudományra kiterjedő érdeklődésnek lehetünk tanúi, amely „nyelv” címén a liturgia kommunikációs, szemiotikai, antropológiai, sőt filozófiai aspektusait tanulmányozza. E két pólus között helyezkedik el a liturgikus nyelv mint sajátos szaknyelv nyelvtudományi vizsgálata, amelyben az elmúlt évszázad több kitűnő ó- és középkorász filológusa jeleskedett”.²⁴ Az *editio typica* azonban nem a liturgikus nyelv, hanem a liturgikus jog terminus technikus, amint azt Rihmer Zoltán is kifejti.²⁵

Az *editio typica* fogalmi tartalma újkori fejleménynek tekinthető. A liturgikus könyvek kiadásával összefüggésbe hozhatóan alakult ki. A vele kapcsolatos fogalmi kategóriák tartalma azonban időről időre változott attól függően, ahogy maguk a kiadások körülményei változtak. Rihmer a fentebb hivatkozott tanulmányában a fogalomtörténeti vizsgálódását három szakaszra osztva végzi el. Az első korszakot a tridenti zsinattól az I. vatikáni zsinatig terjedő időszakra teszi, amelyet az *editio typica* kifejezés megjelenése előtti periódusként jellemez. A másodikat az I. és a II. vatikáni zsinat közötti fejleményekhez köti. A harmadik kezdeteként a II. vatikáni zsinat határozatainak közzétételétől számítja, amikortól a kánonjog lehetővé

²⁴ Rihmer Zoltán: Megjegyzések az 'editio typica' kifejezés fogalmáról és fordításáról. *I. Praeconia*, 2006. 1: 105.

²⁵ Rihmer 2006. 106.

tette a különféle a liturgikus könyvek, így mártirologium nemzeti nyelvű kiadását.²⁶ Rihmer egyébként nagyon helyesen világít rá arra a tényre, hogy feltétlenül szükségesnek látszik az egyes nyelvhasználati körök közötti különbségtétel. Vagyis nem szerencsés egybeemosni a liturgikus könyvek és az egyéb liturgikus jogszabályok, illetőleg a rubricisztika és a kánonjogi irodalom nyelvét. Az első körbe tartozók hivatalos normaszövegeknek számítanak. A rubricisztika és a kánonjogi irodalom nyelve viszont a tudományos szövegek közé sorolható.

Az *editio typica* fogalmát tehát a liturgikus könyvek kiadására utalva szokás használni. Erről a II. vatikáni zsinat határozatainak IV. fejezetének 109. cikkelyében a következőket olvashatjuk:²⁷ „A Római Rítus pusztán latin szövegeket közlő liturgikus könyvei közül azt nevezzük „mintakiadásnak” (*editio typica*), amely az az idő szerint illetékes Kongregáció határozata alapján került kiadásra. A jelen Instrukciót megelőzően közzétett mintakiadásokat a Vatikáni Soknyelvű Nyomda (*Typi Polyglotti Vaticani*) vagy a vatikáni Könyvkiadó (*Libreria Editrice Vaticana*) jelentette meg; a továbbiakban ezek kinyomtatását rendszeren a vatikáni Nyomda (*Typi Vaticani*) végzi,

²⁶ Rihmer 2006. 108.

²⁷ A Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum *Liturgiam Authenticam*-ra vonatkozó latin szövegének megfelelő részeit Rihmer Zoltán magyar nyelvű fordítására támaszkodva idéztem: *Liturgiam Authenticam. A népnyelvek használata a római liturgia könyveinek kiadásaiban*. Ötödik instrukció a második vatikáni zsinat szent liturgiáról szóló rendelkezésének megfelelő végrehajtásáról a Rendelkezés 36. cikkelyéhez. A latin szövegből a hivatalos angol és francia változatok figyelembevételével fordította Rihmer Zoltán. Budapest: Szent István Társulat, 2001. (A továbbiakban: LitAuth 2001.)

kiadásuk joga pedig az említett vatikáni Könyvkiadónak van fenntartva.”

A mintakiadásokra vonatkozó szabályok többek között a *Martyrologium Romanumot* (Római Martirologium) és a *Calendarium Romanumot* (Római naptár) is érintik. A liturgikus könyvek tulajdonjogát (vulgáris v. népnyelven *copyright*) a Vagyonkezelőség (*Administratio Patrimonii*), vagy annak nevében és megbízásából a vatikáni Könyvkiadó birtokolja. Ha újranyomásra kerül sor, akkor annak engedélyezésére a Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum (Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció) jogosult. *Editio iuxta typicam*-nak (’mintakiadást követő’) csak azok a kiadások nevezhetők, amelyeket az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció engedélye alapján a kiadó az *editio typicát* követően készít el.²⁸

A Római Martirologium nemzeti nyelvű fordításainak is a zsinat által meghatározott szabályai vannak. Eszerint „fordításának, vagy legalábbis liturgikus használatra való szabályszerű jóváhagyásának” a joga az illetékes Püspöki Konferenciánál marad annyi megszorítással, hogy a Szentszék fenntartja magának a felülvizsgálati és tulajdonjogot.

Az *editio typicával* kapcsolatban fontos tudnunk, hogy sem a Bibliát, sem pedig a katekizmusokat nem soroljuk a liturgikus könyvek közé. Annak ellenére nem, hogy azok összefüggése tagadhatatlan a liturgiával. A nyomtatott kiadások szövegének egységesítése érdekében a tridenti zsinat hozott határozatot, s az Apostoli Szentszékre

²⁸ Az *editio typica* megjelölés elsősorban a következő regensburgi nyomtatású liturgikus kiadványokon jelent meg: 1. *Rituale Romanum* (1884), 2. *Missale Romanum* (1884), 3. *Breviarium Romanum* (1885 és 1886), 4. *Caeremoniale Episcoporum* (1886), 5. *Pontificale Romanum* (1888).

bízva annak következetes betartását. Ezzel magyarázható, hogy a pápák a tridenti zsinat után a Bibliát és katekizmusokat a liturgikus könyvekhez hasonlóan jelentették meg. Innen eredeztethető a későbbiekben az *editio typica*hoz hasonló kiadási gyakorlatuk.

Az *editio typica* kifejezés eredendően a liturgikus könyvek címlapjának valamiféle minősítő alcíme akart lenni a pápai tekintéllyel kiadott egyetemes liturgikus könyvekben. A XVI. században a Vatikán által kiadott liturgikus könyvekben még nem találni ilyen kitételt. Az *editio typica* kifejezés ebben a formájában csak a XIX. századtól jelenik meg a címlapokon. Addig csak valójában ún. római mintapéldányokról (*exemplar*) beszélhetünk. Kétségtelen azonban, hogy a kifejezés megjelenése a hivatalos kiadások sajátos könyvészeti jelzésmódjával hozható kapcsolatba. A fogalom tartalma jóval megelőzi magának a terminus technikusként a használatát. Végső soron egy olyan hosszú folyamattal van dolgunk, amelyben a fogalom tényleges megjelenése az I. vatikáni zsinat utánra tehető, de a terminus értékű elnevezés megszületésével csak a XIX. század végétől számolhatunk. Az *editio typica*-t visszamenőlegesen kiterjesztik a korábban csak *exemplar authenticum*-oknak (eredeti mintapéldány), illetőleg *editiones principes*-eknek nevezett liturgikus könyvek egy részére.²⁹ A korabeli magyar szakirodalomban egyébként az *editio*

²⁹ A hagyomány szerint a következő *editiones principes*-eket tartjuk számon: 1. *Breviarium Romanum* (1568 – V. Pius); 2. *Missale Romanum* (1570 – V. Pius); 3. *Martyrologium Romanum* (1584 – XIII. Gergely); 4. *Pontificale Romanum* (1595–1596 – VIII. Kelemen); 5. *Caeremoniale Romanum* (1600 – VIII. Kelemen); 6. *Rituale Romanum* (1614 – V. Pál). Nb. az *editio typica* kifejezés csak 1884-től használatos, bár egyes liturgiatudósok és kánonjogászok a fogalomhasználatot visszamenőlegesen is kiterjesztik, holott ez a kifejezés sem a kihirdetődokumentumokban, sem a könyvek egyéb részeiben nem fordul elő.

typica-t „hiteles kiadás”-nak is mondták. Ez többé-kevésbé a mai „hivatalos kiadás” fogalmának feleltethető meg.

Az I. vatikáni zsinat határozata alapján a régi és új típusú könyvek első nyomtatott kiadásai V. Pius pápaságának idején kezdtek megjelenni. Ezeket szokás tehát *editiones principes*-nek nevezni. V. Piust a pápai trónon XIII. Gergely követte. 1584-ben az ő utasítására jelent meg a *Martyrologium Romanum* megújított kiadása. Az ezt kihirdető pápai oklevél arról is rendelkezett, hogy a szövegen sem annak használói, sem kinyomtatói nem változtathatnak. XIII. Gergely hivatkozott brévéje a későbbi nyomdai sokszorosítás mikéntjéről ekkor még nem rendelkezik. A *Typographia Vaticana*-t (vatikáni Nyomda) 1587-ben V. Sixtus pápa alapította, amelyet a bíborosi kongregáció felügyelete alá rendelték. Az 1749-es kiadású *Martyrologium Romanum* új kiadására XIV. Benedek pápa alatt került sor. Kihirdető dokumentuma nem számít formálisnak, s megtartja VIII. Orbán korábbi brévéjének előírásait. Lényegileg IX. Pius 1873-ban megjelentetett *Martyrologium Romanum*a is a korábbi gyakorlatot követi anélkül, hogy a kiadással kapcsolatos szabályokról újabb pápai dokumentum születne. Az első olyan könyvek, amelyekben *editio typica* alcímet találunk, nem is a Rómában, hanem a Regensburgban jelentek meg a Pustet cégnél. Ennek időpontja a XIX. század nyolcvanas éveire tehető. 1884-ben tehát az *editio typica* alcím a Friedrich Pustet (1798–1882) nyomdájából kikerülő *Rituale Romanum* és a *Missale Romanum* viselte először.³⁰ A *Martyrologium Romanum* első *editio typicája* 1914-ben látott napvilágot.³¹ De ez már nem a fen-

³⁰ Vö. Rihmer 2006. 123.

³¹ A *Martyrologium Romanum* először 1914-ben jelent meg *editio typica* megjelöléssel a *Typographia Polyglotta Vaticana*-nál 'Vatikáni Soknyelvű Nyomda',

tebb említett regensburgi Pustet-féle nyomda termékeként, hanem az 1884-ben X. Pius által újr alapított *Typographia Polyglotta Vaticana*-ban (Vatikáni Soknyelvű Nyomda) látott napvilágot. A római *editio typicák* tehát a Pustet cég gyakorlatát követik, amikor az I. vatikáni zsinat által kiadott határozatok szellemében munkálkodnak.

Mint fentebb láthattuk, az egymást követő *Martyrologium Romanum*ok újabb kiadására többek között azért volt szükség, mert időközben gyarapodott azoknak a száma, akik a római központú egyház körében tiszteletnek örvendtek. A *Martyrologium Romanum* 1922-es kiadása az 1914-eshez képest több lényeges, alapvetőnek mondható változást tartalmazott, ám ezeket a Vatikáni Soknyelvű Nyomdában a Pustet cég gyakorlatától eltérően nem *editio prima post typicam* (ill. *prima a typica*),³² hanem *editio iuxta typicam* megjelöléssel illettek. Ez utóbbi alcímként szolgáló megnevezést a Szent Rítuskongregáció 1911-ben vezette be. Regensburgban ugyanis Pusteték az *editio ... post typicam* formulával liturgikus kiadványaikban akkor éltek, ha az *editio typicák* példányai időközben elfogytak, s azokat változatlan formában újra kellett nyomni.³³

***

A *Martyrologium Romanum*ot magyarul a Nádasy Marián-féle 1915-ös kiadás alapján vehette kézbe a korabeli publikum. A Szé-

---

s az 1914. április 23-i határozattal lett kihirdetve. Az 1922-es új kiadás nem *editio typicaként*, hanem *editio prima post typicamként* (illetve: *prima a typica*) látott napvilágot. Az *editio ... post typicam* típusú alcímeket akkor használta a Pustet cég a kiadványok címlapján, ha az *editio typica* példányai kifogytak, s azok nyomdászati szempontból új kiadásként, ám változatlan szöveggel jelentek meg.

³² Mutatis mutandis: *editio ... post typicam*.

³³ Vö. Rihmer 2006. 128.

keszfehérváron megjelent munka címlapja szerint a „legutóbbi latin kiadásnak hiteles fordítása”. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a fordító az 1914-es kiadást vette alapul. Erre a tényre a szerző az 1928-as második kiadáshoz fűzött rövid előszóban utal, megjegyezvén, hogy csak átalakításokkal és bővítésekkel kerülhetett sor az 1928-as kiadására, mivel „1922-ben megjelent az új római mártirologium is az 1914. kiadás nyomán, melyet azonban szorgalmasan átvizsgáltak, lelkiismeretesen kijavítottak, és az újabban szentté avatottakkal kibővítettek”.³⁴ Az első kiadás imprimátora Prohászka Ottokár, az akkori székesfehérvári püspök volt. A szennycímlap némiképpen megtévesztő információt közöl az olvasóval, mivel expressis verbis azt tünteti fel, hogy a magyar nyelvű kiadásra „egyházi jóváhagyással” került sor. A valóságban azonban mindkét esetben, tehát 1915-ben és 1928-ban is csupán az akkori székesfehérvári püspök kiadási engedélyével történt mindez. Az egyházi jóváhagyás azt jelentette volna, hogy liturgikus könyvet forgathatott volna a magyar olvasó. Márpedig a II. vatikáni zsinat előtt a liturgikus könyvek csak latin nyelvűek lehettek. Kiadásukra pedig rendkívül szigorú egyházi szabályok vonatkoztak.³⁵

Nádasdy maga is szembesül a keresztnevek „fordításának” problémáival. Erre a tényre az első kiadáshoz fűzött fordítói előszóban hívja fel a figyelmünket. Ebben előljáróban megállapítja, hogy a mártirologiumokban található keresztnevekből a magyarban nagyon keveset használunk. „A Magyar Tudományos Akadémiának »Nem magyar keresztnevek jegyzéke« csakis a hazánkban meghonosodottakat

³⁴ Nádasdy Marián (ford.): *Római martirologium*. 2. kiadás. Székesfehérvár, 1928. 5.

³⁵ Vö. Rihmer 2006.

tartalmazza, amiért hiányosnak bizonyult ennél az egyetemes műnél. A szentek régi magyar kiadású legendái alapján sem oldható meg ez a kérdés, mert az idegen hangzású végsőtagok elvetésével, – pusztá csonkítással – nem felelünk meg föladatunknak”.³⁶ A fordító tehát tisztában volt azzal, hogy a latin nyelvű mártírológiumból magyarul „visszaadott” nevek tudományos szempontból sok kivetni valót hagynak maguk után. Éppen ezért mentegetőzésében az általa választott megoldás mellett így érvelt: „...kiválóbb nyelvtudósaink véleményét s újabb könyveink irányát követve: eredeti alakjában hagytam meg a legtöbbet (ti. a mártírológiumi neveket – V. F.); – a meghonosodott, népszerűvé vált és több alakban használatosaknál pedig az elterjedtebb szokás döntött. A római császárok és bírák nevét azonban, még ha van is helyettük jó magyar nevünk, idegen alakjukban jelezzük. Minthogy a könyv fordítása nem csupán irodalmilag képzett egyének számára készült, ezért a tudományos szempontokat mellőzve, az összes *keresztneveket*, – bármennyire szokatlan ez, – egészen *kiejtésök szerint* írtam a szövegben. (Igaz ugyan, egészen sokat veszít értékéből a munkám, de – ami fő – elértem vele az elem tűzött célt: jelentékenyen megkönnyíttem a felolvasást.)”³⁷

Való igaz, Nádasy sajátos névmagyarítási elvei filológiailag sok szempontból kifogásolhatóak. Névanyagának túlnyomó többsége nem más, mint latin nevek korabeli magyar kiejtés szerinti átírása. Ehhez a tudományos kritériumokat szem előtt tartó magyarországi hagyományokban is alig-alig találni alapokat. Tény, hogy az 1915-ös első kiadáshoz képest az 1928-as kiadásban alapvető módosítások történtek, ám filológiailag ez utóbbit is joggal érheti kritika. Ennek

³⁶ Nádasy Marián (ford.): *Római martirologium*. Székesfehérvár, 1915. 4–5.

³⁷ Nádasy 1915. 6.

részletes taglalásába azonban nem kívánok belemenni. Az állítások igazolására elég, ha belelapozunk a *Tartalom* cím alatt feltüntetett betűrendes névmutatóba.³⁸ Számtalan következetlenségre bukkanhatunk. Az egyikre akkor, ha pl. a Nádasdynál *-usz* (lat. '-us') végződéssel ellátott magyaros átírásokra figyelünk. Világos, hogy itt szinte föloldhatatlannak tűnő dilemma előtt állhatott a fordító: mikor tartsa meg, illetőleg hagyja el azokat a latin névvégződéseket, amelyek a fordító korában már egyetlen, időközben nyelvünkbe integrálódott magyar keresztnéven sem volt meg. Így állt elő az a furcsa kettősség, hogy egyes nevek *-usz*-szal lettek fölvéve, mások meg anélkül (pl. lat. *Raineldis* ~ m. *Rajneldisz*, lat. *Robustianus* ~ m. *Robusztianusz*, lat. *Ruderikus* ~ m. *Ruderikusz*; lat. *Richardus* ~ m. *Richárd*, lat. *Romanus* ~ m. *Román*, lat. *Romualdus* ~ m. *Romuald*; stb.). A probléma tehát részben abból származik, hogy a XX. század eleji *Martyrologium Romanumba* felvett nevek jelentős része nem volt része a korbéli magyar névkincsnek. Az akkori élő nyelvszokást pedig mint népnyelvi névhasználati gyakorlatot már szinkrón szempontból semmiképpen sem, hanem csak diakrón megközelítésben lehetett visszavezetni a latin nyelvű mártirológiumra. Mivel a keresztnévek metanyelvi megfeleltetésekor nyelvek közötti átváltásról van szó, a népnyelvi „fordításakor” egyáltalán nem lehet mereven ragaszkodni egy olyan liturgikus könyvhöz, amely a maga valójában nem névkönyv, s a célnyelven így nem is képes előírni és megszabni egy hozzá képest vitalitással rendelkező nyelv mindenkori szabályainak normáit. Hiszen ezek a normák az adott nyelv története során alakultak, változtak és kristályosodtak ki, s az adott nemzeti nyelv mindenkori szinkrón állapotában öltenek testet.

³⁸ Nádasdy 1928. 283–327.

A mai magyar egyházi névhasználat tehát olyan szociolingvisztikum, amely beágyazódik a magyar nyelvhasználatba. Vagyis attól semmiképpen sem függetleníthető. Más kérdés, hogy a magyar nyelv Kárpát-medencei kontaktusváltozatai, amelyek alapvetően Magyarország politikai határain kívül használatosak, még árnyaltabb megközelítésre intenek bennünket, hiszen esetünkben az ún. államnyelvi, tehát (cseh)szlovák, orosz és/vagy ukrán, román stb. hatások a magyar keresztnévállományt sem hagyták érintetlenül. Ebből egyenesen következik, hogy manapság már csak ezért sem lenne helytálló mindenben egységes, magyar katolikus egyházi nyelvről, pontosabban nyelvi regiszterről beszélni.

Visszatérve Nádasy Marián XX. század eleji fordítására megállapíthatjuk róla, hogy az a látszat ellenére sem volt hivatalos liturgikus könyv. Jobb esetben is csak magánjellegű, tudományos és/vagy ismeretterjesztő fordításnak tekinthető. Bár az előszavából vett idézet azt a látszatot kelti, mintha a liturgia részeként felolvasásra is alkalmas lett volna,³⁹ a valóságban akkor a hangos fölolvadás teljességgel elképzelhetetlen lett volna, hiszen minden tekintetben ellentétes volt a korabeli liturgikus kánonjoggal.

Nádasy Marián fentebb ismertetett magyar nyelvű *Római Martirologiumának* azóta sem akadt követője. Az okok között nyilvánvalóan azzal is számolnunk kell, hogy filológiailag nem kis vállalkozás egy ilyen munka elkészítése, amely óhatatlanul bonyolult problémakörrel szembesít bennünket. Mindenekelőtt azzal, hogy az újkori latin névhasználat mögött nincs éltető anyanyelvű beszélőközösség. Az ókorban viszonylag homogén, ám akkor még mindenképpen nyitottnak mondható latin névhasználati rendszer a vulgáris nyelvekben

³⁹ „Utasítás a martirologium olvasásához” – Nádasy 1915. 5.

fokozatosan összezsugorodott és fragmentálódott.⁴⁰ Ehhez járult az a tény, hogy a nevek idővel többé-kevésbé integrálódtak a befogadó nyelvek mindegyikébe: jelentős részüknek megváltozott a hangtani arculata, becéző funkciójú és egyéb alakváltozatok jöttek létre belőlük, amelyeknek egy része idővel az alapnevekhez képest bizonyos nyelvekben ugyancsak önállóvá vált, másokban pedig továbbra is megtartották becenévi státuszukat.

A *Martyrologium Romanum* népnyelvű fordításával kapcsolatban még egy olyan érdekességet tartok szükségesnek kiemelni, amely bizonyára számot tart a nyelvészek, azon belül is a szociolingvisták érdeklődésére. A zsinati határozat I. része *A liturgikus használatba veendő népnelvek megválasztása* alcímet kapta. Ennek 12. cikkelye a következőket tartalmazza: „Szükségessé válik ezenkívül a liturgia körében a nyelvek és a nyelvjárások megkülönböztetése. Különösen azok a nyelvjárások, amelyeken nincs lehetőség a közös felsőfokú és kulturális képzésre, nem vehetők teljes liturgikus használatba, mivel nincs meg bennük az állandóság és az elterjedtség, amelyek szükséges feltételei szélesebb értelemben vett liturgikus nyelvként való felhasználásuknak”.⁴¹ Eszerint az egyház nem szorgalmazza

⁴⁰ Vö. Rihmer 2007. 1.

⁴¹ LitAuth 2001. A tanulmány megírásához felhasznált további irodalom: Hajdú Mihály: *Keresztneveink és becézőneveink újabb kori vizsgálata (1770–1970)* I–II. Kézirat – MTA Könyvtár, Budapest 1970.; Hajdú Mihály: *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772)*. I–III. Kézirat MTA Könyvtár, Budapest 1994.; Hajdú Mihály: *Névlélektan*. In Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson* (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.). Debrecen–Jyväskylä, 2002. 43–72.; Vörös Ferenc: *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2004.

a vulgáris nyelvek számának szaporítását, amikor lehetővé teszi a liturgikus könyvek nemzeti nyelven való megszólaltatását, hiszen magának a liturgikus nyelvnek az egységét félti. Az persze más kérdés, hogy nem definiálja, mert nem is definiálhatja, mit értünk nyelven és nyelvjáráson, hol húzódnak a nyelvek és nyelvjárások közötti határok. Erre a kérdésre azonban a szociolingvisztikának sincs kielégítő és egységes válasza.

Szabó Tamás József

Ember, keresztény, orvos

Dr. Batthyány-Strattmann László portréja

Mindenekelőtt ezen írás címével kapcsolatban célszerűnek tűnik néhány tisztázó megjegyzést tenni. Mikor a tanulmánynak címet kellett adni, a régi mondás jutott eszembe: „Először légy/legyek ember, és aztán...” – itt különféle minőségeket lehet említeni. Batthyány-Strattmann László esetében beszélhetünk az emberről, aki dicső ősök leszármazottja volt, rossz apai példát látott, rajongásig szerette édesanyját, akit korán elveszített, és ezt lelkiileg nagyon megsínylette. Jó adottságokkal rendelkezett, érdeklődő és tehetséges volt, ugyanakkor sokszor vásott kölyökként viselkedett. Egy futó kalandból házasságon kívüli gyermeke született, végül megtalálta élete párját, akivel harmonikus és gyermekáldásban gazdag házasságot élt, gyermekeinek mint férfi, mint férj, mint apa, egy szóval mint ember, példaképpül szolgált. Keresztény hitét, vallásosságát mélyen hívő édesanyjának köszönhette. Életkora előrehaladtával vallásossága nem csupán egy szép szülői példa követése volt, hanem személyes döntésen alapuló, következetes, mindent átszövő életformává vált. Mindent átszövő – ez azt jelenti, hogy kereszténysége áthatotta, megszentelte emberségét és orvosi hivatását egyaránt. Apja mezőgazdásznak szánta, és ő engedelmességéből el is végzett vagy fél évet, de nincs nyoma, hogy bármiből is vizsgázott volna.¹ Utána azon-

¹ Puskely Mária: *Boldog Batthyány-Strattmann László*. Budapest, 2003.² 25.

ban, haldokló atyja áldásával arra a pályára lépett, amire valóban hivatást érzett: az embereket akarta gyógyítani. Orvosi hivatását pedig keresztény módon gyakorolta. Ezért a címet alkotó felsorolás nem három külön egységet alkot Batthyány-Strattmann László életében, hanem szerves egységben van egymással.

Aki Batthyány-Strattmann László életéről akar írni, egyfelől könnyű, másfelől nehéz helyzetben van. Könnyű azért, mert első sorban a boldoggá avatási eljárásnak és Puskely Mária nővérnek köszönhetően, aki igyekezett valamennyi, Batthyány-Strattmann László életével kapcsolatos dokumentumot összegyűjteni, ezek gyakorlatilag mind ismertté váltak, és nyomtatásban is megjelentek. Ugyanakkor nehéz is, hiszen Isten Szolgájának tiszteletével és boldoggá avatásával összefüggésben számtalan kiadvány, cikk, könyv jelent meg, és jogosan merülhet fel a kérdés: lehet-e még valami újat írni a szegények orvosáról. A bevezetőben említettem, hogy a három minőség, ember – keresztény – orvos, nem választható el egymástól. Ezért az emberi és keresztényi tulajdonságokat csak az orvosi pálya választásáig mutatom be külön-külön, azután már a három területről együttesen beszélek.

A család hagyománya szerint a Batthyányiak egészen a honfoglalás korától számon tartják őseiket.² Ha ez pontosan nem is dokumentált tény, annyi bizonyos, hogy a Kővágóörsi, később Batthyány család sok évszázados múltra tekint vissza. Egy ilyen család sarjának lenni nem akármilyen kihívás: ok a büszkeségre, ugyanakkor túlzás nélkül állítható, hogy történelmi felelősség is. Batthyány László

A boldoggá avatási eljáráshoz készült dokumentált életrajzra a továbbiakban DÉ-ként hivatkozom.

² DÉ 153.

gyermek- és fiatalkorában inkább az első magatartás mutatkozott meg, később az utóbbi. P. Franz Treml jezsuita így emlékszik vissza egy esetre: „Egyszer kiment a tanulóteremből, s maga mögött becsapta az ajtót. A prefektus visszahívta és megparancsolta, hogy csukja be ismét, de mint gróf Batthyány. Laci kiment s még erősebben vágta be az ajtót”.³ E téren fordulópontot jelentett egy aránylag ismert kalocsai eset, amikor az őt fegyelmező P. Müllert „Saupreuss”-nak nevezte – ez abban az időben egy a németeket mélyen megvető kifejezés volt.⁴ László ezt a heveségét és fennhéjázását nagyon megbánta, ahogy arra Gálffy László jezsuita visszaemlékezik: „...láttam, hogy térdelve zokog a lourdes-i Boldogasszony képe előtt... Az esemény után sokkal komolyabb lett.”⁵ Baradlay János⁶ gyógyszerész, aki a bécsi egyetemről ismerte Lászlót, életrajzi könyvet írt róla. Ebben azt találjuk, hogy a bécsi bölcsészeti fakultáson az a vélemény alakult ki róla, hogy: „Er ist gar nicht stolz” – egyáltalán nem büszke.⁷

20 éves volt, mire az évisméltések miatt leérettségizett. Iskolai teljesítménye a bizonyítványok tanúsága szerint nagyon hullámzó volt, ugyanakkor szívesen foglalkozott azzal, amit szeretett, ami igazán érdekelt: sport, zene, csillagászat és gyermekes orvoslás. A tanulásban mutatkozó problémák feltehetően a rendezetlen családi

³ P. Franz Treml SJ: Dr. Ladislaus Fürst Batthyány-Strattmann – der Augenarzt. *Kalksburger Korrespondenz*, 1931. augusztus, 191. Idézi DÉ 19.

⁴ P. Jozef Müller (1863–1941) a kalocsai kollégium prefektusa. Vö. DÉ 24. „Saupreuss” szó szerint „disznó porosz”-t jelent.

⁵ Gálffy László SJ, Szombathelyi per, 122–123. Idézi DÉ 24.

⁶ Dr. Baradlay János (1873–1942) gyógyszerész, gyószerszertörténész.

⁷ Baradlay János: *Dr. Batthyány-Strattmann László herceg*. Budapest, 1931. 19–20. Idézi DÉ 26.

háttérre, főleg az apa hiányára vezethetők vissza, és arra, hogy 11 és fél évesen, tehát pont a legnehezebb kiskamasz-korban veszítette el édesanyját. Az érettségi utáni évek komoly életcél nélkül teltek: fél évig mezőgazdasági tanulmányokat végzett, majd letöltötte önkéntes katonaévét, és főhadnagyi rangban szerelt le. Ezt követően filozófiát és kémiát tanult, de még mindig nem tudta elhatározni magát, hogy milyen pályára lépjen. Tudjuk, hogy vonzotta az orvosi hivatás, amit viszont apja határozottan ellenzett. Bizonyára ennek a „le nem horgonyzott” állapotnak is betudható, hogy 1895 nyarán, 25 évesen könnyelmű kalandba keveredett Barbara Strauss-szal. A lány kisegíteni járt a köpcsényi kastélyba. E kapcsolat gyümölcse, egy kislány 1896. március 19-én született meg. László, a lovagiasság szabályai szerint felajánlotta, hogy feleségül veszi Barbarát. Az akkor már súlyosan beteg édesapa, Batthyány József számára azonban a lovagiasság csak annyit engedett meg, hogy a leányanya és gyermeke, Aloysia élete végéig a család anyagi gondoskodását élvezze. Arra sehol nem találni utalást, hogy a későbbiekben László és Barbara, illetve László és leánya valaha találkozott volna egymással.⁸

Minden jel arra mutat, hogy ez a kaland, hasonlóan a kalocsai ballépéséhez, ismét arra indította Lászlót, hogy magába szálljon, és komolyan számot vessen az életével. Végre megszületett az a döntés, amely további életének meghatározója lett. 1896-ban beiratkozott a Bécsi Egyetem orvostudományi karára, ahol előtanulmányainak köszönhetően rögtön a második évre vették fel. Mielőtt azonban orvosi pályájáról beszélnénk, fordítsuk figyelmünket kereszténységére, hitbeli fejlődésére, amely életének minden területét meghatározó életformává vált benne.

⁸ DÉ 27.

Batthyány Lászlót a kor szokásainak megfelelően születése után egy héttel megkeresztelték a dunakiliti templomban. A keresztény erényeket elsősorban édesanyja példáján szemlélhette. „Tőle tanulhatta nemcsak az odaadó, áldozatos szeretetet, hanem a mindent feljuttató megbocsátás erényét is.”⁹ Később szinte családi szállóigévé vált László és hitvese között a *Korinthusi levél*, utalva a szeretethimnuszra, és főleg arra a kijelentésére, hogy „a szeretet mindent elvisel”.¹⁰

Gyermek- és kamaszkorában vallásossága kortársaihoz hasonlóan hullámzó volt: egyszer nagy buzgóság lobogott benne, máskor pedig lanyhábban viszonyult a hithez és a valláshoz. Az első szentáldozására például lelkesen készült, és egész életében hálával gondolt vissza rá. P. Pámer jezsuita így jellemezte László gyermekkori vallásosságát: „Ha előljárói figyelmeztették, hogy Isten iránti szeretetből tegye meg kötelességét, mindig összeszedte magát, de a javulás élénk természete folytán, melyet több hozzá hasonló kis kópé befolyásolt, nem volt állandó. Az első szentáldozást előkészítő három hónapban teljesen megváltozott, példás növendék lett, és az maradt egész évben.”¹¹ Diákkorában lelki fejlődését egy lelkipásztor segítette, és tagja volt élete végéig több jámbor társulatnak (Jézus Szíve Főtársulat, Mária Kongregáció). A kalocsai eset kapcsán láthattuk imádságos életének és Mária-tiszteletének megnyilvánulását. Filozófiai tanulmányai viszont, főleg Kant, ahogy Puskely Mária írja, megzavarták gyermekkori hitét.¹²

⁹ DÉ 15.

¹⁰ Vö. Dr. Batthyány-Strattmann László *Naplója*, németből fordította Kardos Klára. Eisenstadt, 1982. (a továbbiakban: Tagebuch). Idézi DÉ 109.

¹¹ P. Pámer László SJ (1865–1951) Szombathelyi per, 115. ad 4. Idézi DÉ 19.

¹² DÉ 26.

Miután 1896-ban döntött az orvosi pálya mellett, 1897-ben találkozott Maria Teresia Coreth grófnővel, akit egy évvel később eljegyzett. A két fiatal még ugyanabban az évben, 1898. november 10-én, az ara 24. születésnapján a bécsi Votivkirchében örök szerelmet és hűséget esküdött egymásnak.¹³ A házasságkötés László hite szempontjából is megújulást jelentett. Az emberi háttér kihatott a hitére is: eldöntötte, milyen hivatást fog gyakorolni, megtalálta élete párját, aki mélyen vallásos lány volt. Készen állt az a természetes alap, amelyre a természetfeletti felépülhetett. A házasság szentségében együtt álltak az Isten elé, és ezt mindennapi életükben is igyekeztek a lehető legtökéletesebb módon megvalósítani a személyes és közös imádság, valamint a napi szentmisehallgatás segítségével. Hitük, Isten és egymás iránti szeretetük az idő múlásával egyre mélyült, gazdagodott.

Említést kell tenni még azokról az emberi adottságokról, amelyekkel Batthyány László rendelkezett. Annak ellenére, hogy lelkiileg nagyon nyomasztotta édesapja távolléte, és az, hogy látta, mennyire szenved emiatt az édesanyja, az iskolában átlagos képességű, érdeklődő fiúként ismerték meg és emlékeztek vissza rá. Az orvoslás iránti érdeklődése igen koraira tehető. Ő maga írja naplójában, hogy „mint gyermek sokat dolgoztam orvosi téren Kalksburgban”.¹⁴

Különleges zenei adottságaival is kitűnt társai közül, több hangszeren is tanult, és játszott zongorán, hegedűn és fuvolán. Baradlay János szerint László fiatal korában: „Egy ízben fogadásból egy egész

¹³ Maria Theresia Anna Karoline Josefine Coreth grófnő Karl Coreth gróf és Anna Pankratyeva lánya (1874–1951).

¹⁴ Tagebuch, a megjegyzés 1926. szeptember 3-án kelt. Idézi DÉ 19.

éjjelen át játszott víg darabokat, kotta nélkül, zongorán”.¹⁵ Kéz-ügyességét gyermekkorában azzal kamatoztatta, hogy rajzolt, festett és barkácsolt. Ennek az adottságának később, mint orvos is nagy hasznát látta. Kalocsán megszerette a csillagászatot, és később maga is készített egy házi csillagvizsgálót. Ugyanott a tornában is jól szerepelt, a VII. osztályban pedig a vívással is megbarátkozott, és kiváló eredménnyel űzte ezt a sportot. Folytatta a magaféle orvoskodást. A VII. osztály után házi gyógyszerért állított össze, és „gyógyította” testvéreit, az alkalmazottakat, miközben érdeklődéssel tanulmányozta a vonatkozó szakirodalmat.

Látjuk annak jeleit, miként érlelődött meg benne az orvosi hivatás. Gyermekkorában nagy hatással volt rá édesanyja szenvedése és a tehetetlenség érzése, hogy nem tud segíteni rajta. Húga, Erzsébet visszaemlékezéseiben erre a tényre vezeti vissza László orvosi hivatását. Véleménye szerint az orvos látogatásai alkalmával ébredhetett fel benne a vágy, hogy maga is orvos legyen.¹⁶ Ugyanő az édesanya halála kapcsán ezt írja: „Laci hosszan állt a koporsó mellett. »Ó, mint orvos bárcsak segíthettem volna neked, enyhíthettem volna fájdalmaidat!« Ezt később mesélte el a nővéreknek. Szent és világos meggyőződés alakult ki szívében, hogy orvos lesz, orvosnak kell lennie.”¹⁷ És ekkor még csak 11 és fél éves volt! P. Tremli kalsburgi jezsuita enyhe humorral írta róla: „Orvosi hajlamai is korán megnyilvánultak. Kiválóan értett különféle italok kotyvasztásához, amelyek következtében a »paciensek« ugyan nem gyógyultak

¹⁵ Baradlay i. m. 28. Idézi DÉ 25.

¹⁶ Aus der Erinnerungen der Gräfin Licy Pálffy, kézirat, a család tulajdonában, 9. (a továbbiakban: Erinnerungen) Idézi DÉ 20.

¹⁷ Erinnerungen 13. Idézi DÉ 20.

meg, viszont a betegszobába kerültek valami rettegett dolgozatírás idején”.¹⁸ P. Pámer László, aki Kalksburgban iskolatársa, Kalocsán pedig magiszter-prefektusa volt, László orvosi hajlamairól ekképpen nyilatkozott a boldoggá avatás szombathelyi eljárásában: „Már diák korában szívesen olvasott orvosi és gyógyszerészeti könyveket, s ez volt az oka, hogy gimnáziumi tanulmányait kissé elhanyagolta”.¹⁹ Ugyancsak a szombathelyi eljárásban szólalt meg egyik kalocsai iskolatársa, Tantos Ferenc kanonok.²⁰ Szerinte László sokszor mondta, hogy: „Orvos leszek, és a szegényeket ingyen fogom gyógyítani”.²¹ Mikor édesapja halálos beteg volt, László még orvostanhallgatóként próbált segíteni rajta. Ekkor megtört az apa ellenállása, és ezt mondta fiának: „Köszönöm, fiam, hogy orvos akarsz lenni, köszönöm”.²² Ezzel az utolsó, lelki akadály is elhárult az elől, hogy László megvalósíthassa sokszor emlegetett tervét: „Orvos leszek, és a szegényeket ingyen fogom gyógyítani.”

Ebben a kifejezett óhajban azonban sokkal több van, mint egyszerűen az, hogy László szeretett volna tudásával segíteni embertársain. Ő a szegényeket akarta gyógyítani, mégpedig ingyen. Ha talán kezdetben, mikor ezt hangoztatta, nem is tudatosult benne, hogy evangéliumi tervet tűzött ki maga elé, később ez az elhatározás keresztény keretbe illesztett életprogram lett. A szegények melletti döntés egy ember életében ugyanis Jézus Krisztus követését és szolgál-

¹⁸ P. Trembl SJ. i. m. 191. Idézi DÉ 19.

¹⁹ Szombathelyi per, 124. Idézi DÉ 22.

²⁰ Tantos Ferenc (1869–1951), személyéhez fűződik pl. a kalocsai rózsafűzér-készítő üzem létesítése 1904-ben. Vö. *Új ember*, LXI. évfolyam 33. szám, 2005. 09. 04.

²¹ Szombathelyi per, 140. Idézi DÉ 25.

²² Pálffy Erzsébet: *Batthyány-Strattmann László ferences herceg*. Budapest–Vác, 1931. 8–9. Idézi DÉ 28.

latát jelenti: Jézus értünk szegénnyé lett és a szegényeket szolgálta. Batthyány László is minden szegényben Jézust akarta látni és szolgálni. Az ingyenesség szintén evangéliumi eredetű követelmény. Jézus ezzel küldi el tanítványait: „A betegetek gyógyítsátok meg, a halottakat támasszátok fel, a leprásokat tisztítsátok meg, a gonosz lelkeket űzzétek ki! Ingyen kaptátok, ingyen is adjátok.”²³ Batthyány László hatalmas vagyonát az isteni Gondviselés ajándékának tekintette azért, hogy eszközül szolgáljon a régóta dédelgetett terv végrehajtásához.

Batthyány doktor szilárd családi és hitbeli háttér, alapos orvosi felkészültség, valamint a megfelelő javadalom birtokában kezdte meg gyógyító szolgálatát. A fiatal házaspár Köpcsényben (ma Kittsee, Ausztria), a családi birtokon telepedtek meg, és a doktor a kastély egyik szobájában kezdett rendelni. Eközben már épült a kórház, amelyet a korban létező legmodernebb felszerelésekkel és infrastruktúrával láttak el. Az első majdnem kilenc év fáradságot nem ismerő munkával telt, aminek következtében László kimerült, és 1906 telén hitvesével együtt hosszabb pihenésre utazott Nizzába. Erről a mozzanatról azért szükséges említést tenni, mert ez a három hónap újabb fordulatot jelentett László és hitvese életében. Nizzai tartózkodásuk alkalmával ismerkedett meg Szűz Mária kis zsolozsmájával, amelyet halála napjáig minden nap elimádkozott. A hazautazás előtt elvégzett életrendező gyónással mindketten új fejezetet nyitottak hitéletükben. Egyúttal Batthyány doktorban megszületett az a döntés, amelyre a környezete már korábban is bízta: elhatározta, hogy a szemsebészetre szakosodik. Erre képessé tette rendkívüli kezűgyessége, ugyanakkor viszont már jelentkeztek rajta a betegség

²³ Mt 10,8

tünete, amely miatt a nagy fizikai igénybevételt jelentő sebészi és más gyógyító munkát tanácsos volt mellőznie.

Az ezt követő időben László és hitvese igyekezett még példásabb keresztényként élni. Családi életüket a bőséges gyermekáldás, sok közös kirándulás, élmény és persze az elmaradhatatlan próbatételek jellemezték. Hitvestársi és szülői példamutatásukról a leg-hitelesebben talán gyermekeik tanúskodnak, akik sok szempontból példaképként tekintettek szüleikre, különösen is Lászlóra. A fiatalon elhunyt elsőszülött, Ödön, 1920-ban írt naplójában jegyezte fel a következő, a körmendi állomáson lejátszódott epizódot: „...hallottam, amint egy asszony egy másíknak ezt mondja: »Nézd, ez a mi jó hercegünk!« Mily szép ezt hallani! És ez a jó Herceg az én még jobb atyám!”²⁴ Az 1919-es kényszerű svájci tartózkodás idején az akkor 16 éves Lili így írt apjáról: „Igazán – nem azért mondom, mintha csak most vettem volna észre, hanem mert minél nagyobbak leszünk, annál inkább lehet látni és érteni, hogy milyen kiváló ember a mi édes jó papink, de nem csak kiváló, édes, jó és okos, hanem – ami a legszebb – hogy milyen szent. Ah, csak én is egy kicsit lehetnék olyan!”²⁵ Ödön valamivel később apjáról, anyjáról és az ő házasságukról szinte költői magaslatokba emelkedve beszél. Sok más tanúságtétel igazolja, hogy amit ír, az nem túlzás, nem gyermekes elfogultság, hanem az életben látott, megtapasztalt valóság, amelynek kisugárzása áthatotta a családot és mindazokat, akik bármilyen okból kapcsolatba kerültek velük.

Batthyány László orvosi pályafutása a maga korában szokatlan volt. A tehetős arisztokrata saját jövedelméből tartotta fenn gyógyító

²⁴ B. Ödön naplója. Idézi DÉ 69.

²⁵ B. Lili naplója. Idézi DÉ 62.

szolgálatát, és ha szükségesnek látta, betegeinek pénzügyi segílyt is juttatott. Ez kortársaiból, különösen kollégáiból hol ellenszenvet, hol elismerést váltott ki. 1907-ben az *Országos Orvos-Szövetség* című folyóiratban jelent meg egy gúnyt és gyűlöletet árasztó cikk, amely Batthyány gróf részéről úri passzióknak és a szomszéd vidéki körorvosokat megkárosító tevékenységnek nevezte a szegények orvosának működését. Őt természetesen nem hagyta hidegen az ilyen igazságtalanság, de keresztényi módon reagált rá naplójában: „Szándékomat összefoglalja reggeli imám vége: »Mai egész orvosi tevékenységemet lábad elé helyezem, Üdvözítöm, egyetlen kéréssel, ami életem vezérmotívuma: hogy e tevékenységem a te dicsőségedre sok mennyei gyümölcsöt hozzon hitvesem, gyermekeim és mindazok számára, akikre a legtávolabbról is hat orvosi működésem. Add meg betegeimnek a Te irántad való fenséges szeretettel együtt az örök életet és testi bajaik gyógyulását«”.²⁶

Nem sokáig vártak magukra azonban a társadalmi és szakmai elismerések. 1912 februárjában a király „a közegészségügy és a közjótékonyosság terén szerzett érdemei elismeréséül a Szent István-rend kiskeresztjét” adományozta neki. 1916-ban újabb magas kitüntetésben részesítette az uralkodó: „A katonai egészségügy körül a háborúban szerzett kiváló érdemei elismeréséül a Vörös Kereszt hadiékítményes első osztályú díszjelvényét” kapta meg Batthyány doktor. Ennek az elismerésnek a háttérében az áll, hogy a világháború idején a köpcsényi kórház hadikórházként működött.

Szakmai körökből nem csupán a kritika, hanem sokkal inkább az elismerés hangja szólalt meg. Míg 1907-ben – ahogy említettük – a magyar orvosok szakmai lapja gúnyos cikkben mart bele a sze-

²⁶ DÉ 44–45.

gények orvosába, addig a Milánóban megjelenő *L'Italia Sanitaria* című folyóirat 1906. október 20-i számában L. M. Bossi professzor²⁷ példaképpül állította az olvasók elé Batthyány doktor köpcsényi kórházát, az orvos, orvostársai és felesége gyógyító és szociális tevékenységét.²⁸ 1915-ben, ugyanabban az évben, amelyben megörökölte a hercegi címet, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótagjai közé választotta. Egy szombathelyi napilap valószínűleg 1917-ben megjelent számában Grósz Emil egyetemi tanár hosszas méltatását közölte.²⁹ 1917-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta. Mindezen elismerésekről Batthyány László mélyen hallgat személyes feljegyzéseiben. Életfelfogásából fakadó alázata nem engedte, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítson az emberi dicsőségnek. Egyedül a hercegi cím megöröklésével összefüggésben jegyezte meg: „Igazán nem tehetek róla, ezt a jó Isten küldte, hogy még több jót tehessek. Köszönjük meg neki.”³⁰

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy saját hercegi címerében megváltoztatta a korábbi „Fidelitate et Fortitudine” jelmondatot. A hűség mellett saját erősségének forrását a szeretetben találta meg: „Fidelitate et Charitate” – hangzott az új jelmondat. Ezt a szeretetet fejezte ki számára a családi címerben szereplő pelikán, amely saját vérével táplálja kicsinyeit. Köztudott, hogy a pelikán ősi keresztény jelkép is, az övéit saját testéből tápláló Üdvözítő és az Eukarisztia jelképe. Batthyány László Krisztus szeretetéből és a mindennapi áldozásból

²⁷ Luigi Maria Bossi (1859–1919) neves genovai nőgyógyász professzor.

²⁸ A lap fejlécének másolatát és a cikk fordítását lásd: Puskely Mária: *Dr. Batthyány Strattmann László élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal*. Budapest, 2003.² 109.

²⁹ Dr. Grósz Emil (1865–1941) szemész, egyetemi tanár.

³⁰ Idézi DÉ 51.

merített erőt annak a szeretetnek a gyakorlásához, amely nem szűnik meg soha.³¹

Az egyházi elismerések sem hiányoztak életéből. 1922-ben beválasztották a Nemzetközi Eukarisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságába, hogy a testületben Magyarországot képviselje. A szombathelyi perben Gálffy László jezsuita erről így nyilatkozott: „...a bizottságba pedig csak olyan embert választottak be, aki kitüntette magát az Eukarisztia tiszteletében”.³² 1923-ban, 25. házassági évfordulójuk alkalmából XI. Pius pápa Batthyány Lászlónak az Arany-sarkantyú Rendet adományozta.³³

A szegények orvosa azonban gyümölcsöző élete és majd másfél éves emberfeletti, de türelemmel viselt testi szenvedés után egyetlen elismerésre vágyott: arra, hogy földi pályafutását bevégezve Isten színelátásában örökké élhessen mindazokkal együtt, akiket itt a földi életben is szeretett és szolgált. Ennek beteljesülését nyilvánította ki a Katolikus Egyház, mikor 2003. március 23-án a boldogok sorába emelte őt, és ezzel engedélyezte Boldog Batthyány-Strattmann László nyilvános tiszteletét.

³¹ I Kor 13,8.

³² Gálffy László SJ, Szombathelyi per 118. Idézi DÉ 79.

³³ Pápai lovagrend, a hagyomány szerint I. Szilveszter pápa alapította. Valójában a XVI. században tűnt fel, mint vitézségért adományozott pápai kitüntetés. Rendi jele: fehér zománcú, arany máltai kereszt, alsó szárán két arany-sarkantyúval.

Vígh Kálmán

Görög katolikus egyházi küzdelmek az USA-ban, a püspökség létrejötte

Az első görög katolikus lelkészek az USA-ban

Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök az 1890-es évek elején felismerte, hogy az amerikai görög katolikus egyházi szervezet létrehozása során a vallási tényezők mellett politikai szempontokat is figyelembe kell venni. 1891-ben, amikor elfoglalta a XIV. Kelemen pápa által 1771-ben kanonizált, önállóvá váló egyházmegye püspöki székét, írta az alábbiakat: „A hívőknek lelkipásztor nélküli hagyása – eltekintve a vallási mozzanatoktól – annál is inkább veszélyesebb lenne, mert a pánszláv propaganda által mozgatott és segélyezett ortodox egyház mindent megtészt, hogy szlávjainkat, kik 3-4 év leforgása után nagyobbára hazatérnek, leginkább anyagi támogatás kilátásba helyezése által magához édesgesse.”¹

A közéletben is jelentős szerepet játszó munkácsi püspök – 1887-től országgyűlési képviselő, a közoktatásügyi bizottság elnöke – 1896 márciusában személyesen tárgyalt Bánffy György miniszterelnökkel. A megbeszélés eredménye egy 5 pontos megállapodás volt, amelynek 4. pontja értelmében közösen – a kormány és az érintett megyék

¹ Országos Levéltár miniszterelnökségi iratok (a továbbiakban: OL-K-26.) 1906.-XXI.-854.-I. rész

országgyűlési képviselői – elindítják a „rutén” akciót, amelynek eredményeként „Máramaros–Bereg–Ung és Zemplén vármegyék felvidéken lakó rutén népnek a megélhetés feltételei megadatnak, miáltal az amerikai tömeges kivándorlás megszűnnék”.²

Néhány nap múlva el is készült az idézett megyék országgyűlési képviselői által a kormányhoz benyújtott 5 pontos memorandum *Emlékirat az Északkeleti Kárpátok közt és Kárpátalján lakó rutén nép szellemi felvirágoztatása tárgyában* címmel.³

Az akcióval kapcsolatos feladatok a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartoztak.

A miniszter, Darányi Ignác bár kételkedett a tervezett intézkedések gyors sikerében, még az adott évben megbízást adott a szervezési munkálatok elindítására. A minisztérium által felügyelt ún. hegyvidéki kirendeltség élére Egán Edét nevezte ki.

Az Egán család Írországból települt Magyarországra a XIX. század első felében, Ede már itt, Csáktornyan született, 1869-ben Szombathelyen érettségizett. Már ismert mezőgazdasági szakember volt, amikor a megbízást kapta. A kirendeltség több irányban látott munkához, de a felvidéki elmaradottság okainak összetett feltárására nem került sor, a földbirtokviszonyok változatlanok maradtak, nem szűnt meg a kivándorlás. Egán 1901-ben bekövetkezett haláláig még csak-csak sikerült megtartani a parasztok érdeklődését, később a ki-

² Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 100.

³ Az emlékirat eredeti példánya megsemmisült, szövegét közli: Mayer i. m. 220–226. A másolat megtalálható: MOL-K-26.-XXXI.-1134.

rendeltség tevékenysége egyre jelentéktelenebbé vált, bár az első világháborúig folytathatta munkáját.⁴

Így az akció csak részeredményeket hozhatott, sikertelensége fel erősítette azon hangokat, amelyektől annyira tartott a munkácsi püspök. A szláv, pánszláv propaganda már egyre gyakrabban jelent meg a falvakban, újságok, röpiratok útján, leggyakrabban azzal vádolván a magyar kormányt, – éppen a rutén akció eredménytelenségére utalva –, hogy nem ad földet a ruszin parasztnak. Ezen kiadványok nagy része az USA-ból érkezett.

Így az, amit Firczák felvetett, közel 10 év után beigazolódni látszott, megoldása már túlment az egyházi kereteken. Széll Kálmán miniszterelnök 1902-ben hasonlóan látta a felvidéki, kárpátaljai kivándorlás veszélyeit, mint a püspök. A január 8-án keltezett, Ferenc Józsefnek írt összefoglalójában a magyarországi kivándorlók nemzetiségi összetételéről közölt elemzést.

A magyar miniszterelnök az egyre növekvő mértékű kivándorlás kapcsán nem az adózó és munkaképes egyének elvesztését emelte ki, hanem azt, hogy a „...kivándorlók nemzetiségi érzelmeiben olyan elváltozások észlelhetők, melyek a legnagyobb aggodalomra adhatnak okot”. Széll Kálmán itt egyértelműen a ruszinokra gondolt, jelentésében így összegezte a ruszin kivándorlás okozta problémákat: „Ez a sajnos igen alacsony szellemi színvonalon élő nép kint majdnem teljesen magára van hagyatva s igen alkalmas anyagot képez mindenféle agitációra. Az agitátorok nem is hiányoznak. A pánszláv izgatók ugyanis a magyar hatóságok éberségének következtében itt-hon nem igen boldogulnak. A ruszofil propaganda tehát az Egyesült

⁴ Vigh Kálmán: Borostyánkői Egán Ede, a hegyvidéki nép jótévedője (1851–1901). *Vasi Szemle*, L. évf. 1996. 86–95.

Államokban élő szlávjainkra vetette rá magát, kik között a rutének az orosz fajhoz ethnografice közel állván a legalkalmasabb talajt képeznek, főleg ezeket izgatják.”⁵

Nagyon ügyesen fogalmazott a miniszterelnök, lényegében a fenti sorokkal a magyar kormányt dicsérte az uralkodó előtt, hogy mennyire hatékonyan védekezik a magyarországi pánszláv törekvésekkel szemben. Ekkor már lassan egy éve folyt az első skizmatikus per, a Sáros megyei Beheró község négy lakója ellen. Miután az eperjesi görög katolikus püspöki hatóság által lefolytatott vizsgálat a vádlottakat felmentette, éppen a magyar kormány javaslatára az eperjesi királyi ügyészség új eljárást jelentett be 1901. december 5-én.

A skizma – a görög katolikus vallású ruszinok visszatérése a görög keleti hitre – kezdetben a görög katolikus egyház belügyének tűnt. A XX. század elején a magyar kormány a mozgalomban nem csupán a görög katolikus egyház elleni tiltakozást vélte felfedezni, hanem a magyar hatóságok, a magyar nemzetiségi politika bírálatát is, amelynek háttérében szerintük a pánszláv propaganda állt, amely jó cárt, földet, a magyar urak elkergetését ígerte az áttérni szándékozóknak, akik majdnem nagyobb részt a parasztok közül kerültek ki.

A magyar polgári törvényhozás az áttérést engedélyezte az 1868. LIII. és az 1895. XLIII. tc. által megszabott feltételek betartásával, az említett esetben ezen kitételek nem sérültek.⁶

Az eperjesi királyi ügyészség a BTK 172. és 173. paragrafusába

⁵ OL-K-26.-1902.-XXII.-305.

⁶ Az 1868. évi LIII. Törvénycikk „a törvényesen bevett vallásfelekezetek viszonzóságairól” – paragrafusai az áttérések törvényességét mondják ki, míg az 1895. évi XLIII. törvénycikk a „vallás szabad gyakorlásáról rendelkezik”: *Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. 506–508. *Magyar Törvénytár 1000–1895*. Budapest, 1897. 306–313.

ütköző nemzetiség és felekezet elleni gyűlöletre való izgatás vétsége, valamint az alkotmány elleni izgatás tárgyában terjesztett elő vádiratot. A per során a vádlottakat felmentették, az ítélet indoklása szerint a vádlottak cselekedetei csakis a beherói görög katolikus népnek görög keleti vallásra való áttérésére és nem pedig a felekezeti gyűlöletre való izgatásra irányultak.⁷

Visszatérve Széll Kálmán összefoglalójához, kérte az uralkodót, hogy közvetítsen a Vatikán felé az amerikai görög katolikus egyházi szervezet megteremtésében, miáltal csökkenteni lehet a szláv agitáció esélyeit.

Látható, hogy az áttérések során a magyar kormány erősen eltúlozta, felnagyította a politikai hátteret. Ezzel kívánta a Vatikán jóindulatát megnyerni, támogatását biztosítani az amerikai egyházi ügyek rendezésében, valamint javítani a polgári anyakönyvezés bevezetése után megromlott viszonyt Róma és a magyar kormány között. Az egyházi és a politikai vezetés közeledése hazai viszonylatban megtörtént, az állami hatóságok mindent elkövettek, hogy adminisztratív eszközökkel gátolják a skizma terjedését. Cserében Firczákék támogatást kértek, hogy a Vatikánban kedvező döntés szülessen az amerikai görög katolikus rendezés ügyében: érvényesüljön az amerikai ruszinok között is a magyar állameszme, létrehozandó egyházi szervezetük élére magyarországi származású pap kerüljön. „E cél mihamarabb való elérése szempontjából igen kívánatos, hogy minél több olyan adatot bocsássunk a Vatikán rendelkezésre, miből az tűnik ki, hogy az Amerikában űzött orosz-ortodox mozgalom a visszavándorlás révén a katolicizmust itthon is fenyegeti” – adta utasításba a miniszterelnökség 1902 elején a Belügyminisztériumnak.⁸

⁷ OL-K-26.-1902.-XXIII.-852.

⁸ OL-K-26. 1902.-XXIII.-852.

A fenti elvek alapján kérte be a miniszterelnökség 1902. március 24-én az Igazságügyi Minisztériumból a beherói ügy iratait, hátha talál köztük valami olyan tény, adatot, vallomást, amit fel tud használni a vatikáni tárgyalásai során. Ezt a feltevést támasztja alá a miniszterelnökség által ugyanezen a napon a Belügyminisztérium részére összeállított elemzés, amely az amerikai görög katolikus ügyek rendezése érdekében követendő utasításokat fogalmazta meg. Eszerint: „Igen kívánatos, hogy minél több olyan adatot bocsássunk a Vatikán rendelkezésére, miből az tűnik ki, hogy az Amerikában űzött orosz-ortodox mozgalom a visszavándorlás révén a katolicizmust itthon is fenyegeti.”. Ugyanez az érvelés ismétlődik meg az igazságügyi miniszterhez írt levélben is: „Ha be tudnánk bizonyítani, hogy az Amerikában űzött schizmatikus agitáció a visszavándorlás következtében a katolicizmust s különösen az uniót is kezdi fenyegetni, úgy valószínű hajlandó lenne (a Vatikán–VK) apostoli vicariatus létesítésére.”⁹

Mindkét minisztérium eleget is tett az utasításnak. A kassai királyi főügyész semmiségi panaszt nyújtott be az eperjesi törvényszék felmentő ítélete ellen,¹⁰ míg a Belügyminisztérium több házkutatási engedélyt adott ki az USA-ból, illegális úton érkező sajtótermékek lefoglalására.

Az egyik legismertebb, egyben legelterjedtebb „pánszláv sajtótermék” az oroszsal erősen kevert ruszin nyelven írt *Kde tređa iskati*

⁹ Uo.

¹⁰ A kassai királyi ítélőtábla az ügyet felülvizsgálta, de az első fokú ítéletet nem változtatta meg. Az indoklásban Paksy József királyi főügyész kiemelte, hogy a bűnvádi pernek az adatai „a ruszofil mozgalomnak nagyobb elterjedésére nem mutatnak”.

pravdu – Hol kell keresni az igazságot – 1894-ben jelent meg, szerzője Tóth Elek. Pontosabban Alexis Toth, volt görög katolikus lelkész – tevékenységére még visszatérünk – az első amerikai pap, aki áttért a pravoszláv hitre 1891-ben, és megkezdte a skizma szervezését (volt) hívei között. Rőpiratában, amely a visszavándorlók révén jutott el a ruszin falvakba, az áttérésre biztatott. Jól ismerte a ruszinok észjárását, tudott a nyelvükön beszélni. Hogy sorainak a nagy része valótlan, az olvasó észre sem vette. Egyébként a szerző neve nem volt kinyomtatva, az előszóban mindössze annyit hoztak az olvasó tudomására, hogy a szerző az ortodox vallás és az ortodox nemzetiség barátja. Tóth az egyházak szerepét fejtegetve kijelentette, hogy az igazi üdvözítő egyház a görög keleti: a római katolikus már eretnek, mert eltért az őskeresztény hagyományoktól. Szerinte a görög katolikus vallást Lengyelországban két „istentelen” lengyel püspök találta ki. Elítélte a pápákat, rájuk nincsen szükség, mert Krisztus országa nem evilágról való. A Magyarországon 1646-ban megkötött egyház unió egyébként erővel jött létre, mindössze 70 pap fogadta el az 1000 közül, a többit kínzással, börtönnel, üldözéssel kényszeríthették az elfogadására. Összességében az egész uniót a „piszkos jezsuiták gondolták ki”. „A nemzetiség és az orosz ortodoxia tette és teszi mindig dicsővé és nagygyá az oroszokat” és az orosz cár ura e világon minden oroszoknak – írta Tóth és ennek jegyében szólított fel az áttérésre.¹¹

A másik nagy hatású broszúra szerzője a Sáros megyei Makovicán született Szárics Mihály volt. Iskoláit Eperjesen végezte, majd görög katolikus papnövendék lett, de miután az egyházmegyei vezetéssel meghasonlott, kilépett a szemináriumából és Oroszországba

¹¹ *Kde treba iskati pravdu*. Bécs, 1894. 2–21.

távozott 1890-ben. Itt írta meg röpiratát 1892-ben *Testvéri üdvözet a kárpáti orosz testvéreknek és nővéreknek, akik a Kárpát hegyek környékén és Amerikában élnek – küldi Szárics Mihály az igazhitű orosz cár székhelyéről* címmel. Brosúrája 1893-ban nyomtatásban is megjelent, és az 1890-es évek végén amerikai közvetítéssel jutott el Magyarországra, főleg Sáros megyében terjesztették.

Szárics írásának az alapgondolata, hogy Kárpátalja Oroszországhoz tartozik és a ruszinok elválaszthatatlan részei a nagy orosz nemzetnek, bár a határok még elválasztanak, de hitük, irodalmuk, nyelvük megegyezik, a jövőjük pedig közös. Miután 1815-ben Lengyelország Oroszországhoz került, már csak a galíciai ukránok és a magyarországi ruszinok maradtak meg a „szellemi rabságban”. Magyarországon a papok, a tanítók segítségével mindent kiirtottak ebből a népből, a ruszinok így koldusbotra jutottak. A ruszin népet ellenségei arra kényszerítették, hogy az éhhaláltól való menekvést idegen tájakon keresse és találja meg.

A földbirtokosok, az unitus papok, az uzsorások és az osztrák és a magyar kormány közös bűne a ruszin nép tönkretétele: „...jelenleg mi, kárpátoroszk hasonlóunk az egyiptomiak fogságában és rabságában volt izraelitákhoz, sőt talán még rosszabb is a helyzetünk, mivel az egyiptomi fáraók nem vették el azok emberi jogait, nem fosztották meg őket a családi boldogság örömeitől”. Szárics szerint a ruszinok egyedüli menekvése a pravoszláv egyház, hiszen Isten továbbra is szereti őket, csupán csapásokat mér rájuk, mert eltértek az ősi hittől, amikor 1646-ban megkötötték az uniót a pápával. Hinniük kell Istenben, aki nem hagyta, hagyja el őket, főleg akkor nem, ha igaz, tiszta szívvel fordulnak hozzá.¹²

¹² Szárics Mihály: *Bratszkiy privet bratyam i szesztram – karpatorusszam*.

Maga Szárics Mihály a beherói per idején Sáros megyében, Komlóson tartózkodott, szüleit látogatta meg. A hatóságok felkeresték szülei lakásán, hogy meggyőződjenek arról, hogy folytat-e agitációt a lakosság körében. Szárics elismerte, hogy a megyében terjesztett iratnak valóban ő a szerzője – egyébként alá is írta –, de ezt a füzetet ő az USA-ba küldte, amit igazolni is tudott. Ennek ellenére a zborói csendőrörs járőre őrizetbe vette, és két napig Komlóson a községi bíró házában megfigyelés alatt tartották, de miután nem tudták igazolni, hogy „személyesen izgatta a helyi népet” szabadon engedték.¹³

Szárics, ha személyesen nem is agitált – pontosabban: bizonyítani nem sikerült – brosúrája utolsó bekezdésében az alábbi üdvözetet, felhívást küldte, fogalmazta meg. „Ti, mindnyájan kedves testvérek és nővérek, kik igazhitű orosz nevet viseltek, jegyezzétek meg magatoknak, hogy a nagy orosz nemzethez tartoztok, mely az egész föld hatodrésze felett uralkodik, hogy az orosz nemzet a világ leghatalmasabb birodalmát képezi, melynek feje a mindenható cár, kinek szavától a népek sorsa függ, és ki előtt remeg az egész világ.”¹⁴

Az eperjesi királyi törvényszék elrendelte mindkét röpirat felkutatását, elkobzását a *Szvit – Világosság* – című folyóirat példányaival együtt. A lap az 1895-ben, New Yorkban alapított *Pravoszláv kölcsönös segélyező társulat* hivatalos közleménye. A társulatnak az is tagja lehetett, aki haza kívánt térni az Államokból, feltéve, ha 5 dollárt kitevő betétje volt. A tagok esetenként 250-300 dollárnyi segély-

---

zšivusim v predelah Karpatszkih gor i v Amerike – iz sztalicü pravoszlavnava russzkava carja. Szentpétervár, 1893. 41–44.

¹³ OL-K-26.-1902.-XXIII.-852.

¹⁴ Szárics i. m. 87.

ben is részesülhettek. 1901-ben a társulatnak 1804 magyarországi és galíciai származású tagja volt.

A pennsylvaniai Old-Fordgeban megjelenő lap szerkesztője Hruska Gergely, korábbi lemergi görög katolikus pap volt. A *Szvit* cikkei az unió ellen irányultak, amely szerintük megakadályozta a ruszin népet az Oroszországgal való egyesülésben. A lap közölte például azt a felhívást is, mely adakozásra kérte az olvasókat, hogy Beherón megépülhessen egy ortodox templom az áttérni szándékozók meggyőzése érdekében.

A házkutatásuk során a lap 1897–1901 közötti évfolyamainak több példányát is megtalálták, többek között azt a számot is, amelyben szerepelt a *Támadj fel nép*¹⁵ című vers, amelynek utolsó sorai egy nyílt felszólítást fogalmaztak meg:

„Oldjátok le a bilincseiteket: támadj fel Galícia, támadj fel Eperjes!
Amerre a Kárpátok magaslatáról nézel orosz föld van.

Oroszország népe szabad, de mi a lengyelek, németek és zsidók rabszolgái vagyunk.”¹⁶

Az idézett „olvasmányok” tartalmát ismerve nem okoz meglepetést, ha például a beherói – de nyugodtan hivatkozhatnánk a szacsali, izai, nagylucskai, máramarosi áttérésekre is – per iratait lapozgatva azt olvashatjuk a tanúk vallomásiban, hogy az egyik vádlott nyíltan kijelentette: „Csak addig lesz ez így, míg Ferenc József király él, mert annak halála után az orosz Felső-Magyarországot a gönci hídig

¹⁵ A szerző nem ismert, de megjelent a vers címéhez hasonló nevet viselő, Bécsben megjelenő *Proszviscsenye – Feltámadás –* című lapban. A *Proszviscsenye*, ha nem is követte kifejezetten a russzofil propagandát, mégis hatott az áttérni szándékozókra, mivel a magyarok elleni harcra buzdított.

¹⁶ OL-K-26.-1902.-XXIII.-852. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. III. kötet. Budapest, 1967. 166.

visszafoglalja, mert ezt a területet az orosz egy osztrák hercegnek csak ajándékba adta, s ezért is tanácsos a görög nem egyesült vallásra visszatérni.”¹⁷

Az USA-ban tevékenykedő görög katolikus papok 1898-ban úgy döntöttek, hogy ők maguk is kezdeményezik az egyházi ügyek rendezését. Tóth Elek áttérése világossá tette számukra, hogy már nem egyszerűen arról van szó, hogy a kivándorolt görög katolikus hívek egyházi gondoskodás, felügyelet nélkül maradnak, hanem arról is, hogy a reménytelen helyzetet látva, a görög keleti egyház felé fordulnak, áttérnek, skizmatizálnak. Tóth Elek példája arra utalt, hogy az amerikai görög katolikus papság egy része és őket követve híveik sem hittek a Magyarországról kiinduló kezdeményezésben.

A papok híveikkel együtt 1898-ban, egy memorandumban foglalták össze a rendezéssel kapcsolatos elképzeléseiket. A Rómába és a magyar kormányhoz egyaránt eljuttatott beadvány felsorolta sérelmeiket, ellenben új elemként szerepelt az a megjegyzés, amely szerint egyre nehezebben tudják felvenni a harcot az áttérési szándékkal, és a skizma elleni harcban az amerikai római katolikus püspökök nem nyújtanak segítséget.¹⁸

A memorandum szövege megjelent a magyar sajtóban is, s ettől kezdve sorra jelentek meg cikkek országos és helyi lapokban egyaránt, amelyek egyöntetűen azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a fenyegető pánszláv veszély miatt az amerikai görög katolikus ügyeket rendezni kell. A magyar kormány és a magyarországi görög katolikus püspökök közös fellépését várták el. Firczák Gyula munkácsi

¹⁷ OL-K-26-1902.-XXIII.-852.

¹⁸ OL-K-26.-1906.-XXI.-854.-I.

püspök és Széll Kálmán miniszterelnök véleményét már megismerhettük.

A munkácsi görög katolikus egyházmegyéből 1816-ban kivált,¹⁹ önállóvá lett eperjesi egyházmegye 4. püspöke, 1883-tól Vályi János lett. Vályi ellen a fővárosi sajtóban támadás indult, oroszosító törekvésekkel vádolták tevékenységét. A vád alapja, hogy az eperjesi egyházmegyéhez tartozó Mezőlaborcon a görög katolikus lelkészek az orosz nyelvű istentisztelet mellett döntöttek, és elhatározták, hogy az esperesi gyűlések jegyzőkönyveit is oroszul vezetik ezután.²⁰ Vályi egyébként sokat tett egyházmegyéje érdekében. Az eperjesi egyházmegye papjai és kántorai Ungváron tanultak, Vályi szemináriumot és kántortanító-képzőt működtetett Eperjesen. Az általa létrehozott szeminárium tanára, Hodobay Andor levelet írt az eperjesi püspök elleni támadásban élen járó *Budapesti Napló* szerkesztőségébe, és megvédte Vályi hazafiságát, kiemelve, hogy már 18 éve áll egyházmegyéje élén, és magyarságához semmi kétség sem férhet.²¹

Vályi nem felejtette el Hodobay kiállítását. 1902-ben, amikor az USA-ba küldendő görög katolikus vizitátor személyéről kellett dönteni, nagy szerepe volt az eperjesi püspöknek, hogy a több jelölt közül a választás éppen Hodobayra esett.

Vályi, hogy védekezzen a váddal szemben, először az *Eperjesi Lapok* 1901. július 14-iki számában utasította el a személye elleni tá-

¹⁹ Szintén a munkácsi egyházmegye területéből szervezték meg a harmadik magyarországi görög katolikus egyházmegyét, a hajdúdorogit, X. Pius 1912. június 8-án kiadott *Christi fideles graeci* bullája alapján.

²⁰ Perényi József: *Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev (1848–1914)*. Budapest, 1967. 144.

²¹ *Budapesti Napló*, 1901. július 2, 5, 6.

madást,²² majd augusztus 1-jén pásztorlevelet adott ki az egyházmegegyében észlelhető pánszláv mozgalom ellen. A magyar és ruszin nyelven írt pásztorlevél hazaárulónak nyilvánított minden olyan hívőt, aki „pánszláv és hitellenes” iratot olvas, terjeszt, és aki politikai célzattal akar templomot építeni. A pásztorlevél többször ismétlődő szavai: király, haza, hazaszeretet. „A király és a haza ellen kötelességmulasztónak” nevez mindenkit, aki pánszláv jellegű iratokat olvas. Hazaszeretet kell és „tisztelni az uralkodót”. Ezen gondolatok összegezése a pásztorlevél befejezése is: „Szeressétek, mint jó keresztények lángolóan édes hazánkat, munkálkodjatok mindenkor annak jólétében és felvirágzásán. Féljétek az Istent, tiszteljétek a királyt és szeressétek a hazát mindennekfelett”.²³

A pásztorlevél állásfoglalása a pánszláv agitáció megfékezését illetően teljesen megegyezik Firczák Gyula, munkácsi püspök nézetével: a skizma mögött valójában a pánszláv agitáció áll.

Sem a skizmával, sem pedig a pánszláv törekvésekkel szemben a püspökök fellépése nem volt elég, kellett a politikai segítség. Nem elsősorban az áttérésekkel szembeni erőteljesebb hatósági fellépést várták el, hanem az amerikai görög katolikus egyházi ügyek rendezésének az előmozdítását.

A görög katolikus hívek az 1870-es évektől érkeztek egyre nagyobb számban az USA-ba, kezdetben főleg Galíciából, majd a század utolsó évtizedében Magyarország északkeleti részéből. A főleg ruszin származású kivándorlók nem a végleges letelepedés szándékával érkeztek, néhány évi amerikai tartózkodás során annyi pénzt kívántak össze-

²² Ováció dr. Vályi Jánosnak. *Eperjesi Lapok*, 1901. július 11.

²³ Pásztorlevél pánszláv mozgalom ellen. *Eperjesi Lapok*, 1901. szeptember 8. Egy püspöki körlevél. *Eperjesi Lapok*, 1901. szeptember 15.

gyűjteni, melyből kifizethetik otthoni adósságaikat, földet vehetnek. Az amerikai életformát nem tudták, de nem is akarták átvenni, számukra a mindennapi kapcsolattartást, védelmet, biztonságot a vallási összetartozás, az egyházi gondoskodás jelentette. Az amerikai görög katolikus egyház életében 1884-ig, az első görög katolikus pap kérézéséig tartott a szervezetlen időszak, az első görög katolikus templom 1885-ös felszentelése jelentette a szervezett időszak kezdetét.²⁴

Az első görög katolikus lelkész, Volyánszky János 1884-ben érkezett az USA-ba a galíciai görög katolikus érsek, Szembratovics Szilveszter – az amerikai görög katolikus hívek őt kérték fel, hogy küldjön nekik lelkészt –, a Vatikán által is jóváhagyott megbízásával. Volyánszky a pennsylvaniai Shenandoah-ban telepedett le.²⁵

Volyánszky bizonyítványaival, papírjaival a *Congregatio de Propaganda Fide*, a hit terjesztésével foglalkozó vatikáni testületől felkereste a philadelphiai római katolikus érseket, ahol a későbbi clevelandi püspök, J. Horstmann fogadta. Horstmann kijelentette, hogy Volyánszkyt nős volta miatt nem tekinti katolikus egyházi személynek, és nem engedte az érsek elé, sőt egyenesen megtiltotta, hogy a hitélettel foglalkozzon. Ezt az elutasító választ, indoklást ki is hirdették az amerikai római katolikus templomokban.²⁶

Ennek ellenére Volyánszky Shenandoah-ban megkezdte a görög katolikus hitközség szervezését, és a hitközség birtokait ellentétben az amerikai szokásokkal nem az egyházmegye latin püspökére, ha-

²⁴ M. Nasztaszivszkij: *Ukrainszka imigracija v Szpolucsnjih Derzsavah*, New York, 1934. 45.

²⁵ A. M. Slepakov: *Ukrainszka trudova imigracija v SZSA i v Kanadi. (Kinec XIX.-pocsatok XX. szt.)* Kiev, 1960. 81.

²⁶ Az amerikai görög katolikus egyház rövid története. In *Az amerikai Magyar Népszava jubileumi díszalbuma*. H. n. [USA], 1909. 137.

nem saját magára íratta, mivel hívei megbíztak benne az egyházi elismerés hiánya ellenére is. 1895. november 20-án Shenandoah-ban felszentelte az első görög katolikus templomot, és Volyánszky rövid idő alatt megszervezte a freelandi (1886), a hazletoni (1887), a kingstoni (1887) görög katolikus egyházközösségeket is.²⁷

Mindeközben a philadelphiai római katolikus érsek mindent elkövetett, hogy működését akadályozza. Nem engedték be sem őt, sem híveit az egyházmegye római katolikus templomaiba, sőt az érsek nyilvános imára hívott: „...hogyan az Isten ne engedje ennek a szektának az elterjedését Amerikában”.²⁸ Rómán keresztül kérte Szembrotovicsot, hogy ezt a nőspapot azonnal rendelje haza, de ekkor még nem teljesítették a kérést, sőt hamarosan két újabb lelkész érkezett Galíciából, Zenon Liakovics, illetve Constantine Andrukovics.²⁹

Az első magyarországi görög katolikus lelkész, Dzubay Sándor USA-ba érkezését illetően eltérés van a források adatai között. Mi az 1889-es évet fogadtuk el, gróf Sztáray Gábor Ung megyei főispánnak a miniszterelnökséghez 1907. szeptember 9-én írt, Dzubay amerikai tevékenységét értékelő felterjesztése alapján.³⁰

Dzubayt hamarosan több magyarországi görög katolikus lelkész is követte: Balogh Sándor, Csurgovics János, Domjanvich Tódor, Dzubay Hillrion, Gulovics Cyrill, Hrabár János, Szteczovics Miklós, Szatala Jenő, Szereghy Nándor, Volkay Ödön, Zloczky Oreszt.³¹

²⁷ Paul Robert Magocsi: *Our people Carpatho-Rusyns and their descendants in North America*. Ontario, 1984. 22.

²⁸ Az Amerikai Magyar Népszava i. m. 139.

²⁹ Magocsi i. m. 23.

³⁰ OL-K-26-1908.-XXIII (13-1037).

³¹ Lehoczky Tivadar: *A bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története. A XIX. század végéig*. Munkács, 1904. 66.

Az ő egyházi működésük éppen úgy akadályokba ütközött, ahogy azt Volyánszky esetében láttuk. A Vatikán amerikai sürgetésre 1890 októberében az eperjesi és a munkácsi püspököket utasította, hogy egyházmegyéikből csakis nőtlen papokat küldhetnek az USA-ba. Majd 1891 januárjában a nőtlen vagy özvegy papok visszahívására szólította fel őket. Miután a két egyházmegyében csak néhány nőtlen pap tevékenykedett, Firczák Gyula egyenesen Magyarország hercegprímásához, Vaszary Koloshoz fordult, támogatást kérve a nős papok elleni amerikai propaganda megállításában. A munkácsi püspök úgy érvelt, hogy ez a megkülönböztetés ellenkezik az 1646. évi Ungvári Unióval. Firczák szerint a megoldást az egész Amerikai Egyesült Államok területére kiterjedő joghatósággal rendelkező görög katolikus apostoli vikáriátus felállítása jelentené. A kormány támogatta a munkácsi püspök elképzelését, ellenben a hercegprímás nem kívánt szembehelyezkedni a Vatikánnal, amely egyértelműen az amerikai római katolikusok oldalán állt ebben a vitában, ezért megválaszolatlanul hagyta Firczák Gyula levelét. Így a magyar kormány és a hazai görög katolikus püspökök első kísérlete az amerikai ügyek rendezésére megakadt.³²

Eközben az USA-ban tartózkodó görög katolikus lelkészek 1890. október 29-én a pennsylvaniai Wilkes Barre-ban papi gyűlést tartottak. A résztvevő 8 lelkész – köztük Dzubay Sándor, Tóth Elek és az egyedüli galíciai Hruska Gergely, a *Szvit* későbbi szerkesztője által összeállított, Vatikánba felterjesztett feliratukat megküldték az eperjesi és a munkácsi görög katolikus püspököknek, valamint a leMBERGI metropolitának is. Önálló görög katolikus püspökség szervezését, valamint a görög katolikus egyház jogainak az elismerését, érvé-

³² OL-K-26.-1906.-854.-I. rész

nyesítését kérelmezték az USA-ban is. A papi gyűlés felhívására Rómából nem érkezett kedvező válasz, annyit sikerült csak elérni, hogy Volyánszkyt a lemergi érsek hazarendelte, viszont a görög katolikus papok továbbra is az amerikai római katolikus püspökök fennhatósága alatt maradtak.³³

Volyánszky távozása az USA-ban tevékenykedő görög katolikus papok körében egyre jobban észlelhető galíciai-magyar ellentétében az utóbbiak győzelmét jelentette, mostantól a magyarországi származású görög katolikus lelkészek nemcsak számszerűségben – 1894-ben 20 Magyarországról, 4 Galíciából származó pap működött³⁴ –, hanem befolyás tekintetében is átvették a vezető szerepet. A görög katolikus papok egyszerre többirányú harc folytatására kényszerültek a római katolikusokkal egyházi tevékenységük elismeréséért: a skizma ellen, valamint a belső ellentéteik megoldásáért. Ezen nehézségek leküzdéséhez az amerikai görög katolikus papság önmagában gyenge volt, segítségre volt szüksége. Ez a segítség a magyar kormánytól jött.

A kormány számára elsősorban az amerikai skizmatikus áttértek jelentettek gondot, mivel az áttértek kezdetben csak levelezések útján, később, hazaérkezésük után személyesen is a magyarországi skizma-mozgalom propagálóivá, ezzel együtt az orosz, pánszláv eszme görög katolikusok közötti terjesztőivé válhattak. A kormány azt kívánta elérni, hogy a megszervezendő amerikai görög katolikus egyház vezetése a magyarországi papok kezébe kerüljön, kiknek te-

³³ Vasyi Marcus: *A Century of Ukrainian Religious Experience in the United States*. In Magocsi, P. R. (ed.): *The Ukrainian Experience in the United States*. Cambridge, Massachusetts, 1987. 108–109.

³⁴ Magocsi 1984. 23.

vékenységét a hazai püspökökön keresztül irányítani, befolyásolni tudná. Mindezt azonban nehezítette, hogy Magyarország és a Vatikán között a Wekerle-kormány idején elfogadott, polgári anyakönyvezésre vonatkozó törvények, és a vita során kibontakozó egyházpolitikai harcok miatt, nem volt harmonikus az együttműködés. Ennek ellenére a magyar kormány és a görög katolikus püspökök közös terve, az elutasítás után is többször került szóba tárgyalási témaként a Vatikánban.

Tóth Elek fellépése a Vatikánt véleménye átértékelésére készítette. Tóth 1890-ig az eperjesi görög katolikus egyházmegyei hivatalban dolgozott, majd 1890-ben, felesége halála után az USA-ba ment lelkészkedni. Röviddel kiérkezése után, november 10-én levelet írt Vályi Jánosnak. Kétségbeejtőnek, reménytelennek nevezte az amerikai görög katolikus papok helyzetét. Szerinte az amerikai római katolikus püspökök nem képviselték az érdekeiket, nem védtek meg őket, sőt, az ír többségű püspökök nyílt támadást indítottak a görög katolikus papok ellen, főleg azok nős voltát állították a támadások célpontjába.³⁵

Tóth Elek korábban teológiai tanárként az eperjesi gimnáziumban is tanított, azonban szakmai felkészültsége, elhivatottsága ellenére sem ismerték el, sőt az amerikai püspökök elérték visszahívását. Tóth nem kívánt hazatérni, inkább felkereste San Franciscóban Wladimir, alaszka-i görög keleti püspököt, és miután a püspök vizsgálta látogatását, 1891. április 6-án áttért az ortodox hitre, és kapcsolatba került oroszországi pánszláv körökkel is. 1892 novemberében megszerezte a wilkes-barre-i görög katolikus templomot, és megkezdte az áttérések szervezését. 1895-ig 7 hitközség áttérését si-

³⁵ Mayer i. m. 178.

került elérnie.³⁶ Az első amerikai áttérés után már nem pusztán arról volt szó, hogy a kivándorolt görög katolikusok egyházi gondozás, szervezet nélkül maradnak, hanem arról is, hogy reménytelen helyzetüket látva a görög keleti egyház felé fordulnak, áttérnek.

1898-ban – fentebb már említettük – az amerikai görög katolikusok egy memorandumban, a magyar kormánytól és a Vatikántól közösen várták e rendezést. Az összeállítás – már 33 görög katolikus lelkésztől tett említést – főbb pontjai:

1. A Vatikán eddig figyelmen kívül hagyta, a három alkalommal is beadott petíciójukat, amelyben apostoli vikáriátus felállítását kérelmezték.
2. A római katolikus püspökök lenézik, szertatásaik végzésében akadályozzák őket. Nős papokat csak úgy fogadnak, ha megígérik, hogy feleségeiket nem hozzák magukkal, amennyiben már kint tartózkodnának a legrövidebb időn belül haza kell küldeniük őket.
3. A Vatikán utasítást adott, hogy csak nőtlen papokat lehet kiküldeni, így a görög katolikus híveknek nem lehetnek saját lelkészeik, ezáltal könnyebben kerülhetnek a latin papok joghatósága alá.
4. Templomaikat nem kívánják átadni a római katolikusoknak, mert ezzel ténylegesen a befolyásuk alá kerülnének.
5. A skizma ellen a latin püspökök nem kívánnak fellépni.³⁷

Látható, hogy a kinti lelkészek kérése megegyezik a magyar kormány véleményével, apostoli vikáriátus felállítását kell elérni Rómában. A memorandum 5. pontja új hivatkozás, a skizma elleni fellépés hangoztatásával kívánták a kedvező vatikáni döntést elérni. Ezt az érvelést is elfogadta a kormány, ahogy a korábbiakban már láttuk

³⁶ P. Kohanyik: *Nacsalo isztorii Amerikanszkoj Ruszi*. Trumbull, 1970. 488–490.

³⁷ OL-K-26.-1906.-XXI.-854 -I. rész.

mesterségesen felnagyította a magyarországi áttérések politikai hátterét. A skizma-perekben megtorló, elrettenő ítéleteket vártak, a bíróságok azonban általában felmentették a vádlottakat, vagy enyhe ítéleteket hoztak. A beherói áttérések kapcsán indított per hatására azonban felgyorsult az amerikai görög katolikus egyházi ügyek rendezése. A kormány nagyon jól tudta, hogy a különböző nyomtatványok, röplapok terjesztését nem tudja megakadályozni, mert minden sajtóterméket képtelenség lefoglalni. „Ezt a bajt itthon nem lehet gyógyítani, de gyógyítani kellene Amerikában” – összegezte véleményét a miniszterelnökség Beheró után. Ebben, diplomáciai téren a kormány a Vatikán segítségére szorult, nélküle nem lehetett megoldás. Most viszont egy új, döntő érv is született, amire hivatkozni lehetett: a magyarországi skizma. Gyors, határozott megoldásával olyan szolgálatot tehetnek Rómának a katolikus hit védelme terén, melyért cserébe felvethető az amerikai görög katolikus ügyek rendezése: minél szélesebb jogkörrel rendelkező, magyarországi származású egyház személy kerüljön az USA-ban élő görög katolikusok élére.³⁸

A külügyi és az egyházi szervek által is szorgalmazott tárgyalásoknak végül meglett az eredménye, Róma hajlott a rendezésre. A létesítendő egyházi szervezettel kapcsolatban a magyar kormány vikáriátus vagy missziós püspökség felállítását szerette volna elérni.

A vikárius – apostoli helynök – közvetlenül a *Propaganda Fide*nek van alárendelve, bármikor visszahívható, áthelyezhető. Felszentelt püspöki joghatósága nincsen intézményesen meghatározva, így az igen különböző is lehet. A missziós püspök személyében nem elmozdítható. A magyar kormány álláspontjában pedig éppen ez, az

³⁸ OL-K-26-1910-XXIII. /B-636.

elmozdíthatóság volt a fő szempont. Fontosnak tartotta, hogy a ki-nevezendő személy egyházilag is elmozdítható legyen – gondolván, hogy ténykedésével esetleg nem lesznek megelégedve –, ami misz-sziós püspök esetében csak kánoni per útján valósítható meg, míg a vi-kárius minden különösebb indok és formáság nélkül visszahívható.

A *Propaganda Fide* a magyar elképzelést tudomásul vette, de nem fogadta el, csak egy görög katolikus vizitátor USA-ba történő kine-vezését engedélyezte. A vizitátor közvetlenül a washingtoni apostoli delegátus fennhatósága alá tartozott, így az amerikai görög katoli-kus hívek továbbra is a római katolikus püspökök joghatósága alatt álltak. A vizitátor – aki megbízásából felmenthető, visszahívható – nem lévén püspök, korántsem léphetett fel akkora tekintéllyel, amek-korát a skizmatikus áttérésekkel szemben a magyar kormány el-képzelt.

Róma a megfelelő személy kiválasztását a magyar kormányra bízta, mindössze annyi megszorítással, hogy a vizitátor művelt, fedd-hetetlen erkölcsű, nőtlen és angolul is tudó személy legyen.³⁹

A kormány Firczák Gyula és Vályi János püspököket kérte, hogy tegyenek javaslatot a vizitátor személyére. Az eperjesi püspöknek csak egy jelöltje volt, Hodobay Andor. A választása érthető, mint azt már korábban említettük, Hodobay kiállt Vályi mellett, amikor a püspököt a fővárosi lapok oroszosító törekvések támogatásával vádolták. A munkácsi püspök jelöltjei: Domjanovich Tódor, Gebe Péter, Hadzsega Bazil, Suba György és Koczakov Emil voltak. A miniszterelnökség Hodobayt támogatta, őt találta a legmegbízha-tóbbnak hazafias szempontból. Hodobaynak a magyar kormánytól kapott feladatai két csoportba oszthatóak: 1. kiutazása után azon-

³⁹ OL-K-26.- 854. -I. rész. Valamint, Kemény i. m. 221.

nal teljesítendő kötelességek, 2. állandó megbízások. Az állandó kötelességeken belül 11 pontban határozták meg, hogy mit várnak tőle.

A vizitátor kötelességei között szerepelt a kivándorlók körében a magyar haza iránti szeretet, ragaszkodás, hűség ápolása, a körükben észlelhető pánszláv jelegű propaganda figyelemmel kísérése, tájékozódás az amerikai ruszin iskolák helyzetéről, jelentést tenni mindenről, amit a magyar érdek szempontjából fontosnak tart. Évi járandóságát – 20 000 korona – a magyar kormány állta. Hodobay miután a megbízást elfogadta, 1902. április 8-án útnak indult, hogy elfoglalja új állomáshelyét.⁴⁰

Hodobay Andor

– az amerikai görög katolikus ügyek vizitátora

Hodobay amerikai tevékenységét az állandó harc jellemezte. A már hosszabb ideje a tengerentúlon működő görög katolikus lelkészek kezdettől fogva ellenségesek voltak vele, a magyar kormány embe-
rének tartották, valamint sérelmezték, hogy a vizitátor kinevezésekor az amerikai lelkészek véleményét nem kérték ki. Hodobay első fellépései során nem is nagyon titkolta szorosabb kapcsolatát a magyar kormánnyal. Mindez kedvezett a már skizmatizált papoknak, amit Tóth Elek – az áttérés után Alexis Toth – ki is használt. „Most már a pánszlávok joggal mondhatják a ruténeknek, hogy lám nem a hiteteket félti és akarja védelmezni Hodobay, hanem nemzetisége-

⁴⁰ Uo.

teket, nyelveket akarja elnyomni, magyarokat akar belőletek csinálni.” – írta 1902 októberében.⁴¹

A magyar kormány a Hodobay elleni támadásokat hosszabb távú terveiben kívánta felhasználni, hogy elérje a vizitatori megbízatás vikáriátussá, talán később püspökséggé szervezését. Az önálló amerikai görög katolikus püspökség alapításának az igényét nyíltan 1902/1903 fordulóján még korainak tartották felvetni, ellenben a miniszterelnökség többször is hangsúlyozta, hogy az amerikai görög katolikus egyház ügye magyar ügy, ennél fogva az ottani hívők felett idegen főpap joghatóságot nem kaphat, nem gyakorolhat. Amennyiben az amerikai görög katolikus egyház ügyei megnyugtatóan rendeződnek, megszűnne az USA-ból érkező pánszláv agitáció, és nem lennének skizmatikus ügyek, perek Magyarországon – így összegezte a magyar kormány Hodobay egyéves tevékenységének tapasztalatait.⁴²

A vizitátor amerikai megérkezése után készített jelentése szerint a tengerentúli görög katolikus lelkészek száma elérte a 60 főt: 13 galíciai, 39 magyarországi származású, hozzájuk jött még 2 a scantoni egyházmegyében felszentelt pap és 6 szír-arab szerzetes. Hodobay adatai szerint 1902-ig 4624 magyarországi és 3958 galíciai származású hívő tért át az ortodox vallásra.⁴³

Hodobay 1902. május 20-ra Brooklynba összehívta az amerikai görög katolikus lelkészek első hivatalos értekezletét, ahol úgy mutatkozott be, mint aki egy év után már püspök lesz. Magabiztos fellépésével nem tudta elnyerni a kinevezését egyébként is bizalmatlanul

⁴¹ Kende Géza: *A magyarok Amerikában (Az amerikai magyarság története)*. Cleveland, 1927. 395.

⁴² OL-K-26. -1904.-XX.-1350.

⁴³ OI-K-26.-1903.-XVI.-71.

fogadó papok támogatását, jóindulatát. Ellenkezőleg, szinte a gyűlés másnapjától kezdve leveleket kezdtek írni a hazai görög katolikus püspököknek, a magyar kormánynak, Hodobay visszahívását kérve. Azzal vádolták, hogy eltávolodott az egyszerű hívőktől, csak saját és rokonai érdekeit tartja szem előtt, személyén keresztül az USA-ban élő görög katolikusok hajlanak arra, hogy a magyar kormány ellen-ségei legyenek.⁴⁴

Ezek a levelek nagy szerepet játszottak abban, hogy a magyar kormány fokozatosan elvesztette a bizalmát Hodobayt illetően. 1904 júliusában Tisza István miniszterelnök kereste meg Firczák Gyulát, hogy a Vatikán megfelelő informálása céljából a diplomáciai és az egyházi személyek közös fellépése szükséges. A miniszterelnök elismerte, hogy az utóbbi időben a vatikáni kapcsolatokat alig ápol-ták, és ennek az lett a következménye, hogy Róma Magyarországra vonatkozó értesüléseit más forrásokból szerezte be, így nem biztos, hogy mindig reális képet alkothatott a magyar viszonyokról. Tudta, hogy a munkácsi püspök már régóta készült Rómába, most egyene-sen felkérte az utazásra, biztatván, hogy mutasson rá, a világi ha-talom milyen nagymértékben segítette az egyházat a skizma elleni harcban, ha kellett rendőri intézkedéssel, ha kellett büntetőeljárás megindításával. Majd a konkrét kérés a következő volt: „Jelenthet-néd azonban, hogy mindezen eszközök a bajnak csak acut voltát vették el, hogy a nagy területen lappangó baj orvoslása végett mély-reható eszközökre van szükség”. Ezek a mélyreható eszközök Tisza szerint apostoli vikáriátus felállítása, közös fellépés a skizma ellen, minek következtében rendeződhet a viszony a Vatikánnal.⁴⁵

⁴⁴ Marcus i. m. 115–117.

⁴⁵ OI-K-26-1904.-XV.-216.

Firczak vatikáni látogatása eredményesnek mondható. Személyesen találkozott a pápával, tájékoztatta a magyarországi áttérések felől. Előadta, hogy az egyházi vezetés mindent megtett a mozgalom megfékezésére, és ebben a törekvésében komoly segítséget kapott a magyar kormánytól. A munkácsi püspök külön kiemelte Tisza István miniszterelnök és Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter szerepét. Firczak szerint X. Pius figyelmét leginkább az nyerte el, hogy a református vallású miniszterelnök milyen segítőkésznek mutatkozott a skizma elleni harcban. A pápa ígéretet tett, hogy foglalkozik a vikáriátus alapításának gondolatával.⁴⁶

Miután Hodobayról kedvezőtlen hírek érkeztek, nem tűnt valószínűnek, hogy ő lehetne a vikárius, bár utasították, hogy a *Propagandához* írt jelentéseiben fejtse ki joghatóságának elégtelen voltát és a vikáriátus létesítésének szükségességét.

A megfelelő személy kiválasztása nem kevés fejtörést okozott, mivel fennállott az a veszély, hogy akik nem lesznek megelégedve a vikárius, vagy a püspök személyével, azok skizmatizálnak, vagy legalábbis nem fogadják el az új vallási vezetőt. Ugyanaz a helyzet állna elő, ami a vizitátor kinevezése után. Hodobayval közben annyira megromlott az amerikai görög katolikus papok viszonya, hogy napirendre került a hazahívása.

Ellenfelei a *Szojedinenije* – Szövetség köréből kerültek ki. Az 1890-es években, az USA-ban szétszórta élő ruszinok között az első, kezdetleges kapcsolatot a különböző egyetek jelentették, amelyek elsősorban vallási alapon szerveződtek, és a legtöbb esetben biztosító, betegsegélyező jelleget viseltek. 1892. február 14-én Braddockban alakult meg az ezen egyeteket összefogó szövetség: a *Görög Kato-*

⁴⁶ OI-K-26.-1906.-XXI.-854.

likus Egyletek Szövetsége – Szojedinenije Grekokatolicseszki Bratsztv. Az alapítók között a világi személyek mellett a munkácsi egyházmegyéből származó lelkészek – Dzuday Sándor, Chanath Nicephor, Jaczkovich István, Laurisin Kornél, Sereghy Nándor és Steczovics Miklós nevei is megtalálhatóak, míg a galíciai papokat mindössze Obuskevics atya képviselte.⁴⁷

A Szövetséghez tartozó mintegy 250 biztosító és segélyegylet tagjainak 66%-a volt szlovák, 33%-a ruszin, 1%-a galíciai.⁴⁸ A szövetségben az alapítást követő évektől a görög katolikus – főleg a munkácsi egyházmegyéből kikerülő – lelkészek játszották a vezető szerepet. 1892 márciusában indult a Szövetség hivatalos lapja az *Amerikanszkij Ruszkij Vesztnyik* – az Amerikai Orosz Közlöny. A szlovák és ruszin nyelven írt lap szerkesztői, irányítói szintén lelkészek voltak, igyekeztek népükben a nemzeti szellemet ébren tartani, ezért is lehetett számukra az egyik fő ellenség Hodobay.⁴⁹

Holossnyai Elek a *Vesztnyik* 1904. augusztus 26-iki számában az amerikai görög katolikus lelkészek egységes fellépésére hívott fel. Hodobay tevékenysége szerinte nem a rendezés irányába mutat, ő a magyarosítást jelenti, ráadásul túlságosan is magabiztos, „...meghitt papok vagy (ügy) mondok ágensek megjelennek, járnak ide-oda, beszélnek szebb jövőről, Hodobay atyának magas kitüntetéséről, püspökké való nem távoli kinevezéséről – beszélnek, hogy már van püspöki süvege, püspöki jelvényei és így tovább”⁵⁰.

⁴⁷ Kohanyik i. m. 493–498.; OL-K-26.-1908.-XXIII./c.

⁴⁸ Kohanyik i. m. 501.

⁴⁹ Magocsi 1984. 32.

⁵⁰ Hodobayt 1904 nyarán pápai prelátussá és apostoli főjegyzővé nevezték ki. Ezen kinevezés alapján joga volt püspöki ornátus viselésére, amikor egyházmegyéjében különböző ünnepeken istentiszteletet tartott.

A cikk szerzője az *Első Nagy Amerikai Görög Katolikus Kongresszus* összehívását javasolta, amelynek tagja lenne minden görög katolikus pap, a *Szojedinenije* főhivatalnokai és minden egyházmegyéből egy-egy világi küldött. A *Kongresszus* három jelöltet választana és a pápai delegátus útján Róma elé terjesztené személyüket, és közülük választaná ki a *Propaganda* az amerikai görög katolikus püspököt vagy vikáriust.⁵¹

1914 októberében Laurisin Kornél, Holossnyai Elek, Szatala Jenő, Szabó János és Balogh Mihály mint a *Szojedinenije* hivatalos küldöttei Baltimore-ba, az amerikai bíbornok primáshoz, onnét Washingtonba az apostoli delegátushoz utaztak, hogy elfogadtassák a fentebb vázolt elképzelésüket. A szóvivő Laurisin volt. Tolmácsolta a görög katolikus híveket és lelkészeiket ért legfőbb sérelmet, hogy nem biztosítják számukra az Ungvári Unió adta jogokat. Önálló görög katolikus egyházmegye és független püspök lehetne csak a megoldás, de a püspök nem lehet Hodobay, mert „ő, mint lelkész, és mint ember nem bizonyult alkalmasnak, sem pedig méltónak arra, hogy felettünk e helyet elfoglalja”.

Október 5-én fogadta őket kihallgatáson Gibbons bíbornok is, és a mindössze félórás megbeszélés után csak arra tett ígéretet, hogy a hó végén tartandó bíborosi ülésen előterjeszti Laurisinek kérését. Október 6-án már Washingtonban, Falconio apostoli delegátusnál volt a küldöttség, aki nem adott azonnali választ, arra hivatkozván, hogy Róma megkérdezése nélkül nem kíván döntenı ebben az ügyben.⁵²

Természetesen voltak olyan lelkészek, akik a vizitátor pártján álltak. Ők főleg az eperjesi egyházmegyéből érkeztek a tengerentúlra.

⁵¹ OI-K-26.-1906.-XXI.-854.-I.

⁵² Uo.

Nevükben Hanulya József válaszolt Holossnyai felhívására. Szerinte a Baltimore-ban, illetve Washingtonban előterjesztett beadványt nem szabad az egész amerikai görög katolikus lelkészi kar véleményeként tekinteni, ez csak a Hodobay-ellenes papok magánakciója. Most inkább az a fő feladat, hogy a vizitátort mindenben segítsék, mert ha kezdettől fogva engedelmeskedtek volna neki „akkor a jelenlegi nehéz helyzet nem alakult volna ki. Ameddig nincs döntés Rómában a vikáriátus, vagy a püspökség ügyében, addig inkább tisztelni kell a vizitátort és nem kongresszusokat ellene szervezni, de főleg ne zsarolják a Vatikánt.”⁵³ Hanulya a fenti megjegyzéssel arra utalt, hogy Holossnyaiék azt is felvetették, hogy amennyiben nem kapnak engedélyt a kongresszusra, akkor ők ennek ellenére választanak püspököt, és maguk erősítik meg joghatóságában. A kibontakozó harcban a Laurisin vezette oldal fokozatosan lépéselőnybe került, főleg azután, hogy 1904 végétől egyre szorosabb kapcsolatba került a *Szojedinenijen* belüli világi irányzattal, amelynek vezetője a *Vesztnyik* szerkesztője, Zsatkovics Pál volt. A világi és a lelkészi oldal együttműködésében közös alapot jelentett Hodobay elítélése és az önálló püspökség követelése. A két irányzat egymástól függetlenül is működött. Zsatkovicsék a magyar kormány bírálataiban általános politikai jellegű kifogásokat is találtak, Laurisinek ellenben megmaradtak Hodobay támadásánál, valamint a püspök kinevezésének a sürgetésénél.⁵⁴

A két irányzat közös fellépésének az eredménye az a memorandum, amelyet a *Szojedinenije* a magyar kormányhoz intézett, 1905. augusztus 5-iki keltezéssel, kérve Hodobay visszahívását. Azzal vá-

⁵³ OI-K-26-1906.-XXI.-II.

⁵⁴ OI-K-26.-1908.-XXIII./c.

dolták – a bírálatot más forrásokból már ismerhetjük –, hogy csak a saját, illetve a rokonai érdekeit tarja szem előtt. Nem értik a magyar kormányt, hogy miért ragaszkodik személyéhez, de miután a kinti hívők tudják, hogy ki nevezte ki a vizitátort, személyén keresztül a magyar kormány ellenségévé is válhatnak, így könnyen megnyerhetőek a skizmának.⁵⁵

A memorandumot Kaminszky Ákos a *Szojedinenije* lelki igazgatója személyesen hozta Budapestre. Kaminszky Hodobay-ellenességének személyes indítéka is volt. Mint kingstoni görög katolikus lelkészt 1904-ben Hodobay pénzügyi visszaéléssel vádolta meg, igaz az ügyet a vizitátor csak Kaminszky utazásakor tárta a szélesebb nyilvánosság elé.⁵⁶

Tisza István kormánya nem kívánt foglalkozni a beadvánnyal, tekintettel arra, hogy az konkrét vádak nem tartalmazott Hodobayval szemben, de megértette, hogy a vizitátor személyével hosszabb távon nem számolhatnak.

Kaminszky magyarországi látogatása során felkereste Firczák Gyulát, de az eperjesi püspököt már nem. Tudta, hogy tervükhöz Vályit nem tudják megnyerni, ismervén a püspök Hodobayhoz való ragaszkodását, amióta az megvédte őt a *Budapesti Napló*hoz írt levelében az oroszosító törekvések vádjával szemben.

Vályi egyébként már 1904 júliusában jelezte, hogy Róma az apostoli vikáriátus létesítéséhez kánonilag nem járulhat hozzá, mivel a vikáriátus intézménye az USA egyházi szervezetébe nem illeszthető be. Az amerikai görög katolikus hívek, mintegy 20-22 püspök megyéjében és joghatósága alatt élnek. Így a vikárius egyszerre 20-22

⁵⁵ OL-K-26-1906.-XXI.-854.-I.; Kemény i. m. 248–250.

⁵⁶ Marcus i. m. 131.

latin püspöknek lenne a vikáriusa, tőlük kellene elnyernie a hívek feletti kormányzati hatalmat. Az eperjesi püspök szerint csak egy megoldás kínálkozik, a római katolikus püspököktől teljesen független, görög szertartású püspökség szervezése. Az új püspök az amerikai latin érseknek vagy közvetlenül Rómának lenne alárendelve.⁵⁷

Közben az amerikai görög katolikus lelkészek, önálló szervezkedésbe kezdtek. 1905. május 16-án bizottságot hoztak létre, amelynek feladata az Amerikai Görög Katolikus Kongresszus előkészítése volt. A bizottság tagjait mint korelnök Dzubay Sándor hívta meg, a munkácsi egyházmegyéből Laurisin Kornél, Szteczovics Miklós, Medveczky György, Holossnyai Elek, az eperjesiből Kubek Emil, Keselyák Péter, Korotnoki János, Hanulya József lelkészeket. Rajtuk kívül 3 galíciai származású pappal és a *Szojedinenije* 12 világi tagjával lett teljes a bizottság, amelynek elnöke Dzubay Sándor, jegyzője Hanulya József lett. Az előkészítő bizottság 1905. október 18–19-én Clevelandben tartott ülésén Korotnoki Jánost kérték fel egy memorandum összeállítására, amelyet a kongresszuson a küldötteknek kellett elfogadniuk. A kongresszust december 19-ére hirdették meg Brooklynba, ahová minden görög katolikus lelkészt és hitközségenként 2 főt hívtak meg.⁵⁸ Hodobay miután értesült a kongresszus előkészületeiről, tájékoztatta közvetlen felettesét, a washingtoni apostoli delegátust, aki a vizitátor javaslatára betiltotta a tervezett kongresszust. A magyar kormány a betiltást követően rosszallását fejezte ki – levélben közölte is Dzubayval – az amerikai lelkészek önálló szervezkedését illetően. A kormányt a kongresszuson elfogadásra javasolt memorandum – Korotnoki János összeállítása – azon

⁵⁷ Ol-K-26.-XXI.-854.-II.

⁵⁸ Uo.

pontja nyugtalanította, amely szerint minden Magyarországról érkező görög katolikus papot alávétnének a létesítendő görög katolikus egyházmegyei kormányzó tanács előzetes véleményezésének, így az amerikai papi mozgalmakat nehéz lenne Magyarországról ellenőrzés alatt tartani.

A miniszterelnökséget aggasztotta Gotti bíboros kijelentése is, amely szerint az USA-ban önhatalmúlag eljáró lelkészek magatartásukkal eljátszhatják a Vatikán jóindulatát az egyházi szervezet továbbfejlesztése terén. Addig nem lehet eredményt elérni, míg egy megfelelő joghatósággal rendelkező személyt nem neveznek ki – foglalta össze a magyar kormány a véleményét a Külügyminisztériumnak. Minden erővel rá kell mutatni, hogy Róma halogató álláspontjával „a zavarosban halászni akarók” – Laurisinékat értve ez alatt – kerülhetnek előtérbe, az ő akaratuk érvényesülhet.⁵⁹ A miniszterelnökség egy másik – szintén a Külügyminisztériumhoz írt – átiratában még élesebben fogalmazott: „Nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy a Szentszék azért nem támogatja a magyar kormányok által kezdeményezett és felkarolt akciót azzal az eréllyel, melyet az ügy fontossága megérdemelt volna, mert abban a hitben élt, hogy a kormányokat politikai és nem katolikus célok egyházzal congruens érdekek vezérlik”.⁶⁰ Ezért a magyar kormány elküldte a nagylucskai áttérések kapcsán tett kormányzati intézkedések összefoglalóját Rómába, Hodobay és az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi szerveinek jelentéseivel együtt, amelyek az orosz egyház amerikai erősödéséről szóltak.⁶¹ Annak érdekében, hogy a kedvező vatikáni döntés ne érje

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ OI-K-26.-1907.-XXII./A-818.

⁶¹ A külügyi jelentések és Hodobay beszámolója is Tychon New York-i ortodox

váratlanul a magyar feleket, 1905 őszén a magyar kormány és a két görög katolikus püspök egyeztetett a kinevezendő püspök személyét illetően. Három jelöltet neveztek meg: Dr. Hadzsega Bazil munkácsi teológia professzort, Dr. Suba György teológia professzort és Korotnoki János allegheny-i lelkészt.⁶²

Az optimizmus túl korainak bizonyult, a rendezés ügye elhúzódtott, sőt a magyar kormány diplomáciai csatornákon keresztül tudomást szerzett arról, hogy a Vatikán Szeptycky lemergi görög katolikus érsek véleményét is kikérte. Ez veszélyeztette azon tervet, hogy a püspöki székbe a magyarok jelöltje kerüljön.

A kezdeményezést újra a kinti lelkészek vették a kezükbe. 1906 folyamán két gyűlést is tartottak egyet New Yorkban, egyet pedig Pittsburgben. Mindkét helyen tiltakoztak az ellen, hogy a püspök kinevezését az amerikai lelkészi kar megkérdése nélkül akarják véghezvinni.

Laurisin Kornél, illetve Dzubay Sándor személyében megnevezték saját jelöltjeiket is. Mindezek ellenére az apostoli delegátus 1906. szeptember 8-án írt jelentésében tájékoztatta Rómát, hogy alkalmas jelöltet a püspöki székbe az amerikai lelkészek között nem ismer.⁶³

1906 novemberében Firczák és Vályi Rómában jártak, néhány napos vatikáni tartózkodásuk során fogadta őket a pápa is, de érdemi tárgyalásokra nem került sor. Ez a tény nem adott okot a bizakodásra, pedig a két püspök tervét támogatta Vaszary Kolos hercegprímás is. Igaz, csak annyiban, hogy a püspöki székbe magyarországi

---

érsek adataira hivatkoztak, amely szerint csak 1905 folyamán kb. 1 000 görög katolikus tért át.

⁶² OL-K-26.-1906.-XXI.-854.-II.

⁶³ OL-K-26.-1906.-854.-III.

származású személy kerüljön, ellenben Vaszary jelöltje Hadzsega Bazil volt.

A Vatikán hallgatása nem sok jót ígért, szép lassan be kellett látni, hogy Róma döntésénél sem a hercegprímás, sem a hazai püspökök, sem pedig az amerikai görög katolikus lelkészek véleményét nem veszik figyelembe. Szécsén Antal vatikáni osztrák–magyar nagykövet 1907 februárjában bizalmas vatikáni körökből úgy értesült, hogy napokon belül meglesz a döntés, a püspök személyére Bécsből érkezik majd javaslat. Ez a javaslat 1907. március 1-jén jött meg. Bécs Ortinszky István leMBERGI bazilita szerzetest ajánlotta, akinek a személyét a Vatikán el is fogadta. Március 8-án a *Congregatio de Propaganda Fide* nevében Gotti bíboros hivatalosan is értesítette Hodobayt Ortinszky kinevezéséről: „Az Apostoli Szék megengedhetőnek ítélte az Amerikában tartózkodó rutén hívek számára egy ugyanazon szertartású címzetes püspök kinevezését: e méltóságra pedig kegyeskedett Főt. Ortynsky Sótér István Atyát a Nagy Sz. Bazilus rend tagját Gácsországból előléptetni. Ezen intézkedés következtében a Rutének Látogatója hivatalának, amely ideiglenesen Rád volt bízva, véget vetünk.”⁶⁴

A vatikáni döntést március 25-én kapta kézhez Hodobay. A vizitátort nem lepte meg, hogy nem rá esett a választás, de keserű szavakkal panaszolta a magyar kormánynak: „Végtelenül fáj, hogy én, aki itt Amerikában négy éven át a legnagyobb odaadással és buzgalommal szolgáltam a katolicizmust és a hazai érdekeket, és ki továbbá ezen állást sosem kereste és csak önfeláldozásként elfogadta, most egy idegen embertől értesülök, hogy Amerikának ki a püspöke”.⁶⁵

⁶⁴ OL-K-26.-1907.-XXIII./A-818.

⁶⁵ Hodobay Csucska Gyula johnstowni görög katolikus lelkész magánlevelére céloz, amelyben értesítette őt a püspök személyéről. Ol-K-26.-1906.-XXI.-854.-III.

Róma döntését a magyar kormány meglepetéssel fogadta, tiltakozásában ismét szerepet kapott a skizmával való zsarolás: folyamatosan küldte ki a papokat az USA-ba, és itthon is fellépett a skizma ellen. Ortinszky kinevezésének visszavonását nem kívánták kezdeményezni, ellenben felvetették a két amerikai görög katolikus püspökség felállításának tervét, arra hivatkozván, hogy a sok kinti hívőt nem lehet egy központból irányítani. A magyarországi hívek a magyar, a galíciaiak a galíciai püspök fennhatósága alá kerültek volna. Az április 25-én megtartott minisztertanácsi ülésen elfogadták a második püspökség felállításáról és annak magyar pappal történő betöltéséről szóló előterjesztést.⁶⁶

A kinevezett püspökkel szembeni várható magatartás határozta meg Hodobay további sorsát. A kormány már 1907 májusától fel akarta menteni, mert ebben az esetben a második félévre szóló járandóságát visszatarthatta volna. Hazahívását illetően két elképzelés alakult ki:

1. Amennyiben a kinti görög katolikus papokban lesz annyi erő, hogy a püspökkel szembeszálljanak, működését akadályozzák, akkor Hodobaynak minél rövidebb időn belül haza kell térnie.
2. Ha a lelkészekben nem lesz hajlandóság az Ortinszkyval szembeni ellenállásra, akkor maradnia kell.

Miután a Laurisin–Holossnyai irányzat éles sajtóharcot indított a püspök ellen a „magyarországi rutén népünk mentése és a galíciai ukraínek radikális püspök veszedelme ellen” jelszóval, Hodobay visszahívására 1907 nyarán sor került.⁶⁷ Bár Hodobay amerikai ténykedésével

⁶⁶ Országos Levéltár minisztertanácsi iratok (továbbiakban K-27.) 1907. április 25.

⁶⁷ OI-K-26.-1907.-XXIII./A-818.

a magyar kormány elégedetlen volt, javasolta kitüntetését, mert ha nem kapná meg „ebből az a következtetés volna vonható, hogy a magyar kormány Hodobay felmentésében a maga vereségét látná”.

A magyar kormány és a Külügyminisztérium között több levélváltás is történt az ügyben. A külügyi vezetés a Ferenc József-rend tisztii keresztjét, a miniszterelnökség a Ferenc József-rend középkeresztjét javasolta. A hazai görög katolikus püspökök közül csak volt elöljáróját, az eperjesit kérdezték meg. Vályi János arra a kérdésre, hogy ő mit javasol, 1907. május 12-én azt válaszolta, hogy miután ő maga csak a Lipót-rend középkeresztjével van kitüntetve, „...kellemetlenül érintene, ha egy kanonokkal hasonló értékű kitüntetésben kellene osztoznom”.⁶⁸

A minisztertanács május 27-én megtartott ülésén a miniszterelnökség előterjesztette indokait a magasabb kitüntetésre: Hodobay egyházi tisztsége, korábbi pápai kitüntetése, az általa teljesített szolgálat alapján a Ferenc József-rend középkeresztjének az odaítélését javasolta. Az ülésen elfogadott javaslatot az uralkodó személye körüli minisztériumhoz terjesztették fel, azzal az indoklással, hogy Hodobay a nehéz kinti állapotok között is eltántoríthatatlanul ragaszkodott a magyar nemzeti eszme álláspontjához és neki köszönhető, hogy a kivándorlottak egy része „jó kezekben van”.⁶⁹

A rendezés márpedig még váratott magára. Az amerikai görög katolikus lelkészek többsége ugyanis felháborodással fogadta Ortinszky kinevezését, arra hivatkozván, hogy az amerikai hívek 2/3-a magyarországi származású, így értelemszerűen a püspöknek is innen kellett volna érkeznie, akárcsak a vizitátornak. Véleményüket

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ OI-K-27.- május 27.

Laurisin Kornél fogalmazta meg, aki a galíciai eredetű püspök kinevezését osztrák hatásnak vélte. Meggyőződése szerint Ausztriának nagyobb befolyása volt a Vatikánban, mint a magyar kormánynak. Az amerikai lelkészek szerint a püspök személyének megválasztásában az osztrák ráhatás mellett szerepet játszhatott az is, hogy a lengyel klérus nagy befolyással rendelkezett Rómában, valamint az amerikai római katolikus egyház érdekei is: nekik olyan püspök kellett, aki fokozatosan bevezeti a latin szokásokat a görög katolikus hívek között. Szerintük erre a feladatra Ortinszky alkalmasnak tűnt, bizonyítékul X. Piustól kapott *Ea semper* című bullájára hivatkoztak.⁷⁰

Ortinszky kinevezésével az amerikai görög katolikus ügyek rendezésében jelentős fordulat következett be. 1907-ig a magyar kormányok a hazai görög katolikus püspökökkel együtt közösen gondoskodtak arról, hogy a kivándorlottak körében ne bontakozhasson ki államellenes nemzetiségi törekvés. Mostantól azonban kérdéses volt, hogy a kinevezett püspök mennyiben kívánja a hazai püspökök és rajtuk keresztül a magyar kormány véleményét figyelembe venni.

Ortinszky kérésére után a kormány változtatott a püspökséggel kapcsolatos korábbi álláspontján: feladta a második görög katolikus püspökség alapítására vonatkozó tervét. Arra számított, hogy az amerikai görög katolikus lelkészek úgysem fogadják el Ortinszkyt, így a püspök kénytelen lesz a magyar kormány segítségét kérni, akit talán még meg is lehetne nyerni vagy elérni Rómánál a felmentését.

⁷⁰ OL-K-26-1907.-XXIII./A-818.

Ortinszky István

– az első amerikai görög katolikus püspök

Ortinszky földműves család gyermekeként született 1866. január 29-én a galíciai Ortyntsi faluban. Gimnáziumi tanulmányai után belépett a Szent Bazil-rendbe, ahol a Sóter nevet kapta. Krakkóban majd Grazban filozófiai és teológiai tanulmányokat folytatott, az utóbbi egyetemen teológiából doktorált. 1891. július 19-én Lembergben, a Szent György-katedrálisban szentelték pappá. Az elkövetkező években főleg tanítással foglalkozott, kiváló tanár, prédikátor volt. Püspökké ugyancsak a Szent György-katedrálisban szentelték fel 1907. május 12-én.⁷¹

1907. augusztus 27-én érkezett az USA-ba, New Jersey-be, titkárával Petrivsky atyával, ahol papi delegáció fogadta, köztük Laurisin Kornállal. Másnap már New Yorkban tartott istentiszteletet, 29-én már Philadelphiában, jövődő székhelyén választotta ki rezidenciájának helyét, 30-án tisztelgő, bemutatkozó látogatásra érkezett Washingtonba a vatikáni apostoli követhoz. Szeptember 1-jén South Forkban szentelt fel templomot. November 1-ig ezen a pennsylvaniai településen lakott, míg el nem készültek Philadelphiában rezidenciájának felújítási munkálataival.⁷²

A lendületes bemutatkozás ellenére a kinti papok döntő többsége ellenségesen fogadta Ortinszkyt. A bizalmatlanságra X. Pius pápának az amerikai görög katolikus püspökségre vonatkozó levele – az *Ea semper* – adott okot. Az 1907. július 19-én keltezett pápai bulla

⁷¹ Bohdan P. Procko: Soter Ortynsky: First ruthenian Bishop in the States, 1907–1916. *The Catholic Historical Review*. New York, 1973. 516.

⁷² Marcus i. m. 141.

– az USA-ban az apostoli delegátus szeptember 16-án tette közzé – három részből állt: a püspökről, a papokról és a hívőkről rendelkező fejezetekből.

A püspök az apostoli Szentszék közvetlen joghatósága alá tartozott és a washingtoni apostoli delegátus felügyelete alatt állott, így teljes joghatósággal nem rendelkezett. Közte és a római katolikus püspökök között esetleg felmerülő vitás kérdésekben az apostoli delegátus rendelkezett döntési joggal. A görög katolikus lelkészekről szóló fejezet rendelkezései mutatták legélesebben az amerikai római katolikus egyház befolyását Ortinszky kinevezésében. A későbbiekben a görög katolikus papok nevelését az USA-ban felállítandó görög katolikus szemináriumban végeznék, amíg ezeket megszervezik, addig latin szemináriumokban történik a képzés. Ameddig nem lesz az USA-ban végzett görög katolikus lelkész, addig az üres missziókba az illetékes római katolikus püspökök küldhetnek – Ortinszky megkérdezése nélkül – papokat. A lelkészek csak nőtlenek lehetnek. Az Európából érkező papok megmaradnak otthoni egyházmegyéjük kötelékében, de hazai püspökeik amerikai tartózkodásuk alatt nem gyakorolhatnak felettük joghatóságot, haza csak akkor térhetnek, ha az illetékes római katolikus püspök erre írásbeli engedélyt ad. Ezen engedély hiányában a hazai püspökök nem rendelhetik vissza papjaikat.⁷³

A miniszterelnökség 1907 augusztusában felkérte a munkácsi és az eperjesi püspököket, hogy mondják el, milyen véleményt alakítottak ki Ortinszkyról, mikor felkereste őket a kiutazása előtt. Fir-

⁷³ X. Pius pápának az északamerikai egyesült államokban felállított ruthén katolikus püspökségre vonatkozó apostoli levele. *Görög Katolikus Szemle*, 1910. október 27. november 3.

czák Gyula szerint a püspök „megjelenése és modora igen előnyös”. Közölte vele, hogy ők magyarországi pap püspöki kinevezését támogatják, tekintettel arra, hogy az amerikai hívők nagy része innét származik. Firczák szerint ez meglepte Ortinszkyt, de elmondása szerint ő nem is akart püspök lenni, éppen Brazíliába készült miszióra, csak az indulása előtt néhány nappal értesítették Rómából, hogy ne induljon, mert új megbízást kap. Megértvén Firczák indokait, megígérte, hogy titkárául feltétlenül magyar személyt választ majd. (Végül Vladimir Petrivsky lett a titkára, Galíciából, akit már korábban említettünk.) Ortinszky Firczáktól Eperjesre utazott, ahol hasonló szellemben tárgyalt Vályi Jánossal.

A magyar kormány úgy vélte, hogy talán nem is olyan reménytelen a helyzet. Hiszen az amerikai püspök hallgatni kíván a magyar püspökök szavaira. Bizakodását erősítette, hogy Ortinszky nem sokkal kitérte után a papi bulla ellenére két, nős pap kiküldését kérte Firczáktól.⁷⁴

Ezen remény alapján 1907. december 12-én az amerikai ügyekben illetékes magyar egyházi és világi vezetők tanácskozást tartottak, ahol megegyeztek abban, hogy diplomáciai úton mindenképpen tiltakoznak Rómában a kinevezés ellen, de Ortinszky ellen nem lépnek fel, várakozó álláspontra helyezkednek.⁷⁵ Az értekezlet annak ellenére döntött így, hogy a magyar sajtó diplomáciai vereséggént értékelte a galíciai szerzetes püspöki kinevezését, és erélyesebb fellépést sürgetett. Hiszen eddig csak a skizma, a pánszláv veszély és az amerikai római katolikus püspökök voltak a kinti görög katolikusok ellenfelei, most miután Róma egyházi szervezetük élére „...volt

⁷⁴ OI-K-26.-1907. XXIII./A -818.

⁷⁵ OL-K-26.-1910.-XXIII./A-86.-1.

galíciai szerzetest állított, a negyedik és legnagyobb veszedelmet, az ukRAINIZMUST zúdította rá az amerikai görög katolikus honfitársainkra”.⁷⁶

A kormányt a sajtó bírálata nem befolyásolta: tudták, hogy a Vatikán sem Ortinszky kinevezését, sem a bullát nem vonja, nem vonhatja vissza, de azt azért remélték, hogy az apostoli levél módosítását, esetleg felfüggesztését elérhetik.

Közben az USA-ban már folyt az új püspök személye elleni sajtóharc, miközben Hodobay tevékenysége is átértékelődött. Gorzó Bálint görög katolikus lelkész írta az alábbiakat a vizitátornak még 1907 áprilisában: „Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, tiszteljen meg azzal, hogy tudósítson legközelebbi terveiről, hová megy és mikor és tüntessen ki azzal, hogy küldje el számomra fényképét, hogy valahányszor reá tekintek, hálával gondolhassak nagynevű képmására”.⁷⁷

Ortinszky kérésztével egyidőben megjelent egy röpirat „egy görög katolikus magyar pap” aláírással, *Görög Katolikusaink veszedelme Amerikában* címmel. A szerző szerint a magyar kormánynak nem szabad tovább palástolnia, hogy Ortinszky kinevezésével diplomáciai vereséget szenvedett. A magyarországi skizmatikus áttérések bizonyították, hogy nyíltan kell fogalmazni, vállalni kell a balsikert és az odáig vezető utat. A legsürgősebb a pápai bulla módosítása, mert a görög katolikusok nyugtalansággal fogadták, hiszen számos

⁷⁶ UkRAINISTA ÁLMOK – Ortinszky püspök Amerikában. *Pesti Napló*, 1908. november 1.

⁷⁷ OL-K-26.-1907.-XXIII./A-818.

pontja ellentétes az unióval. A továbbiakban külön püspökséget kell szervezni a magyarországi származású hívek részére.⁷⁸

Ortinszky helyzetét nehezítette, hogy nem nyilatkozott egyértelműen a pápai bulláról. Kezdetben tagadta létezését, majd úgy nyilatkozott, hogy csak az USA-ban értesült a létezéséről, tudta nélkül készült. A viták tisztázására papi gyűlést hívott össze New Yorkba. Az 1907. október közepén tartott négynapos gyűlésen benyújtott 14 pontos előterjesztése inkább fokozta a vele szembeni ellenszenvet. A gyűlésen a magyarországi papok közül csak kevesen vettek részt, Ortinszky támogatói voltak többségben. A gyűlés ideiglenes jelleggel több javaslatot is elfogadott: a görög katolikus egyházi vagyont a püspökre íratják, nem engednek templomot építeni 200 családnál kevesebb hívőt számláló közösségnek, egyházközségi iskolákat szerveznek, az egyházi vagyomból 5%-ot ajánlanak fel a püspök fizetésére, az egyházközösségek visszautasítanak mindenféle külsegyélyt, még a magyar kormány támogatását is.

Ortinszky a gyűlés határozatait véglegesnek tekintette, de a hitközségek ezt nem fogadták el, önkényes döntésnek tartották. Csupán egy meghatározott évi összegbe egyeztek volna bele, anyagi erejükhez mérten, de Ortinszky ragaszkodott az 5 %-hoz, így a harc folytatódott a püspök és papjai között.⁷⁹

1908 elejére Ortinszky helyzete gyengülni látszott, miután Rómában nem voltak teljesen megelégedve működésével. A magyar kormány továbbra is a kivárási politikáját folytatta, abban a reményben, hogy a Vatikán ejti Ortinszkyt és akkor, rámutathatnának, hogy az amerikai görög katolikus püspökség kérdésének akaratuk elleni

⁷⁸ OL-K-26. 1908.-XXIII./13.-1037.

⁷⁹ Procko i. m. 520–523.

megoldása kudarccal végződött, és talán még Hodobay idején is biztatóbb volt a helyzet. Ellenben ilyen érveléssel nem élhetnének akkor, ha már az elején komolyabb összeütközésbe kerülnek a püspökkel.

Diplomáciai úton azonban olyan értesülések jöttek, hogy Ortinszkyt nem fogják elmozdítani, így az amerikai püspök közeledését nem kívánták visszautasítani, amennyiben az alábbi feltételek teljesülnek: ne támogasson királyellenes, államellenes agitációkat; külön fordítson figyelmet a magyar anyanyelvű görög katolikus hívekre; magyarországi hívekből álló egyházközségekbe csak az eperjesi és a munkácsi egyházmegyéből származó papokat nevezzen ki. Cserében a miniszterelnökség felajánlotta Ortinszky erkölcsi támogatását, a lelkészek útpénzzel való ellátását és a magyarországi származású hívek egyházközségeinek az anyagi támogatását.⁸⁰

Ortinszky, hogy békülési szándékát bizonyítsa, lecserélte galíciai származású titkárát és a magyarok egyik legmegbízhatóbb emberét, Korotnoki Jánost nevezte ki a helyére. A kormány Korotnokit – aki megtartotta az allegheny-i missziós állását is – utasítással látta el a titkári állást illetően. Szorgalmas, megbízható munkájával nyerte el Ortinszky bizalmát, vegye rá, hogy a magyar hívők ügyében kérje ki a hazai püspökök véleményét, és a szerzett értesüléseiről a külügyi szerveket és a magyar kormányt időben, pontosan informálja.⁸¹

Ortinszkynek szüksége is volt a magyar kormány támogatására, mert főleg a munkácsi egyházmegyéből származó papok egyre erőteljesebb hadjáratba kezdtek ellene. A püspök már 1908-ban kérte Firczákot, hogy az öt legengedetlenebb lelkészt – Laurisin Kornélt,

⁸⁰ OI-K-26.-1910.-XXIII. /A-86.-I.

⁸¹ Uo.

Kaminszky Ákost, Jacszkovics Mihályt, Csopey Miklóst és Vaszócsik Teodort – rendelje haza.

A munkácsi püspök közölte amerikai püspök-társával, hogy éppen a pápai bulla értelmében nem járhat el, hiszen a kinti lelkészei felett nem rendelkezik joghatósággal, ezért azt javasolta, hogy Ortinszky forduljon Rómához. Firczák az amerikai görög katolikus ügyek kezelésének új irányvonalának megfelelően járt el: segítséget ígért Ortinszkynek, hogy Róma az esetleges kudarcért a magyar vezetést ne okolhassa.

Az öt pap visszahívására nem került sor, sőt éppen ők kezdeményezték a munkácsi egyházmegyéből származó papok gyűlésének összehívását, amelyre 1908. október 11-én Pittsburghben került sor. Itt azzal vádolták Ortinszkyt, hogy a magyarországi papok ellensége, és annak ellenére, hogy az amerikai hívők 4/5-e magyarországi származású, a püspök ténykedésének közel egy éve alatt mintegy 30 galíciai papot hozatott ki.⁸²

1908 őszéig a szembenállás megmaradt verbális szinten, mígnem októberben, New Britanian görög katolikus templomában tettelegességre került sor. Miután Ortinszky el akarta távolítani az ottani egyházközség magyarországi papját, elmérgesedett a helyzet. 11-én az istentisztelet alatt váratlanul összeverekedtek a magyarországi és a galíciai hívek. Öt embert leütöttek, kettőt leszúrtak, többen megsebesültek.⁸³

Hasonló esetre került sor Homesteadben október végén. 67 görög katolikus hívő egyenesen a magyar kormánynál tett panaszt az

⁸² Uo.

⁸³ Vérengzés egy amerikai magyar templomban. Ortinszky kinevezésének a következményei. *Magyarország*, 1908. október 30. Vérengzés egy amerikai magyar templomban. *Budapesti Hirlap*, 1908. október 30.

incidens után. „A nép kedélye annyira fel van csigázva, hogy a múlt vasárnap New Britanian templomában a magyar–rutén népünk a galíciai ukrainistákkal annyira összejött, hogy a mise alatt zászlórúdkkal és gyertyatartókkal ment egymásnak, annyira, hogy a rendőrségnek kellett a templomba bevonulni, azt lezárni és a sebesülteket félholtan kiszállítani” – írták. Hasonló esetek másutt is előfordulhatnak, ha a püspök ukrán papot állít a magyar hívők élére.⁸⁴

Az Ortinszky-ellenes cikkek, beadványok száma egyre nőtt, egyszerre támadva a püspök politikai nézeteit és jellembeli hibáit. A vádak összegzéseként értékelhetjük a *Görög katolikus egyház Amerikában* című aláírás nélküli röpiratot. A már korábban is hangoztatott vádak mellett Ortinszky galíciai tevékenységét is megemlítette. Nevezetesen, hogy Ortinszky 1897. június 30-án, egy prédikáció során, így többek jelenlétében, becsületében sértette meg II. Józsefet.

Természetesen a magyar kormány nem kívánt hitelt adni egy névtelen röpirat rágalmának, de 1908 októberében jelentést kért az ügyről a Külügyminisztériumtól. A lengyeli császári és királyi államügyésztől kapott tájékoztatás szerint Ortinszky 11 éve valóban büntetendő nyilatkozatot tett a szószéken, de az ellene indított eljárást beszüntették, mert az elmeszakértői vélemény szerint öntudatlan állapotban volt, amikor a sértő szavak elhangzottak.⁸⁵ A Külügyminisztérium a miniszterelnökségre bízta, milyen súllyal kezeli Ortinszky „elszólását”. A magyar kormány nem használta fel a püspökkel szemben ezt az esetet, bízott a megegyezésben, ezért több, Ortinszky-ellenes beadványt megválaszolatlanul hagyott.

Közben az amerikai püspök jól taktikázott. 1908. november 12-én

⁸⁴ OI-K-26.-1910.-XXIII./B-616.

⁸⁵ OI-K-26.-1910.-XXIII./A-86.-I.

levélben kereste meg Firczákot és „egyházunk általános java érdekében” felajánlotta az együttműködést. Tette ezt akkor, amikor a munkácsi és az eperjesi egyházmegyéből származó lelkészek között gyengülni látszott az együttműködés. Míg a munkácsiak továbbra is Ortinszky ellen foglaltak állást, az eperjesiek hajlottak a püspök elismerésére. Már nem együtt tartották gyűléseiket. A munkácsiak elvetették az Ortinszkyval való együttműködést, és Laurisin Kornélt kívánták püspöknek kineveztetni. Az eperjesiek nem akartak új püspököt, 13 pontban foglalták össze javaslatukat, amelyek teljesítése esetén ígéretük szerint felhagynak a támadásokkal.⁸⁶

Az egyik gyűlés követte a másikat, még Hodobay visszahívása is felmerült. Ortinszky bizalma közben megingott titkárában, Korotnokiban. Valószínűleg rájött, hogy a háttérben mindenről informálta a magyar kormányt. Ortinszky 1909. június 12-én közölte is vele, hogy távoznia kell. Vályi gyorsan vissza is hívta egyházmegyéjébe.

Korotnoki menesztése viszont közeledésre készítette a munkácsi és az eperjesi lelkészeket, akik szeptemberben újra együttes gyűlést tartottak. A munkácsiak részéről 27, az eperjesiektől 17 lelkész személyesen vett részt, 13 pedig írásban jelezte, hogy a gyűlés határozatait elfogadja.⁸⁷ A gyűlésen így újra létrejött az Ortinszky-ellenes egységfront.

Az 1910. január 11–12-én, Johnstowban megtartott összejövetelen – hivatalos nevén Egyházi–Világ Kongresszus – megtörtént a nyílt szakítás. A gyűlésen a radikális megoldás hívei kerültek előtérbe, és sikerült kimondatniuk, hogy Ortinszkyval minden kapcsolatot meg-

⁸⁶ OI-K-26-1910.-XXIII./A-86.-II.

⁸⁷ 1909 szeptemberében hozzávetőlegesen 70–75 magyarországi görög katolikus lelkész tevékenykedett az USA-ban.

szakítanak, tőle új lelkészeket nem is kérnek, és ameddig nem lesz új püspök, az egyházi ügyeket egy 25 tagú bizottság, a Végrehajtó Bizottság intézze. A Bizottság hamarosan 17 oldalas felterjesztésben kérte a magyar kormányt, hogy adjon segítséget céljaik elérésében.⁸⁸

A kért támogatást nem kapták meg, mert közben Ortinszkytól ígéretet kaptak, hogy magyarországi hívekből álló hitközségek élére nem nevez ki galíciai papot, valamint 10 évvel elhalasztja az *Ea semper* bulla rendelkezéseinek bevezetését.

A magyar kormány, de a hazai görög katolikus püspökök is rájöttek, megértették, hogy Ortinszky amerikai ténykedésének 3 éve, az ellene folyó támadások ellenére, számos területen eredményesnek bizonyult. Iskolákat, árvaházakat alapított, templomokat szentelt fel, 1910-től Virginiában – Yorktown városában – papi szeminárium működtött, igaz csak egy rövid ideig.⁸⁹

Hiába érkeztek a kormányhoz különböző csatornákon olyan értesülések, hogy a Vatikánban egy görög katolikus püspökség felállítását tervezik, tekintettel arra, hogy ott is nagy számban élnek görög katolikus hívek. A Külügyminisztérium határozottan megerősítette, hogy fel sem merült Ortinszky kanadai áthelyezése.⁹⁰ A püspöknek volt kapcsolata Kanadával, de teljesen más jellegű. 1910-ben Montrealban tartották az Eucharisztikus Világkongresszust, amelyen részt vett Ortinszky régi támogatója, Szeptycky lemergi érsek. Ő szentelte püspökké Ortinszkyt, valamint kiállt mellette az 1897-es bűnvádi eljárás során. Most több egyházi méltósággal együtt meglátogatta

⁸⁸ OI-K-26.-1910.-XXIII./A-86.-II.

⁸⁹ Procko i. m. 525.

⁹⁰ OI-K-26.-1910.-XXIII./A-86.-I.

székhelyén, Philadelphiában, ahol augusztus 23-án közösen celebráltak misét a Szent György-templomban. Az érsek hosszabb ideig maradt Ortinszky-nél, ő akarta felszentelni a Franklin Street-en épülő katedrálisot. Az új székesegyház felszentelésére október 2-án került sor ünnepélyes keretek között. Az eseménynek természetesen nagy sajtóvisszhangja volt.⁹¹

Így érthető, hogy a Vatikán 1910 őszén hivatalosan is közölte a magyar kormánnyal álláspontját: miután Ortinszky kánoni vétségget nem követett el, így visszahívására nincsen semmi ok, és magyar származású püspök kinevezésének a gondolata fel sem merült Rómában.

Ortinszky pozíciójának erősödését mutatja, hogy 1912-ben elérte Rómánál a munkácsi papok szellemi vezérének, Laurisin Kornélnak a hazahívását. Laurisin a magyar kormányhoz fordult, a magyar állameszme érdekében kifejtett tevékenységére hivatkozva kérte, hogy maradjon. Arra is hivatkozott, hogy amennyiben most engednek, akkor az Ortinszky elleni mozgalom megbénul. A magyar kormány nem kívánt beavatkozni, egyházi ügynek tekintette a hazarendelést. A miniszterelnökség nem felejtette el, hogy Laurisin Holossnyaival és Dzubayval együtt a legfőbb akadályozói voltak Hodobay vizitatori munkásságának. Még Roosevelttel amerikai elnöknél is jártak, hogy feljelentsék, mint a magyar kormány kémjét. Laurisin, miután nem kapta meg az engedélyt a maradásra, 1912 júniusában hazatért, Beregkövesden lett lelkész.⁹²

A magyar kormány 1913-ban tett még egy utolsó kísérletet, hogy az önálló amerikai magyar görög katolikus püspökség szervezésére

⁹¹ Procko i. m. 525–526.

⁹² OI-K-26.-1916.-XXIII./A

vonatkozó tervét a Vatikánban elfogadtassa. Közvetítésre Csernoch János hercegprímást kérte fel, aki levélben kereste meg Merry del Val bíborost, vatikáni államtitkárt. A Vatikán elfogadta, hogy miután túl nagy a püspökség területe, szükség lesz egy vikárius alkalmazására, ezért javasolta Ortinszkynek, hogy a magyar ügyek ellátására nevezzen ki egy vikáriust, de ennél tovább nem kívánt menni. Sőt, külön kiemelte, hogy Ortinszky nem csak egyházi téren, hanem a világi ügyek terén is igen kezdeményező szerepet vállalt.⁹³

A bíborosi tanács megvitatta Csernoch kérését, de elvetette azt. Úgy döntöttek, hogy Ortinszky marad egyedüli püspöknek, de a magyar papoknak be kell szüntetniük a püspökkel szembeni engedetlenséget, harcot, mert „...az is előfordulhat, hogy épp úgy, mint jelenleg Amerika intézményeit galíciai püspök kormányozza, ugyanők jövőben viszont magyar püspök alá kerülnek, s neki tartoznak engedelmességgel”.⁹⁴

Ezt követően vált értelmetlenné a további ellenállás. A Vatikán a bíboros közlésének megfelelően cselekedett. X. Pius pápa 1913. május 8-án kiadta *Cum Episcopo* című bulláját, melyben Ortinszkyt teljes joghatóságú püspökké nevezte ki. A püspökség 11 esperességre oszlott, 19 államban voltak egyházközösségeik, összesen 154 lel-késszel.⁹⁵

Bár természetesen az új bullának is voltak ellenzői, a püspökkel szembeni ellenállás jelentősen csökkent. Ortinszky Dzubay Sándort jelölte vikáriusnak, a magyar kormány elfogadta, bár a hazai görög

⁹³ A bíboros arra utalt, hogy Ortinszky 1912-ben megalapította a katolikus biztosítási egyesületet, a *Providencet*.

⁹⁴ OI-K-26.-1914.-XXXIII./A

⁹⁵ Procko i. m. 530.

katolikus püspökökkel egyeztetett jelöltjük, Suba György ungvári szeminárium tanár volt.

A megegyezésre 1913 szeptemberében került sor. New Yorkban 51 lelkész részvételével görög katolikus papi gyűlést tartottak, ahol csak egy napirendi pont volt: az Ortinszkyval való megegyezés. Még aznap este felkeresték a Philadelphiában tartózkodó püspököt, aki megígérte, hogy teljesíti kéréseiket. A „philadelphiai béke” értelmében a püspök amnesztiát adott az ellene fellázadt papoknak, még az időközben hazahívott Laurisinnak is. Megerősítette az *Ea semper* bulla felfüggesztését, pontjait nem tekintette érvényesnek. Megegyezés született az egyházi vagyonnal kapcsolatban is: ettől kezdve az egyházközségek javai a püspökre, a vikáriusra, a helyi lelkészre és két világi személyre írattnak. A megüresedő egyházközségi helyekre pályázatot írnak ki, de a püspök ügyelni fog arra, hogy magyarországi hívekből álló közösség élére ne kerülhessen galíciai lelkész.⁹⁶ Megígérte, hogy a magyar vikáriussal, Dzubay Sándorral minden kérdésben előzetesen egyeztet, megkérdezése nélkül nem dönt. A püspök által tett engedményekért cserében feladták az Ortinszkyval szembeni ellenállást. A megegyezést decemberben írásban is rögzítették.⁹⁷

Ortinszky 1914. június 2-án Európába indult, de látogatása az I. világháború kitörése miatt rövidre sikeredett, augusztus végén már újra az USA-ban volt. Járt Bécsben és Budapesten is, mindkét helyen ígéretet tett, hogy harcolni fog az áttérések ellen – ám hama-

⁹⁶ A megegyezés idején 17 magyarországi hívekből álló egyházközség élén állt galíciai lelkész.

⁹⁷ OL-K-26.-1914.-XXIII./A

rosan kínos helyzetbe került: Dzubay Sándor is áttért —, aki rendszeresen tájékoztatta a magyar kormányt.

A budapesti látogatás eredményeként kezdte meg működését Philadelphiában a rutén papi szeminárium, amelynek felállítását a magyar kormány, személyesen Tisza István sokáig ellenezte, ragaszkodván a kinti lelkészek itthoni képzéséhez, felkészítéséhez. Most elfogadta Róma érveit, és a szeminárium 19 ifjú felvétele után megkezdte működését.⁹⁸

A sokéves kemény munka eredményes befejezésére nem kerülhetett sor. Ortinszky 1916. március 16-án súlyosan megbetegedett, tüdőgyulladást kapott, és nyolc nap múlva meghalt. A gyászszertartást Philadelphiában tartották március 30-án, a Szeplőtelen Fogantatás-katedrálisban. Földi hamvait itt, a Szent József-oltár előtt helyezték örök nyugalomra. Az ellene irányuló belső harc, valamint a pánszláv propaganda állandó támadása ellenére a püspöknek sikerült megszilárdítania a görög katolikusok egyházi gondozását. Püspökségének kezdetekor 96 görög katolikus templom volt az USA-ban, halálakor 152, 161 lelkésszel.⁹⁹

Ortinszky halála után a magyar kormány újra visszatért korábbi elképzeléséhez: az egyházi harc kiújulásának az elkerülése érdekében a magyarországi görög katolikus papság soraiból kell az új püspököt kinevezni. Több jelöltet is megneveztek, egyeztetve a hazai görög katolikus püspökökkel, de az Amerikában működő papok jelölésétől eltekintettek, hiszen a kinti lelkészek többsége érintett volt az Ortinszky-ellenes harcban. A jelöltek Rusznyák Miklós eperjesi

⁹⁸ Ol-K-26.-1914.- XXIII./B-6752.

⁹⁹ Procko i. m. 533.

kanonok, Kiszák József tanítóképzői tanár, Gojdics Method eperjesi püspöki titkár voltak.¹⁰⁰

A hivatalos jelöltek mellett Romanecz Aladár bilkei görög katolikus lelkész önként jelentkezett a miniszterelnökségnél, hogy kész elvállalni a püspökséget. Romanecz az asszimilálódott ruszin értelmiség képviselője volt, a kormány által is támogatott *Kárpáti Lapok* szerkesztője. Az Egán Ede vezette rutén akció leglelkesebb támogatói közé tartozott, foglalkozott a skizma terjedésének okaival is. 1913-ban jelent meg *A pánszláv skizma Bereg-felvidéken* című brosúrája, öt évvel korábban pedig a *Ruthéneink és az orosz ortodoxia* című füzeté. Romanecz kinevezését nem támogatták, sem a kormány, sem pedig a püspökök, azzal az indokkal, hogy felesége nemrég halt meg, gyermekei is voltak, jelölésének felvetésével nem kívánják a cölibátus követelményéhez szigorúan ragaszkodó Vatikán rosszállását kivívni.¹⁰¹

Róma méltányolta a magyar kívánalmakat, de a döntés jogát magának tartotta meg. Hosszasan megvizsgálta a magyarországi kinevezés lehetőségeit, és 1917 tavaszán arra a következtetésre jutott, hogy „...a jelen zavaros politikai viszonyok közt túlságosan veszélyes és ésszerűtlen volna Európából kiküldeni Amerikába prelátust az ottani görög–rutén egyház kormányzására. Az út megtevésének majdnem legyőzhetetlen nehézsége mellett az új Prelátus kétségen kívül az Egyesült Államok kormányának, amelynek az Osztrák–Magyar-Monarchiához való viszonyai annyira feszültté váltak, határozott ellenséges érzületével találkoznék. Hihető, hogy nem is engednék partraszállni, s ha meg is engednék neki, amit nem lehet remélni,

¹⁰⁰ OI-K-26.-1917.-XXIII./A-329.

¹⁰¹ Uo.

gyanútól könnyezve, mert itthoni kormány ügynökének hinnék, teljes lehetetlenség volna számára hivatalának eredményes gyakorlása, s talán hívei iránt is felkeltené az amerikai nép gyűlöletét”.¹⁰²

A vatikáni értékelés egyértelmű és világos. 1917. április 6-án az USA hadat üzent Németországnak, belépett az Antant oldalán az I. világháborúba. Az Osztrák–Magyar Monarchia 8-án megszakította a diplomáciai kapcsolatot az USA-val.

Róma a háborús helyzetre hivatkozva elhalasztotta az új püspöki megbízást, a kinti papok közül adminisztrátor kinevezését ajánlotta, amit a magyar kormány elfogadott. Szokás szerint a hazai görög katolikus püspököket kérte fel a jelölésre. Pap Antal, munkácsi, három, Novák István, eperjesi püspök kettő lelkészt javasolt. Az öt jelölt közül a kormány az eperjesi Márttyák Gábor kinevezését támogatta, Rómához csak az ő nevét terjesztették fel. A Vatikán, hogy az amerikai görög katolikusok közötti újbóli harcot elkerülje 1917 nyarán két görög katolikus adminisztrátort nevezett ki, Márttyák Gábort a magyarországi, Joseph Ponyatisint a galíciai hívők élére.¹⁰³

A két görög katolikus adminisztrátor kinevezésével az amerikai görög katolikusok történetének egy viharos szakasza zárult le. Az I. világháborús amerikai részvétel háttérbe szorította a rendezést, a világháború után Európában kialakult új politikai berendezkedés pedig más utat nyitott a püspökség történetében.

¹⁰² OL-K-26.-1917.-XXIII./B

¹⁰³ Ol-K-26.-1917.-XXIII./A-329.

Murber Ibolya

A hivatásrendi, szociális, keresztény Németausztria 1933–1938

Az állam és az egyház összefonódása

„A minden ható Isten nevében, akitől minden jog származik, az osztrák nép kézhez kapja a keresztény, német, szövetségi állami alapon szerveződő hivatásrendi alkotmányt.”¹ Ezzel a mondattal kezdődik az osztrák alkotmány, amely 1934. május 1-én lépett életbe. Amely a pártok, főként a szociáldemokrata párt és a parlament feloszlatásának, illetve az 1933 tavasza óta egyre erősödő autoriter vezetésnek a tárgyasulását, írásba foglalását jelentette. Nem véletlen már a kihirdetés napjának kiválasztása sem, hiszen május elseje a „munka ünnepe”, amely természetesen az osztrák szociáldemokraták ünnepe, az ő erődemonstrációjuknak a napja² is volt. Szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a demokrácia végét és a korporációs, félfasiszta, katolikus hagyományokra hivatkozó új autoriter államrend alapjait hivatalosan éppen a szociáldemokraták ünnepén tették le. Hiszen maguk az osztrák szociáldemokraták voltak az egyik legharcosabb

¹ Maiverfassung (1934. május 1.) <http://www.verfassungen.de/at/index34.htm> (a letöltés dátuma: 2008. október 23.)

² Már az 1933. május 1-ei szociáldemokrata felvonulást sem engedélyezte a kormány, amely már egyértelmű jele volt a diktatúra felé közeledő kormánypolitikának.

védelmeszői a szekularizált demokratikus alapon felépülő, igen rövid életű osztrák demokráciának, amelynek ez az új alkotmány vetett hivatalosan is véget.

Miként is jutott idáig Ausztria? Milyen okok vezettek a tekintélyuralmi rendszer kialakulásához, amelynek alapja a keresztény-konzervatív és fasiszta ideológia volt? Ez a kérdés azért is jogos, mert a 14 évvel azelőtt 1920. október 1-én kiadott első alkotmány első mondata úgy szólt: „Ausztria egy demokratikus köztársaság. Minden jog a néptől ered”.³ Másfél évtized alatt a liberális jogállamból egy félfasiszta diktatúra nőtte ki magát, amelynek az egyik legszilárdabb támasza éppen a katolikus egyház volt.

Milyen erők mozgatták az osztrák katolikus vezetést abban, hogy támogatta a tekintélyuralmi rendszer kiépítését és annak fenntartását? A középkorban a trón és az oltár, a világi és az egyházi hatalom szorosan összefonódtak, egymást erősítették, támogatták. A reformáció maga nem sokat változtatott ezen az együttműködésen. Nem úgy, mint a francia forradalom és a felvilágosodás, amelyek következtében megindult a szekularizáció, az állam és az egyház szétválasztása, illetve a szabad vallásgyakorlás lehetősége is nyitva állt a polgárok számára. Ennek következtében az egyház hatalmi pozíció is meginogtak. Az egyházi befolyás társadalmon belüli további visszaszorulását okozta az iparosodás és annak társadalmi következménye a munkásság megjelenése is. A munkásság ekkor már nem a keresztény eszmék, hanem a baloldali ideológiák iránt – hiszen azok kínáltak számára vonzóbb távlatokat – mutatott fogékonyságot. A Habsburg Birodalmon belül a feudális tradíciók továbbél-

³ Osztrák Szövetségi Alkotmány (1920. október 1.) <http://www.verfassungen.de/at/index20.htm> (a letöltés dátuma 2008. október 23.)

sének köszönhetően az egyházi hatalom csorbulása nem volt olyan számottevő, mint Európa nyugati felében. Ezt jelezte az 1855-ben kötött konkordátum, amely továbbra is biztosította az egyház felügyeletét a polgári házasság és az állami iskolák felett.⁴ A szekularizáció lassabban ment végbe, hiszen a bécsi vezetésnek szüksége volt a katolikus egyház támogatására, amelyre bizton számíthatott is.

A XIX. század végén azonban a Szentszék sem zárkózhatott el a körülötte folytonosan változó világtól, mivel az a teljes izolációhoz vezetett volna. Az 1870-ben kihirdetett retrográd irányú „tévedhetetlenségi”-dogma a Német Császárságban kultúrharchoz vezetett. Ferenc József a nyílt konfliktus eszközlődését azonban meg tudta akadályozni. XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott „*Rerum Novarum*” kezdetű progresszív enciklikájával jelent meg a politikai katolicizmus mint politikai világnézet a politikai közgondolkodásban. A pápai enciklika az egyház válaszát tükrözte a kor kihívásaira, az egyházi hatalom és befolyás megőrzése érdekében. A pápai körlevél elismerte, ezzel áttételesen legalizálta a kapitalizmus létezését, sőt annak tulajdon- és osztályviszonyait is. Az újdonság erejével hatott, hogy az egyház – szakítva a feudális hagyományokkal – tudomásul vette a polgári, szekularizált társadalom létét. Miközben kritikusan szemlélte a megváltozott társadalmi struktúrát; a munkásság jelenlétét és az ennek nyomán kialakuló további társadalmi feszültségeket, már nem lehetett nem észre venni. Tehát szükségessé vált az egyház megfogalmazásában egy új szociális doktrína. Ennek részeként alakultak sorra a keresztényszocialista pártok és szakszervezetek, amelyek a katolikus lakosság és a munkásság érdekeit voltak hivatva

⁴ Siegfried, Klaus-Jörg: *Klerikal-Faschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich*. Frankfurt, 1979. 66.

képviselni. Új pártok születtek a német nyelvterületeken is, amelyek a politikai döntéseknél a katolikus társadalmi tanítást vették alapul, elsősorban a katolikus hívek érdekeinek védelmében. Ausztriában is megjelent a keresztényszocialista mozgalom,⁵ és a század végére létrejött a keresztényszocialista párt⁶ is.

Az egyházi ideológusok a társadalmi feszültségeket, a munkaadó és a munkavállaló közötti érdekellentéteket a problémák gyökerénél igyekeztek megragadni, a keresztény morális elveket mint az igazságosság és szolidaritás megvalósítását hirdették. A XIX. század végén a szociális romantika jegyében célul tűzték ki „a minden ember együttműködését és együttmunkálkodását a közjó érdekében” jelszót. Ennek a célkitűzésnek megfelelően az osztrák keresztényszocialista párt már az első világháborút megelőzően, kormányzati felelősségének tudatában, támogatta a szociális törvényhozást. A probléma azonban abból adódott, hogy a szociális romantika ezen elképzelései, ahogy a marxizmus nemes céljai sem, nem egyeztethetők össze teljes mértékben az emberi természettel. Így a keresztényszocialista mozgalom sem volt képes a társadalmi ellentétek feloldására, ahogy ezt a két világháború közötti időszak tapasztalatai is mutatták.

Az 1920-as években a tömegek véleménye egyre nagyobb szerephez jutott a politikai életben. Ezt a folyamatot erősítette az általános, titkos és egyenlő választójog is Ausztriában. A tömegigények kielégítésére, a tömegszimpátia megnyerésére és megtartására egyre nagyobb figyelmet kellett fordítani. Így az egyház is a nyitás mellett foglalt állást, további gesztusokat tett a tömegek irányába. Az 1922-ben

⁵ Karl Freiherr von Vogelsang alapította.

⁶ Karl Lueger, bécsi polgármester alapította.

meginduló *Actio Katholica* mozgalom keretében a Szentszék meghirdette a laikusok bevonását az apostoli munkába. Az egyház igyekezett szélesebb alapokra helyezni a világiak participálásával a szociális feladatvállalást, amely az anyagi és a lelki segítségnyújtásra koncentrált. Ez az egyház által szervezett és támogatott civil szervezet többé-kevésbé függetlenül működött az államtól. Egy elvileg politikamentes és pártsemleges mozgalom volt. Nem minden országban sikerült azonban ezt a távolságtartást és politikai függetlenséget biztosítani, ahogy Magyarországon vagy Ausztriában sem, ahol a mozgalom a keresztényszocialista párt infrastruktúráját használta fel, és vette igénybe céljai megvalósítása érdekében. Olaszországban a fasiszta diktatúra kiépítésekor az állam konfliktusba került az egyházzal, a Szentszékkel. A konfliktus végezetül egy kölcsönös érdekeken és előnyökön alapuló megegyezéssel oldódott meg, a kiegyezés az 1929-es lateráni konkordátumban öltött testet.

Az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság és annak szomorú társadalmi fejleményei azonban újabb lépések megtételére kényszerítették a politikai elitet. A gazdasági nehézségekre a politikai vezetés minden országban egyre fokozódó állami beavatkozással válaszolt. A gazdasági válság nem csak a gazdaság működésére, hanem a politikai berendezkedésre és a társadalmi mozgalmakra is erős hatást gyakorolt. A kiútkeresés időszakában a nem kikristályosodott, szilárd polgári demokráciák válságba jutottak, helyettük a fasiszta berendezkedésű, autoriter állammodellek terjedtek el Kelet-Közép-Európában. Egyre inkább a szélsőséges tendenciák, a szélsőjobb és a Szovjetunióban a szélsőbal megerősödése jellemezték az 1930-as éveket.

Az etatizmus tendenciája mint megoldási lehetőség alól a Szentszék teoretikusai sem vonhatták ki magukat. Az 1930-as évek gazda-

sági és társadalmi környezete az egyházat is egy új szociális enciklika megfogalmazására készítette. XI. Pius pápa 1931-ben negyven évvel a *Rerum Novarum* kiadását követően meghirdette a „Quadragesimo Anno”⁷ kezdetű körlevelét. A program kidolgozását a jezsuitákra⁸ bízta. Az 1930-as évek elején maga az egyház is közeledett, sőt magáévá tette a fasiszta ideológia bizonyos elemeit. A kiindulási pont az egyház esetében is a gazdasági válság és annak társadalmi következményei voltak. Ezt az ideológia rendszert a „klerikális fasiszmus” vagy az ideológiailag semlegesebb „radikalizálódó politikai katolicizmus” fogalmakkal illeti a szakirodalom.⁹

A Vatikán megoldási javaslatában a klasszikus keresztény erkölcsi elemeket és a modern közgazdasági elméleteket ötvözte. Az enciklika mind az államvezetés, mind a politikai élet területén megfogalmazta az egyház ajánlásait. Nem kötelezte el azonban magát határozottan sem a polgári demokrácia, sem a tekintélyuralmi berendezkedés mellett. A kérdést mégsem hagyta teljesen nyitva: egy restriktív jellegű demokráciát tartott célravezetőnek, amelyben az öngazgatás kereteit a szubszidiaritás-elve biztosítja. A társadalmi feszültségek csökkentésére a hagyományos eszközök, mint az ala-

⁷ Teljes szövege németül <http://www.uibk.ac.at/theol/leseraum/texte/319.html> (A letöltés dátuma 2008. október 26.)

⁸ Oswald von Nell-Breuning német jezsuita szerzetes nevéhez fűződik az enciklika alapját képező hivatásrendiség kidolgozása. A kidolgozás során a jezsuiták tevékeny jelenléte megmutatkozott a szigorú belső rend és a kötelező jellegű tagság kívánalmaiban is.

⁹ Siegfried i. m.; Hanisch, Ernst: Der Politische Katholizismus als ideologischer Träger des „Austrofaschismus”. In Tólos, Emmerich–Neugebauer, Wolfgang (Hrsg): „Austrofaschismus” *Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934–1938*. Wien, 1988. 53–73.

mizsna vagy a szegénygondozás egyre kevésbé bizonyultak elegendőnek és célravezetőnek. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a keresztényszocializmus és szakszervezetei nem tudták a társadalmi feszültségeket sikeresen orvosolni, így az egyház új típusú tömegmozgalmak létrehozását szorgalmazta. Ennek volt az egyik előképe az 1922-ben megszervezett *Actio Katholica* is.

Az állami beavatkozás erősítését a Vatikán nem ítélte el kategorikusan, sőt annak szükségességét vallotta, meghatározott keretek között. A szükségesnek és célravezetőnek tartotta a korlátozott államosítást, nem vetette el a magántulajdon korlátozását sem. Természetesen nem a kommunista tulajdonkoncentrációra törekedett, hanem az öskeresztények magántulajdonhoz való viszonyát kívánta átültetni a XX. század megváltozott körülményeire. A XIX. század végén Karl Freiherr von Vogelsang osztrák keresztényszocialista is foglalkozott ennek lehetőségével, a szociális romantika áramlatának megfelelően dolgozta ki a társadalom át- és újjászervezésének lehetőségét a hivatásrendi struktúra által. Az olasz fasiszta példát alapul véve alkotta meg a katolikus egyház a maga korporációs¹⁰ rendszerét, amely a keresztény erkölcsi értékeken alapuló szolidaritásra építve kívánta az emberi együttműködést biztosítani. A cél szintén az „osztályharc” kiküszöbölése volt a „társadalmi béke” érdekében.

A rendi struktúra a feudalizmus korában az egyház fénykorának az időszaka volt. A középkori rendi társadalom egyszerű felépítésű és szerkezetű volt. Ennek az átlátható társadalomnak az idealizálásában és a XX. századba történő átültetésében, modernizálásában látta az enciklika a megoldást. A rendi felépítés egy prekapitalista társadalomban működött, azonban a kapitalizmus megjelenése annyira

¹⁰ A korporatio egyesületet, testületet jelent.

átalakította a társadalmat, hogy a rendek kialakítása csak felülről, erőszakos eszközökkel valósulhatott csak meg a XX. század első felében. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egyház megkérdőjelezte a nyugati társadalmi fejlődést, annak a revíziójára törekedett. A keresztény alapelvekből kiindulva a társadalmi igazságosság tiltja, hogy a társadalom egyik része, osztálya egy másikat kizárjon a haszonszerzésből. Ezek figyelembevételével a különböző társadalmi rétegek összevonása hivatás és szakmák alapján megvalósítható, mivel a csoport-, korporációképződésnek az alapja éppen a vélt, vagy valós érdekazonosság. A különböző korporációkon, hivatásrendeken belül a munkaadó és a munkavállaló között egy teoretikus egyenlőség valósulna meg. A munkaadó és a munkavállaló együttesen vennének részt a döntési-, irányítási- és természetesen az elosztási folyamatban is, már csupán a participálás ténye is biztosítaná az egyenlőséget a korporáción belül. A különböző korporációk között pedig önkéntes összefogás valósulna meg spontán módon, hiszen a korporációk egymásra utaltságban állnának egymással. Ezáltal megvalósíthatóvá válna a nemzeti összefogás, illetve felemelkedés is, amely minden állam vezetése számára, legyen az győztes vagy vesztes, elérendő cél. Ebben az imaginárius együttműködésben mindenki tesz – a saját keretein és jogosítványain belül – a közjó érdekében, amely végezetül „társadalmi harmóniához és békéhez” vezetne. Már csak az a kérdés, hogy ebben a rendszerben milyen szerepet szánt az enciklika az egyháznak? Természetesen az egyház szolgáltatta volna a keresztényi szolidaritás ideológiáját, tanította volna meg az embereket az ilyen gondolkodásra.

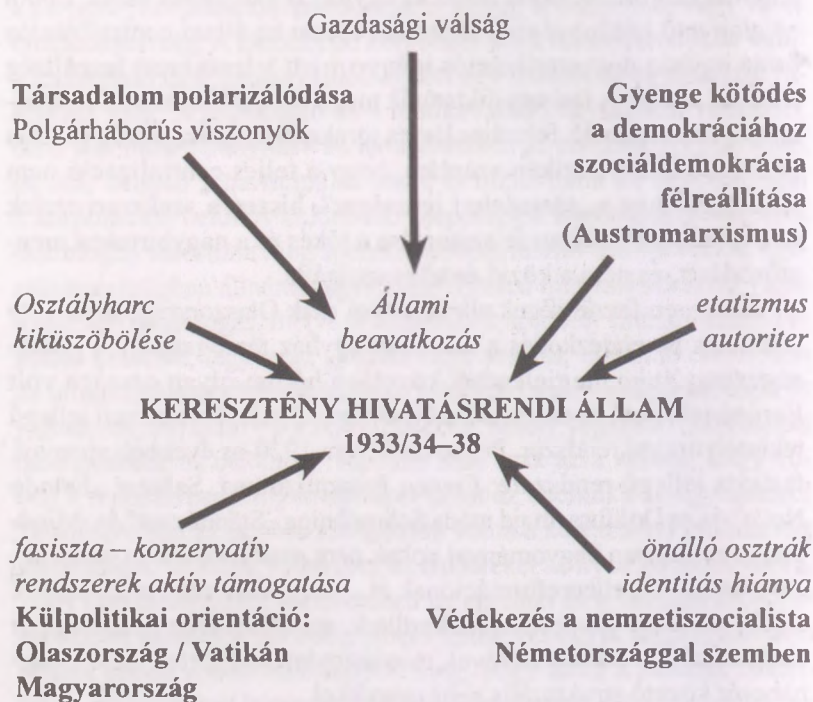
A hivatásrendiség tekintetében az egyházi és a fasiszta elképzelés között számos különbség érhető tetten. Az egyik legpregnansabb eltérés éppen abban mutatkozott meg, hogy amíg a fasiszta autoriter és diktatórikus berendezkedés egyértelműen centralizációra, az

állami befolyás és hatalom minél szélesebb körű kiterjesztésére, a közösségi autonómiák teljes körű felszámolására törekszik, addig az enciklika szerint a hivatásrendi struktúra éppen a közösségi autonómiák létét feltételezi, ahol a hatékonyabb eredmény elérése céljából – a szubszidiaritás értelmében – az állam bizonyos feladatait az önállósággal bíró egységek átvállalják és ellátják. Tudva levő, hogy az államtól csak részben függő, vagy független autonómiák felett az egyházi befolyás és ideológia jobban kiterjeszhető, míg a totális centralizációnak maga az egyház is áldozatául eshet. Ebből az alapvető különbségből fakadóan éppen az állam centralizációs és az egyház decentralizációs igénye miatt jelentkezett feszültség a két fél között. A fasiszta diktatúrák megerősödésüket követően a közösségi autonómiák felszámolására törekedtek. Olaszország példája is azt mutatta a Vatikán számára, hogy a teljes centralizáció nem teremtheti meg a „társadalmi igazságot”, hiszen a szakszervezetek és a munkásmozgalom felszámolása a tőkés és a nagybirtokos megerősödését, és nem a közjó érdekét szolgálta.

Mindezen feszültségek ellenére nem csak Olaszországban élvezte a fasiszta berendezkedés a katolikus egyház támogatását. A *Quadragesimo Anno* megjelenését követően három olyan országa volt Európának, ahol az enciklikára hivatkozva épült ki a nemzeti jellegű tekintélyuralmi rendszer. Primo de Rivera 1920-as évekbeli spanyol, fasiszta jellegű rendszere, Franco Franquizmusa, Salazar „Estado Novo”-ja és Dollfuss, majd utóda Schuschnigg „Ständestaat”-ja. Mindhárom országban hagyományai voltak nem csak a keresztes háborúknak, hanem az ellenreformációnak is. Az egykori centrumországok a XX. századra fél-perifériára kerültek, annak minden gazdasági és társadalmi következményével, mindannyian küzdöttek az I. világháborút követő strukturális nehézségekkel.

Az osztrák „Ständestaat” kialakulásának számos kül- és belpolitikai oka van, amelynek elemzése már terjedelmi okoknál fogva sem lehet ezen dolgozat feladata. A főbb szempontok és jellemzők megismeréséhez azonban mégis szükség van az osztrák állam és egyház kapcsolatának feltérképezésére.

Az osztrák hivatásrendi állam kialakulásának okai:

Az autoriter, korporatív és keresztény-konzervatív alapon szerveződni kívánó rendszer kialakulásához, a belső okok tekintetében gazdasági, államvezetési és társadalmi tényezőket egyaránt figyelembe kell venni. Az osztrák gazdaságot sem kerülte el a gazdasági válság. Az 1931. évi Creditanstalt Bank összeomlása – amely az egész egykori Monarchia területén érezte a hatását – és az állami mentőcsomag egyértelműen az erősödő állami beavatkozást jelezte. A magas munkanélküliség, az általános elszegényedés tovább erősítette a társadalom polarizáltságát, amely az első köztársaság történetének állandó kísérőjelensége volt. A Monarchia felbomlását követően az egész korszakban az erős megosztottság, a politikai táborokhoz tartozás, a jobb- és baloldal küzdelme jellemezte az osztrák társadalmat. Két alkalommal is polgárháborús viszonyok alakultak ki, 1927-ben és 1934 februárjában is a szociáldemokrata (ausztromarxizmus) és a keresztényszocialista (ausztrofasizmus) tábor küzdött egymással. A hivatásrendi állam ezzel az általános káosszal és állandó társadalmi feszültséggel szemben egy pártok nélküli, osztályharcot kiküszöbölő rendet ígért.

Engelbert Dollfuss, osztrák kancellár az autoriter rendszer kiépítésének egyik eszközét az addig nem létező osztrák identitás, állami öntudat kialakításában igyekezett megvalósítani. Az I. világháború előtt nem létezett osztrák állameszme, csak a Habsburg birodalmi és tartományi identitások, a patriotizmus jelentették a lakosság számára a viszonyítási pontot. A világháborút követően összeomlott az addigi viszonyrendszer, a megszülető első Osztrák Köztársaság – elvetve a Habsburg birodalmi tradíciókat – már létrejött pillanatában kinyilvánította az Anschlusst Németországhoz. Számos tartomány pedig jelezte csatlakozási igényét a szomszédos német nyelvű államokhoz, úgy Németországhoz, mint Svájcra. Senki sem, vagy

csak nagyon kevesen szerettek volna és tudtak egy önálló osztrák államot elképzelni.

Ezen kiindulási ponthoz képest a győztes hatalmak sem a versailles-i, sem a st. germaini békeszerződésben nem engedélyezték Ausztria számára a csatlakozást Németországhoz. Az önálló állami lét első pillanatától létező ideológiai és az ebből fakadó társadalmi megosztottság, valamint az Anschluss iránti vágyakozás az 1920-as években nem kedveztek az önálló osztrák állami identitás kialakításának. Az 1930-as évek elejére azonban Ausztria, helyesebben szólva az állami vezetés hajlandósága csökkent az Anschluss iránt, kezdetben a fokozatos gazdasági növekedés, majd a nemzetiszocializmussal szemben érzett ellenszenv miatt. Különösen Hitler hatalomra jutását követően ragadott meg a keresztény-konzervatív, osztrák vezetés minden eszközt az önálló, osztrák (!) állam megőrzése, így az osztrák állameszme kialakítása érdekében. Ez az újonnan ébresztgetett nemzeti érzés volt hivatott az „ausztrofasizmus” ideológiai hátterét, illetve a nemzetiszocializmus elleni védekezés eszközét biztosítani. Ennek az osztrák államiságnak és önazonosulásnak volt az egyik legfontosabb oszlopa a katolikus egyház.

Az osztrák keresztényszocialista kormányok legfontosabb külpolitikai támogatói a szintén jobboldali berendezkedésű szomszédaiak voltak. Az 1920-as évek végén magyar közvetítéssel indult meg az olasz-osztrák közeledés. A kölcsönös egymásratalálást szolgálták az Olaszországból Ausztria és Magyarország irányába tartó titkos fegyverszállítások. Olaszország és Magyarország közös érdeke volt egy stabil jobboldali, konzervatív osztrák kormány hatalomra juttatása, természetesen Mussolini az osztrák kormány fasizálódását tekintette a végső célnak. Az egyre intenzívebbé váló kapcsolatok az 1930-as évek elején hivatalos formát nyertek, számos személyes

találkozás és tárgyalás jelzi az együttműködés formáját. 1933 után a három ország együttműködése azonban egy új összetevővel bővült, mindannyian Ausztria függetlenségéért szálltak síkra a hitleri Németországgal szemben. A három ország együvé tartozásának, helyesebben szólva együttműködési hajlandóságának adtak hangot az 1934. március 17-én kötött *Római Jegyzőkönyvekben*. Mussolini 1934-ben még fellépett Ausztria függetlensége mellett, a júliusi náci puccs kapcsán még csapatokat mozgósított a Brenner-hágón. Mindközben Gömbös minden igyekezetével be szeretne volna ebbe a hármas együttműködésbe azt a hitleri Németországot vonni, amely ellen Ausztria ekkor már minden eszközzel védekezett. Mussolini Anschlussellenessége sem tartott túl sokáig, az 1935-ös abesszíniai-kaland következtében fokozódott a német-függőség, és ezzel párhuzamosan csökkent Olaszország osztrák-barátsága. Az osztrák keresztény-konzervatív kormányok további és leghűségesebb külpolitikai támasza a Vatikán volt, amelynek ideológiai támogatását használta fel Dollfuss a „Ständestaat” létrehozásakor.

A Vatikán 1933-ban megkötötte a konkordátumot Ausztriával, amely biztosította az egyház számára a privilégiumokat, az osztrák kormány számára pedig az ideológiai támaszt. A megvalósuló hivatásrendi állam eltért mind az 1934-es májusi alkotmányban megfogalmazott ideális felépítéstől, mind a Vatikán által ajánlott „Quadragesimo Anno”-ban megalkotott modelltől. Az alkotmány által felvázolt, rendi alapon és tekintélyuralmon nyugvó szociális, keresztény németoszt-rák szövetségi állam teljes intézményi struktúrájának kiépítésére, főként az idő- és a társadalmi bázis hiánya miatt, soha nem került sor. Dollfuss és köre a hivatásrendi berendezkedést államszerkezeti reformként kezelte, míg a pápai körlevél a korporációs berendezkedést egy szociális modernizációnak, társadalmi reformnak aposztro-

fálta. A korporációs rendszer a társadalmi ellentétek mérséklését és feloldását lett volna hivatott szolgálni, míg Ausztriában a fennállásának rövid időszakában csak az ellentétek elfedése valósult meg. A munkaadó és a munkavállaló ellentéte megmaradt, nem is beszélve a milliós munkanélküliségről. A korporációs rendszer a gazdaság központi irányításának, a gazdasági centralizáció eszköze lett, míg a pápai ajánlás szerint az állam feladata éppen a háttérből irányítás és felügyelet lett volna. Mindezen nézetkülönbségek és tárgyiasult feszültségek ellenére az ausztrófaszizmus egyik legfontosabb ismérve éppen az állam és az egyház összefonódása volt.

XI. Pius pápa Ausztriát, illetve az osztrák ausztrófaszizmust példaként állította a többi ország elé.¹¹ Az egyház támogatta a „Ständestaat”-ot, gyakorlatilag katolikus oldalról nem érte elemi kritika. Abban az esetben, ha az egyház mégis kritizálta a rendszert, akkor nem annak embertelen volta miatt tette azt, hanem csak azért, mert nem volt elég szigorú az erkölcsök védelmében, például farsang idején engedélyezte a táncmulatságokat, a színházakban és filmszínházakban „néger” kultúrát játszottak, a téli sísport miatt a fiatalok nem jártak a vasárnapi misére, illetve mert a fiatal angol hölgyek térdnadrágban sétáltak az utcán, amely az erkölcsöket sértette.¹² A rendszer tevékenységével, etatizmusával kapcsolatban komolyabb kritika akkor merült fel az egyház részéről, amikor az állam az egyházi autonómiákat érintette. Az állam igyekezett az egyesületi életet és az ifjúságnevelést is a saját befolyása alá vonni, amely már az egyház ellenállását, ha korlátozott mértékben is, váltotta ki. Tehát éppen az egyház támogatása vált idővel áttételesen a rendszer egyik

¹¹ Siegfried i. m. 69.

¹² Hanisch i. m. 63.

korlátjává is, nem engedte a teljes centralizációt a saját ideológiai befolyása védelmében.

Mi az oka, hogy a reformelképzeléseket magáévá tevő egyház támogatta a tekintélyuralmi rendszer kiépítését, sőt egyik legbiztosabb tartóoszlopává vált? 1918 után a katolikus egyház Ausztriában az alkalmazkodás politikáját folytatta, elfogadva a monarchiát felváltó köztársaságot és a liberális jogállamot. Ennek ellenére az egyház a „háborús teológia” fenntartása mellett foglalt állást, miszerint az I. világháború a modern világ gonoszságának a bizonyítéka. Amelyel szemben az egyetlen védelmet természetesen csak az egyház és a hit biztosítja, miközben a militáns szellemet megőrizve mind a klérus, mind a hívő laikusok „Krisztus katonáinak” tekintendők. Ignaz Seipel keresztényszocialista kancellár, aki maga is püspök volt, kifejtette, hogy a monarchia bukását követően a szociáldemokráciával szemben az egyház maradt az egyetlen „védőbástya”. A XIX. század második felében megszerzett privilégiumok jelentős részét az egyház a monarchia bukását követően is megtarthatta, a diákok számára a hittan órákon való részvétel kötelező maradt.¹³ A szociáldemokrata pártnak 1919-ben csak a további egyházi szertartásokon való megjelenést sikerült fakultatívvá nyilvánítania. 1922 és 1929 között az egyházi, társadalmi és kulturális előjogok megőrzését a keresztényszocialista és a nagynémet pártok szövetsége biztosította. A szociáldemokrata párt az 1920-as években egyházellenes tevékenységét főként a parlamenten kívül vívhatta, hiszen az egyértelműen konzervatív többséggel rendelkezett. Így került sor 1923-ban egy szociáldemokrata szervezésű kampányra, amelynek keretében 120 ezren kiléptek a katolikus egyházból. Azonban 1927-től a keresztényszocialista

¹³ Siegfried i. m. 66.

cialista párt elveszítette a parlamentben az abszolút többségét, így az egyház pozíciói is veszélybe kerültek. Ebben a szituációban jelezte a Szentszék hajlandóságát egy konkordátum megkötésére. Az 1920-as évek második felében az osztrák egyházi vezetésen belül is megjelent az autoriter megoldások felé a nyitás. Az 1930-as évek közepétől pedig egyértelműen támogatták azokat. A konkordátum kidolgozását és parlamenti elfogadását azonban nehezítette, hogy a keresztényszocialisták nem rendelkeztek parlamenti többséggel. Nem véletlen, hogy a katolikus egyház támogatta Dollfuss parlamenten kívüli megoldásait és a demokratikus intézményrendszer lebontását, ezáltal a konkordátum ratifikálását, illetve a szociáldemokrácia és a társadalmi szekularizáció visszaszorítását.

Az 1933. június 5-én megkötött konkordátum biztosította az egyház privilégiumait, az állami és társadalmi befolyását. Megkezdődött egy rekatolizációs folyamat. A konkordátum nagyfokú közigazgatási önállóságot biztosított az osztrák egyház számára a saját belső ügyei tekintetében. Az egyházi vagyont és jogosságát nem kérdőjelezte meg Dollfuss rendszere. Például az egyházból kilépőknek alá kellett vetniük magukat egy értelmi képesség-vizsgálatnak, sőt egyes tartományokban, például Salzburgban ezért szabadságvesztésre is ítélték a kilépőket.¹⁴ Megőrizhette szellemi befolyását a családjog bizonyos területén is. Például a házassággal kapcsolatos jogi ügyekben az egyházi normák váltak ismét irányadókká. Ahogy a lelki gondozásban és az oktatásban ismételten erős pozíciókra tett szert. A Dollfuss-kormány már 1933. április 10-én egy fontos gesztust tett az oktatás tekintetében a klérus számára, az 1919-ben a szociáldemokraták által feloldott rendeletet ismét életbe léptette, azaz az is-

¹⁴ Hanisch i. m. 69.

koláskorú gyermekek számára kötelezővé tette a vallási-erkölcsi nevelés részeként a misén és egyéb szertartásokon való részvételt is. A katolikus egyház azonban befolyását ekkor már csak korlátozott mértékben tudta növelni, hiszen a lakosság szekularizációja – minden központi akarat ellenére – nem volt visszafordítható. Miközben a „Ständestaat”-ban szövetségesre lelt a szociáldemokráciával szemben, illetve a hitleri Németország egyházellenes fellépésének idején a nemzetiszocializmus ellen is. Az osztrák püspöki kar az 1933. december 22-ei karácsonyi püspöki pásztorlevélben kifejtette, hogy a kormány politikájával teljes mértékben egyetért. Köszönetét fejezte ki a képviselt „keresztény kurzusért” és morális segítségéről és támogatásáról biztosította a kormányt keresztény céljai elérésében. Illetve felszólította a híveket, hogy sem titkos, sem nyílt eszközökkel ne álljanak ellen a kormány akaratának, hanem hatékonyan támogassák azt az állam és az egyház jólétének érdekében.¹⁵

A dollfussi hivatásrendi állam konzervatív ideológiája és hivatkozása a pápai enciklika által felvázolt társadalmi reformra biztosította az egyház támogatását. Az 1934. évi májusi alkotmány egy egyértelmű kéznyújtás volt az egyháznak, hiszen a bevezetőjében rögzítésre került, hogy minden jog Istentől ered. Ezzel az állam elhagyta világnézeti semlegességét) és elkötelezte magát a radikális politikai katolicizmus, valamint a „klerikális fasizmus” mellett. A kölcsönös függésből azonban egyik fél sem tudott szabadulni, és együtt közeledtek a vég felé...

Dollfuss számára a pápai enciklika már a kezdetektől csak egy álca és eszköz volt céljai megvalósításához. Az egyház azonban ennek tudatában is támogatásáról biztosította az ausztrofasizmus ki-

¹⁵ *Geschichte Österreichs in Stichworten*. Teil V. 1918–1934. Wien, 1983. 236.

építését, ez azt jelenti, hogy maga az egyház sem tekintette elsődleges céljának az enciklikában megfogalmazott társadalmi reform végrehajtását.

Az osztrák egyházi vezetés célja egy „katolikus Ausztria”, „Isten országának” megvalósítása volt.¹⁶ Dollfuss kancellár, maga is mélyen hívő katolikusként, több alkalommal is nyilvánosan kifejtette, hogy misszionárius küldetéstudatának köszönhetően célja egy hívő, személyesen megélt kereszténység elterjesztése Ausztriában.¹⁷ 1934 júliusa után Dollfuss meggyilkolásából igyekeztek politikai tőkét kovácsolni, amelyhez az egyház is hathatós segítséget nyújtott. A mítosz kidolgozásában és terjesztésében is segédkezett a klérus. Dollfusst mártírnak, védőszentnek aposztrofálták, aki az égben Ausztria érdekében tevékenykedik, az „önálló osztrák ideológia” mártírjává, a hatalmas ellenséggel – a náci Németországgal – harcoló hőssé stilizálták. Jézus kereszthalálával állították párhuzamba a kancellár megölését, sőt néhány templomban oltár jellegű emléket állítottak az elhunyt kancellár tiszteletére. Mindezzel a teátrális, liturgikus elemekkel az elhunyt kancellár politikai utódai, elsősorban Schuschnigg kancellár igyekeztek a lakosságban a szolidaritás érzését felkelteni és erősíteni a „Ständestaat” iránt.¹⁸ Egy mitikus hős öröksége leküzdhetetlen, így ezzel a szolidaritást kiváltó kultusszal szemben is fel kellett vennie a harcot a hatalomra törekvő nemzetiszocializmusnak. Másrészt pedig éppen ez a mártírhál mentesítette az autoriter

¹⁶ Hanisch i. m. 57.

¹⁷ Weber, Edmund (Hrsg.): *Dollfuss an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel.* Wien, 1935. 32. Idézi Hanisch, Ernst: *Die Ideologie des Politischen Katholizismus in Österreich 1918–1938.* Wien–Salzburg, 1977. 25.

¹⁸ Jagnitz, Gerhard: *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich.* Wien, 1976. 191.

rendszert a felelősségre vonástól, a személyiségi jogok korlátozása, az ellenzék brutális felszámolása, a pártok erőszakos felszámolása, mind eltörpülni látszottak Dollfuss személyes áldozatával szemben. Az egyház szerepe és támogatása a kultusz kiépítésében és terjesztésében nem kétséges. Biztosította az ideológiai párhuzamot, a kereszténység alapdogmáját: Dollfuss Ausztriáért áldozta életét, hogy országát megmentse a gonosztól. Ezen ideológiai támaszért a kormány sem volt hálátlan, engedélyezte a rekatolizáció folytatását. A teokrácia kiépítéséhez azonban nem bizonyult elegendőnek a kormány támogatása, hiszen a szekularizált társadalomban nem kaphatott elég támogatást ez a célkitűzés.

Noha mind a katolikus egyház, mind az osztrák politikai vezetés tisztában voltak azzal, hogy ez egy „kényszerházasság”, amelyben egyik fél sem azt kapja, amit valójában akar. Mégis a közös ellenség és a kölcsönös előnyök egy táborban tartották őket. Sőt az egymással szemben táplált fenntartásaik miatt áttételesen egymás korlátozóivá is váltak. Ahogy az egyházi privilégiumok és befolyás megnyirbálása ellenállást indukált, úgy a politikai vezetés is megfogalmazta különállását és távolságtartását az egyházzal szemben.

Erre a részleges elhatárolódásra csupán az Anschlusst közvetlen megelőző időszakban került sor, amikor részben a túlzott egyházi elkötelezettség is csökkentette a politikai vezetés társadalmi támogatottságát. Schuschnigg kereste a belpolitikai támaszt a nemzeti-szocializmussal szemben és többek között gesztusokat tett a betiltott, de illegalitásban tovább élő szociáldemokrata mozgalomnak. 1937-ben Schuschnigg kancellár kifejtette, hogy a „Ständestaat” kiépítése nem csupán a *Quadragesimo Anno*-t vette alapul, hiszen az egy társadalmi reform, míg Ausztriában egy állami reformot hajtottak végre. „Ha az alkotmány keresztényként deklarálja magát ebben

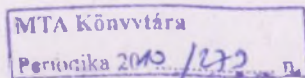
az országban, az nem jelent mást, minthogy annak alapeszméje a keresztény etikán és morális alapjain szerveződik meg. Ez mindenki számára elfogadható.”¹⁹

A katolikus egyház központi szerepet játszott az autoriter rendszer kiépítésében és fenntartásában vagy politikai célok érdekében kihasználták, merülhet fel bennünk mindezek ismeretében a kérdés?

Az állam és az egyház ismételt összefonódását több tényező, főként a kölcsönös egymásra utaltság motiválta. Az új típusú, antidemokratikus és antiliberalis berendezkedés kiépítéséhez hiányzott a széleskörű társadalmi bázis. A többször is polgárháborús helyzetbe keveredett osztrák társadalom, de legalábbis az őket képviselő pártok még az 1930-as évek elején is támogatták a demokráciát és a parlamentarizmust. Így Dollfuss céljai – elsősorban a parlamenten kívüli kormányzás – megvalósítása érdekében egyéb támogatókra szorult, így a keresztényszocialista kormány számára kézen fekvő megoldás volt a régi szövetséges, az egyház megnyerése. A közös ideológiai bázist a szociáldemokrata és nemzetiszocialista ellenesség jelentette. Az együttműködés és összefonódás legpregnansabb példája az 1934-es alkotmány keresztény karaktere volt. Ezen alkotmány alapján a „Ständestaat” keresztény-konzervatív ideológiára épült fel, amelyet azonban mind az egyház, mind a politikai vezetés saját nézőpontból interpretált. A legfőbb értelmezési különbség éppen a rendszer totális voltából fakadt. Míg az egyház az 1931-es pápai enciklika alapján az egyházi autonómiák fenntartása mellett tört lándzsát, addig az állami vezetés célja éppen a totális fasizmus, azaz állami intézmények monopóliumának megvalósítása volt. Amikor az oktatás és

¹⁹ *Österreichs Erneuerung. Die Reden des Bundeskanzler Dr. Kurt Schuschnigg. Österreichischer Pressedienst. Bd. 3. Wien, 128. Idézi Hanisch 1977. 28.*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

az egyházi ifjúsági szervezetek felszámolásáról volt szó, az egyház ellenállást tanúsított, mégpedig sikeresen, így ezek 1938-ig önállóságukat élvezve továbbműködhetek. Ezáltal éppen az egyház támogatása vált a totális fasiszta diktatúra kiépítésének egyik korlátjává és gátjává, hiszen akadályozta a teljesen centralizált hatalomgyakorlás megvalósítását. A társadalmi elfogadottságot és támogatást jól jelezte, hogy az egyházi körmenetek „látogatottsága” és társadalmi elfogadottsága magasabb volt, mint a kormány pártokon felüli szervezetének a „Vaterlandischer Front” (Hazafias Front) rendezvényeinek, amelynek liturgiáját és szimbólumait idegenkedve fogadta a lakosság.

Schuschnigg kétségbeesett kísérletei a kül- és belpolitikai támogatók keresésében a nemzetiszocialista Németországgal szemben hiábavalónak bizonyult. 1938. március 12-én az Anschluss bekövetkezett. Ez a tény azonban hosszú ideig, egészen az 1970-as évekig lehetőséget teremtett mind Ausztria, mind az egyház számára, hogy az autoriter „Ständestaat” „bűneit” és az egyház szinte teljes körű támogatását elfeledtesse.

ISSN 1219-5545

Tördelte: Nagy Erika
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

